

Dannelse, dydsetikk og modernitetskritikk

*En sammenlignende analyse av Sigrid Undsets romaner
Jenny, Gymnadenia og Den brennende busk*

Siri Evju Janssen

Masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk (ILOS)
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Veileder: Tone Selboe

Høsten 2009

Sammendrag

Å skape sin egen identitet – å bli den man er, er et sentralt tema i den klassiske dannelsesromanen. Oppgaven tar utgangspunktet i en forståelse av Sigrid Undsets samtidsromaner *Jenny*, *Gymnadenia* og *Den brennende busk* som dannelsesromaner. De representerer to ulike faser i Undsets forfatterskap, men har det til felles at de handler om to unge mennesker, Jenny Winge og Paul Selmer, som begge strever med spørsmålet omkring hvordan de skal leve sitt liv. Romanene fremstår som både modernitetskritiske og på samme tid positive til de mulighetene det moderne samfunnet gir mennesket. De beskriver den problematiske dannelsesprosessen i et samfunn som har forkastet etablerte normer og verdier, samtidig som de skisserer mulige løsninger på modernitetens utfordringer. I min analyse ser jeg blant annet på hvilken betydning familie, venner, frihet og lykke har for dannelsesprosessen og i hvilken grad Jennys og Pauls dannelsesprosess fremstår som en søken etter autoritet. Tradisjonelt beskriver dannelsesromanen en vellykket tilpasning mellom individ og samfunn. Selve dannelsesprosessen har likhetstrekk med Aristoteles etikk som den fremkommer i *Den nikomakiske etikk*. Målet er *eudaimonia*, å mestre livet på best mulig måte i henhold til sin artsspesifikke natur. Aristoteles tillegger fellesskapet stor betydning i utviklingen av dyd, og Undsets syn på fellesskapets betydning for menneskets mulighet til å mestre sitt liv har klare likhetstrekk med hans etikk. Individets problematiske tilpasning til det moderne samfunnet er også utgangspunktet for Georg Lukács' romantypologi i *Romanens teori*, og jeg benytter meg av hans begrepsapparat i min analyse av protagonistene. I henhold til Lukács' begrepsapparat finner jeg at konversjonsromanene har mye til felles med den klassiske dannelsesromanen, mens *Jenny* har likhetstrekk med en desillusjonsroman. Pauls dannelsesprosess utvider imidlertid rammene for dannelsesstanken ved å beskrive hans dannelse som katolikk som en uavsluttet prosess som kan sammenlignes med tanken om at mennesket trenger "et fullt liv" for å utvikle dyd. Undsets essays bekrefter langt på vei tanken om at til hun til tross for sin konversjon hele tiden hadde et syn på livet som var basert på tanken om individets ansvar for sitt eget liv, betydningen av etablerte fellesskap basert på tradisjon og familieverdier og "de gamle blanke dyder". Min innfallsvinkel til temaet litteratur og etiske problemstillinger har vært Martha Nussbaums arbeid. Etter hennes mening kan litteratur, særlig romaner, bidra til å utvide leserens erfaringsgrunnlag. Litteraturen kan gjennom å skape en fiktiv virkelighet bidra til å fremme etiske refleksjoner, noe jeg forsøker å vise i denne oppgaven.

Takk

Det er med blandede følelser jeg leverer fra meg den ferdige oppgaven. Det har vært en fantastisk lærerik og samtidig vanvittig frustrerende tid som jeg ikke ville ha vært foruten. En stor takk til min kunnskapsrike og alltid engasjerte veileder Tone Selboe for både kritiske og oppmuntrende ord underveis i prosessen. Hennes tilbakemeldinger ga meg tro på at det var mulig å skrive denne oppgaven. Takk til Sven og Elisabet som tålmodig har lest mer eller mindre ferdige tekstutdrag både tidlig og sent i prosessen. Jeg tror dere er glade for at jeg endelig er ferdig! Takk også til Olav som tok seg tid til å lese korrektur i en travel slutfase av arbeidet.

Til slutt – en stor takk til hele miljøet på Allmenn litteraturvitenskap i Oslo. Det er et fantastisk sted å være student!

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	2
TAKK	3
INNHOLDSFORTEGNELSE	4
PROSJEKTETS IDÉ	6
KAPITTEL 1: EN BORGER AV ET STØRRE KOSMOS	9
FORFATTERSKAPET	10
Kristen realisme	11
Hvordan skal det moderne mennesket leve sitt liv?	12
En reaksjonær kvinne?	14
Kjærlighetens plass i Undsets univers	16
ETIKK	17
Antikkens utvidede etikkbegrep	17
Opplysningstidens endrede syn, Kants pliktetikk og Mills nyttetikk	19
Etikkens tradisjonelle kvinnesyn	20
Nyaristotelikerne	21
Thomas Aquinas og thomismen, bindeleddet til den katolske kirken	22
MODERNITET OG DET MODERNE	24
KAPITTEL 2: LITTERATUR OG ETIKK	26
HVORDAN LESE SKJØNNLITTERATUR MED FOKUS PÅ ETIKK?	26
LITTERATURENS FUNKSJON OG ETISKE RELEVANS	28
Narratologi som innfallsvinkel til teksten	30
EN SKIKKELSESdannende evne	31
KAPITTEL 3: DANNELSESROMANEN SOM FORSTÅELSESHORISONT	33
JENNY WINGE OG PAUL SELMER, MODNING OG FRIGJØRING	36
JENNY - EN DANNELSESROMAN?	36
Fortellingens estetiske univers	38
Dannelse som modning og identitetsbygging	40
Kunstner og kvinne	43
GYMNADENIA OG DEN BRENNENDE BUSK – DANNELSE OG KONVERSJON	45
Et utvidet dannelsesbegrep	47
Etikk og estetikk	50
Modernitet, konversjon og katolisisme	54

KAPITTEL 4: DEN ETISKE DIMENSJONEN – ERFARING OG HANDLING.....	57
LYKKE SOM SUBJEKTIVT ELLER OBJEKTIVT BEGREP	58
Det er ingen annen lykke, ser du -	59
Moderskap som selvrealisering?	61
Den lenkede Andromeda og den sårede amasone	64
DET INDIVIDUELLE ELLER DET KOLLEKTIVE – UTVIKLINGEN AV DYD.....	66
Oppdragelsens betydning	67
Venner og kamerater	69
Kjærlighet og skjebnetro	70
- hvordan har alt dette kunnet hende -	72
Venn og rollemodell - en etisk norm?	73
KAPITTEL 5: DANNELSE I FRIHETENS TIDSALDER	76
DEN GRENSELØSE FRIHETEN	76
FRIHET INNENFOR ETABLERTE RAMMER	78
MAKT OG AUTORITET	81
Vilje til makt	82
DANNELSE OG DESILLUSJON	84
Jenny - Ideal og nederlag	85
Paul - Ideal og tilpasning.....	87
DRØM OG VIRKELIGHET.....	88
KAPITTEL 6: ET LITTERÆRT PROSJEKT – EN TYDELIG STEMME	92
EN SAMFUNNSENKASJERT REALIST - DEN SELVBIOGRAFISKE DIMENSJONEN.....	92
DE GAMLE BLANKE ORDENE	94
VIRKELIGHET SOM FIKSJON OG FIKSJON SOM VIRKELIGHET	96
EN NORMATIV DIMENSJON.....	97
OPPSUMMERING	99
LITTERATUR.....	102
PRIMÆRTEKSTER	102
SEKUNDÆRLITTERATUR	102
TEORI OG METODE.....	103

Prosjektets idé

Og man lærer å forstå, det avhenger bare av en selv hva man får ut av hele livet. Ja naturligvis, litt av omstendighetene som De sa før. Men man finner ut hvordan man efter sin egen natur lettest vinner over eller kommer utenom hindringene – både på reisen og i det hele. Man ser jo at det verste man kommer ut for, det har man i regelen rotet seg selv opp i. (J: 46)¹

Dette sitatet fra *Jenny* inneholder en sentral tanke ved Sigrid Undsets forfatterskap, nemlig troen på at mennesket selv er ansvarlig for sitt eget liv. Sentralt står spørsmålet om hvordan enkeltmennesket skal leve sitt liv. Hennes romaner skildrer de fiktive karakterenes liv og handlinger, og mange av deres personlige utfordringer har noe allment over seg. Jeg vil i denne oppgaven ta utgangspunkt i tre av Sigrid Undsets samtidsromaner, *Jenny* (1911) og konversjonsromanene *Gymnadenia* (1929) og *Den brennende busk* (1930).² Disse romanene representerer to ytterpunkter i hennes forfatterskap. *Jenny* er hennes gjennombruddsroman, mens konversjonsromanene blir til relativt kort tid etter at hun har blitt opptatt i den katolske kirke i 1924. Til tross for at Undsets konversjon fører til at hennes livssyn endrer seg, har romanene mange felles trekk. Handlingen foregår i samme tidsperiode og for en stor del i samme by. De handler om unge mennesker, riktignok av forskjellig kjønn, som forsøker å finne svaret på hvordan de skal leve sitt liv. Ved å betrakte romanene som utviklingsromaner som beskriver ulike løsninger på det sentrale spørsmålet om hvordan livet best skal leves, vil jeg forsøke å belyse hvordan Undset i sitt skjønnlitterære forfatterskap setter fokus på etiske problemstillinger i sin samtid. Fordi *Jenny* og konversjonsromanene kan sies å representere ulike faser i forfatterens liv, fra ikke-troende til overbevist katolikk, kan det være interessant å se nærmere på om de også representerer et ulikt etisk ståsted.

Sigrid Undsets forfatterskap er både innholdsrikt og variert. Gjennom en rekke foredrag og avisinnlegg og gjennom sin essayproduksjon var hun en aktiv deltaker i samfunnsdebatten, og hennes samtidsromaner inneholder til dels en skarp kritikk av samfunnet hun levde i. Forfatteren og mennesket Sigrid Undset engasjerer fortsatt både litteraturforskere og lesere, og det er noe tidløst i de temaene hun behandler. Sigrid Undsets kritiske holdning til moderniteten og hennes angrep på sekulariseringen og kvinnefrigjøringen virker fortsatt provoserende. De refleksjoner hun gjør seg omkring det moderne samfunnet er generelle og allmenne, til dels uavhengig av både tid og sted. Hun

¹ Sitater fra *Jenny* vil bli referert til med (J:sidetall), *Gymnadenia* tilsvarende med (G:sidetall) og *Den brennende busk* med (DBB:sidetall)

² Jeg har valgt å bruke utgaver fra serien Sigrid Undsets samlede verker fordi de fremstår som ensartede. Deres grunnlag er siste utgave i forfatterens levetid.

avslutter *Fortellinger om Kong Arthur og ridderne av det runde bord* (1915) med et utsagn som er hyppig sitert:

[...] siden meget av disse gamle saker vel lite ville more folk som lever i disse tider. Ti sed og skikk forandres meget, alt som tidene lider, og menneskenes tro forandres og de tenker annerledes om mange ting. Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dager. (Undset 1994: 215-16)

Tilsynelatende er det etter Undsets mening en kjerne i mennesket som forblir den samme selv om verden omkring forandrer seg. Det samme gjelder hennes forfatterskap, det synes å uttrykke noe allment og tidsuavhengig. Sentralt står hele tiden menneskets ønske om lykke, hvordan man skal leve sitt liv på best mulig måte har engasjert mennesket til alle tider. Kjærlighet og mellommenneskelige relasjoner er viktig i menneskers liv, noe Undset også forsøker å vise gjennom sine middelalderromaner. I sine samtidsromaner tematiserer hun hvordan moderniteten etter hennes oppfatning fører til at menneskene ble fremmedgjorte og distanserte fra sin kulturarv og de etiske normene som ligger i denne arven. Dette medfører også problemer for menneskene i deres leting etter kjærlighet og fellesskap og i deres søken etter identitet. Og nettopp menneskenes ulike utfordringer var for en stor del tema for Undsets samtidsromaner.

Bindeleddet til Aristoteles etikk er tydelig til stede. Selve ordet *etikk* blir i filosofien nettopp definert som læren om hvordan mennesket skal leve sitt liv best mulig i henhold til sin artsspesifikke natur. Aristoteles etikk er en teleologisk etikk, noe som innebærer at mennesket har en natur som må realiseres for å oppnå et mål, gr. *telos*. Målet er et lykkelig liv, *eudaimonia*. For Aristoteles er etikk en praktisk filosofi hvor menneskets handlinger er en målestokk for det dydige mennesket. Gjennom erfaring opparbeider man de kunnskaper, dyder, som er nødvendig for å nå målet om et lykkelig liv. Etter mitt syn har dette mye til felles med den livsoppfatning som kommer til syne både i Undsets essays og romanene. Jenny Winge og Paul Selmer har det samme målet, å leve et lykkelig liv. Deres forutsetninger er imidlertid ulike og deres veier mot målet er forskjellige. Et sentralt spørsmål er derfor: Hva er det lykkelige liv for dem?

Aristotelesfilosofen Martha Nussbaum presenterer i *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature* (1990) sine teorier omkring hvordan en litterær tekst gjennom sin etterligning av virkeligheten kan inneholde et grunnlag for refleksjon som også inneholder en etisk dimensjon. Hun undersøker her hvordan litterære verk kan si noe om mennesker og deres liv:

A view of life is *told* [...] Life is never simply *presented* by a text; it is always *represented as* something. This 'as' can, and must, be seen not only in the paraphrasable content, but

also in the style, which itself expresses choices and selections, and sets up, in the reader, certain activities and transactions rather than others. (Nussbaum 1990a: 5)

Etter Nussbaums oppfatning viser etikk i litteraturen seg ofte gjennom hvordan karakterene handler i konkrete situasjoner. Disse handlingene skaper en reaksjon hos leseren, som igjen gir et grunnlag for etisk refleksjon. Nussbaum følger Aristoteles når hun hevder at mennesket gjennom erfaring opparbeider den klokskapen som er nødvendig for å ta de riktige avgjørelsene. Fordi litteratur bidrar til å utvide leserens erfaringsgrunnlag, blir den et verktøy som kan bidra til å fremme etiske refleksjoner. Forfatterens fantasi og forståelseshorisont blir derfor en guide til dette arbeidet (Nussbaum 1990a: 53). Dette stemmer godt med Sigrid Undsets egen forståelse av forfatterrollen. I radioinnlegget ”Hvorfor jeg skrev” (1947) sa hun: ”Skjønt – å være dikter er vel nettopp å være slik at en kan leve liv som ikke er ens egne – for vi lever jo alle på et par forskjellige plan – og forstå hvordan menneskene tenker og føler hvis de har helt andre forutsetninger enn ens egne” (Undset 2008a: 678). Gjennom forfatterens refleksjoner kan leseren opparbeide en økt etisk bevissthet hos seg selv.

Min innfallsvinkel til Undsets forfatterskap vil ta utgangspunkt i hvordan hennes kritikk av samtiden viser seg gjennom individenes problemer med å etablere en identitet. Ved å se på hvordan individets selvrealisering kan fremmedgjøre mennesket, og hvordan Undset gjennom sin konversjon til katolisismen fremholder en oppfatning av at mennesket i felleskap med hverandre og med Gud best realiserer sitt potensiale, tror jeg at det er mulig å finne et samsvar mellom de holdningene romanene uttrykker og det som fremkommer i hennes essays. Jeg vil derfor støtte meg til et utvalg essays for å lete etter en sammenheng mellom Undsets egne holdning til spørsmålet om hvordan mennesket skal leve sitt liv og de svarene de litterære analysene gir meg.³

³ Jeg har valgt å forholde meg til samlingen *Essays og artikler*, redigert og med etterord av Liv Bliksrud og utgitt i perioden 2004-2008. Sitatene er derfor hentet fra disse essaysamlingene og henvisningene følger bokens sidetall. Imidlertid vil jeg for hvert sitat vise til hvilket essay det er hentet fra.

Kapittel 1: En borger av et større kosmos

Sigrid Undset (1882-1949) ble født i Kalundborg i Danmark som eldste datter av Anna Maria Charlotte Gyth (1855-1939) og Ingvald Martin Undset (1853-1893). Moren Charlotte var dansk, og Sigrid Undset beholdt tette bånd til Danmark hele livet. Liv Blikrud viser i *Sigrid Undset* (2007) til hvordan Undset ser på seg selv ikke utelukkende som nordmann, ikke bare som skandinavor, men snarere som en ”borger av et større kosmos”(2007: 17).

Familien flyttet til Kristiania da hun var 2 år, og byen kom til å prege Sigrid Undset. Hennes samtidsromaner henter mye av handlingen herfra, og hennes nære forhold til byen og områdene rundt kommer tydelig frem i hennes realistiske og vakre skildringer herfra. Sigrid Undsets far var en lovende norsk arkeolog som døde da hun bare var elleve år. Allikevel kom han til å få stor betydning i hennes liv, hun så på han som sin læremester (Slapgard 2007: 46). Hans vitenskapelige ydmykhet og kritiske tilnærming til etablerte sannheter ble grunnleggende for Sigrid Undset, også i hennes forfatterskap. I 1909 ble hun tildelt statens reisestipend og la ut på en Europareise i sin fars fotspor gjennom Tyskland til Roma og Paris (Slapgård 2007: 14). Sigrid Undsets historiske interesse kan ganske sikkert spores tilbake til hennes far, og i 1928 ble hun tildelt Nobelprisen i litteratur for sine skildringer fra middelalderen. Denne interessen for fortiden kan man også ane i *Jenny*. Mye av handlingen i romanen foregår i Roma, og de detaljerte beskrivelsene av byen som en sammensmelting av gammelt og nytt viser hvordan hun fremhever den betydningen historie og gammel kulturarv har eller bør ha også for nåtidsmenneskene.

Undsets kritiske holdning til de moderne idealer kan spores tilbake til skoletiden på Ragna Nielsens skole. Hun aksepterte ikke umiddelbart den fremskrittsoptimismen og tiltroen til individets frihet som skolen forfektet. Undset opplevde fra lærernes side en mangel på forståelse for andre måter å tenke på som stod i strid med dette. I essayet ”Hvordan jeg ble katolikk, og hvorfor jeg er det i dag”(1936) skriver hun: ”Men jeg hadde oppdaget, lenge før jeg ble voksen, at folk som kalle seg selv frisinnede eller radikale eller i pakt med en ny tid, er som oftest ufattelig bigotte” (Undset 2007: 586).

Under sitt opphold i Roma traff Sigrid Undset den gifte maleren Anders Castus Svarstad. De giftet seg i 1912 og fikk tre barn sammen. I 1919 flyttet Sigrid Undset og barna alene til Lillehammer, og bortsett fra i perioden 1940-45 da hun var i eksil i USA, ble Bjerkebæk hennes hjem resten av hennes levetid. I 1924 konverterer hun til katolisismen, en handling som for alvor plasserte henne på utsiden av det etablerte borgerskap. I samme

periode tar ekteskapet med Svarstad slutt. Men til tross for sin konversjon og for sine til tider svært provoserende angrep på de etablerte sannheter, nøt hun stor respekt blant sine forfatterkolleger. På grunn av sine stadige angrep på Tyskland og nazismen måtte Undset flykte til USA under andre verdenskrig, men gjennom en jevn strøm av foredrag, avisartikler og essays fremsto hun som en ambassadør for norske interesser også i denne perioden. Hennes eldste sønn falt i kamp under krigen og tyskerne hadde annektert og ikke fart pent frem med hennes kjære Bjerkebæk. Dette gjorde at hun etter hjemkomsten til Norge i 1945 hadde problemer med å finne seg til rette.

Forfatterskapet

Sigrid Undsets skjønnlitterære produksjon er stor. Den strekker seg over en periode på mer enn 40 år og omfatter både romaner og noveller. Hun debuterte med dagboksromanen *Fru Martha Aulie* i 1907 og den siste romanen hun skrev var *Catherina av Siena* som ble utgitt posthumt i 1951. Forfatterskapet kan deles inn i tre epoker. Den første strekker seg frem til ca 1920, og i denne perioden utga hun en rekke samtidsromaner og noveller. Hennes definitive gjennombrudd kom i 1911 med romanen *Jenny*. Det går imidlertid et skille både i hennes liv og i hennes forfatterskap når hennes religiøse interesse blir vekket. Vendingen mot den katolske tro resulterer i middelalderverkene, trilogien om Kristin Lavransdatter (1920-22) og tobindsverket om Olav Audunssøn (1925-27). Forfatterskapet går så inn i en ny periode med samtidsromaner, men denne gangen har de en religiøs undertone. I 1929 kommer den første delen av fortellingen om Paul Selmer, *Gymnadenia*, etterfulgt av *Den brennende busk* året etter. Disse romanene omtales ofte som konversjonsromanene, og gjennom skildringen av Paul Selmers liv og konversjon kan de sies å fortelle historien om Sigrid Undsets egen vei til det katolske tro. De nye samtidsromanene fikk imidlertid en blandet mottakelse, de blir blant annet kritisert for å være ”for (katolsk) propaganderende”(Oftestad 2003: 259).

Inspirasjonen til sine litterære verk fant Sigrid Undset for en stor del i sitt eget liv og sine egne hverdagsopplevelser. Hun var en realistisk dikter, hun skildret virkeligheten slik hun så den. Undset var i besittelse av en grunnleggende mistenksomhet, og en sentral forestilling for henne var at utviklingen i samtiden var gått av sporet og kommet i krise (Bliksrud 2007: 38). I modernistiske verk viser denne krisebevisstheten seg ofte gjennom en eksperimentell skrivestil og brudd med tradisjonelle sjangere. Hos Undset blir den imidlertid tydeliggjort på andre måter. Hun blir i norsk sammenheng plassert i gruppen

”nyrealister”, som blant annet var kjennetegnet av en sterk etisk bevissthet.⁴ Ifølge Bliksrud viser Sigrid Undsets realisme ”en konflikt mellom en slags romantisk idealisme og det moderne samfunnets praktiske og rasjonelle tenkemåte” (Bliksrud 1989: 80). I europeisk sammenheng er det naturlig å plassere Sigrid Undset i en realistisk tradisjon. Hennes beskrivelser av både karakterer og omgivelser er detaljerte og presise uten å være sentimentale og følelsesladde som i nyromantikken, eller eksperimentelle som i modernismen. Med sine beskrivelser av unge menneskers vei mot modning og frigjøring, kan de minne om den realistiske romanen i tradisjonen etter blant annet Balzac og Flaubert.

Kristen realisme

Det er skrevet utallige studier, avhandlinger, oppgaver og essays om Sigrid Undsets samfunnsengasjement og hennes litterære produksjon. Den første samlede fremstilling av hennes forfatterskap er A.H. Winsnes studie: *Sigrid Undset: En studie i kristen realisme*, som ble utgitt rett etter hennes død i 1949. Winsnes bok fremstår delvis som en biografi, delvis som en studie av Sigrid Undsets forhold til kristendommen og hennes vei frem til konversjonen. Ved å referere til Undsets essays knytter han sammen hennes skjønnlitterære og essayistiske forfatterskap i lys av religionens stadig viktigere plass i hennes liv. Jeg finner hos Winsnes den samme innfallsvinkelen til Undsets forfatterskap som senere forskere har hatt, nemlig at hun i sitt forfatterskap tar et oppgjør med tidens uforpliktende individualisme og menneskenes løsrivelse fra tradisjoner og etablerte fellesskap, etter Winsnes oppfatning basert på kristen etikk og menneskesyn. Når menneskene mister det etiske fotfestet som religionen hadde gitt dem, står de i fare for å bli slave av seg selv eller av en autoritet med et negativt menneskesyn (Winsnes 1982: 67).

Winsnes analyserer *Jenny* og konversjonsromanene i lys av Undsets forhold til kristendommen. Han hevder at man allerede tidlig i hennes forfatterskap kan se spor av hennes religiøsitet: ”Den sjelelig-organiske sammenheng mellom barnets følelses- og forestillingsverden og det etisk-religiøse motiv i hennes førkristne diktning er åpenbar. Sansen for ’det hellige’ er der alltid [...]” (Winsnes 1982: 83-84). Den nye samtidsdiktningen til Undset er ifølge Winsnes preget av ”den iboende tendens mot det sanne og gode hos mennesket” (1982: 175). Skildringene er like realistiske som før, men

⁴ I *Norsk litteraturhistorie* (2001) problematiserer Per Thomas Andersen Sigrid Undsets plassering i den særnorsk tradisjonen som er kjent under navnet nyrealismen. Ifølge Andersen representerer ikke nyrealismen en egentlig litteraturhistorisk periode, men snarere en estetisk tilnærming til litteraturen som er preget av nye tendenser som interesse for arbeiderklassen, interesse for byen og for slekt og historie. Nyrealismen og modernismen eksisterer side ved side, både i kombinasjon med og i motsetning til hverandre (Andersen 2001: 338-40).

religionen får nå en stor plass. I romanene om Paul Selmer møter vi den thomistiske kristendomstype, forklart som ”den lære hvorefter den rene natur krever den kristne tro som garanti for sin fullkomne utvikling” (Winsnes 1982: 176). Pauls holdninger gjør at han blir frastøtt av ”den moderne kulturs verdslighet og dennesidighet”, og Winsnes mener å se en likhet mellom Pauls religiøse utvikling og Undsets egen (1982: 176).

Teologen Bernt Oftestad har som utgangspunkt for sin studie om Undset, *Modernitet og katolisisme* (2003), hennes forhold til religion og hennes konversjon, og han følger langt på vei Winsnes i sin innfallsvinkel til Undsets forfatterskap. Konversjonen er et tema som mange litteraturforskere har unngått å beskjeftige seg med, men Oftestad ønsker å sette søkelys på Undsets liv i lys av den løsningen hun selv valgte som svar på de spørsmål det moderne mennesket strir med. Hennes konversjon var en handling som på mange måter plasserte henne på utsiden av det etablerte fellesskap. Men for Undset var det etter Oftestads oppfatning snarere en tilslutning til et etablert europeisk fellesskap med røtter nesten to tusen år tilbake i tid (2003: 14), og i tillegg en handling som understreker hennes tilhørighet som europeer. I den katolske kirken fant Sigrid Undset mange av de svarene hun etterlyste: ”Det er ved den katolske kristendommen at det moderne selvets krise blir løst” (Oftestad 2003: 289). Undsets blikk var rettet utover, mot et større fellesskap, og hun fant sin løsning på modernitetens utfordringer i katolisismen (Oftestad 2003: 18-19).

Hvordan skal det moderne mennesket leve sitt liv?

Undset skriver i essayet ”Katolske forfattere” (1942) at hun en gang fikk et godt råd av en gammel bondekone: ”Si aldri en løgn, si ikke en sannhet, hvis det ikke er nødvendig” (Undset 2008b: 145). Dette syntes hun var en god leveregel, særlig for en katolsk forfatter. Den sanne roman måtte etter hennes oppfatning ikke bare beskjeftige seg med det hun kalte facts, men ”med sannheten som ligger bak dem” (Undset 2008b: 146). Forfattere må aldri si en løgn, ”for de fleste lesere skjønner, når nyhetens interesse har tapt seg, om en fortelling er usann, falsk.” (Undset 2008b: 147). Liv Bliksrud kaller dette Undsets etiske og estetiske grunnprinsipp, og sier videre at hennes synsmåter ”fremstår i dag frem som en radikal kritikk av moderniteten” (2007: 10).

Bliksrud tolker i sin doktoravhandling *Natur og normer hos Sigrid Undset* (1988) også Undsets forfatterskap i lys av den modernistiske strømmingen som oppsto rundt århundreskiftet. Etter hennes oppfatning bruker Undset naturen som en referanseramme for å forsøke å holde fast på en virkelighetsoppfatning (Bliksrud 1988: 10). Undset har tidlig i sitt forfatterskap en oppfatning både av menneskets natur og et syn på etikk som samsvarer

med den svenske naturforskeren Linnés. Hos Linné hadde hvert individ sitt eget *telos*, noe som innebærer en virkeliggjøring av et livsmål for hvert enkelt menneske. I dette teleologiske bildet har hvert enkelt menneske sin egen plass uten at det fører til individualisme (Bliksrud 1988: 78). Bliksrud hevder at Undset i sine tidlige samtidsromaner så på det moderne mennesket som fremmedgjort. Som et resultat av industrialiseringen betraktet menneskene seg selv som en ting, en slags handelsvare. Essensielt er de følgene denne følelsen får i form av narsissisme og estetisme hos karakterene, særlig i Undsets samtidsromaner fra debuten og frem til 1920 (Bliksrud 1988: 96). Liv Bliksrud leser *Jenny* som en roman hvor de etiske idealene er erstattet av estetiske, og hvor Jennys selvbilde fremstår som aristokratisk. De etiske krav som preger henne, innebærer først og fremst å opprettholde hennes eget ideelle selvbilde (1988: 115-16).

Bliksrud er opptatt av Undsets etiske plattform, og mener at Undsets syn på den menneskelige natur er i tråd med det klassiske europeiske idealet som stammer fra Aristoteles. Dette innebærer at den menneskelige natur inneholder anlegg for visse dyder. De er knyttet til fornuften, og dydsetikken er en teleologisk etikk fordi den innebærer at mennesket virkeliggjør sin natur gjennom å utøve dyd (Bliksrud 1988: 167-68). Dette synet på mennesket som fornuftsvesen har dessuten mye til felles med Linnés syn på mennesket som innehaver av et *telos*, og kan knyttes til Aristoteles' etikk. Mennesket kan ved bruk av sin fornuft virkeliggjøre sin natur og dermed oppnå det høyeste mål, nemlig lykken.

I sitt essay "Det fjerde bud" (1914) legger Undset frem sitt syn på hvordan familie- og slektsfellesskap skal gi den oppvoksende generasjonen et eksempel på hvordan man skal leve sitt liv gjennom "de gamle blanke ordene, dydenes navn" (Undset 2004c: 135).⁵ Winsnes fremhever denne kulturarven hvor dydene fremstår som "urokkelige, selv om deres tekniske anvendelse i samværet mellom mennesker varierer etter tiders og steds forskjellige forhold" (1982: 70). Oftestad påpeker som Winsnes og Bliksrud at Undsets etikk er en dydsetikk. Han viser også til essayet "Det fjerde bud" og Undsets argumentasjon omkring hvordan familiens betydning er avgjørende for at den oppvoksende slekt klarer å tilegne seg de erfaringene som er nødvendig. Undsets dydsetikk bygger på troen på at mennesket realiserer seg best i felleskap med andre mennesker, i første rekke familien, og at de har en viktig funksjon som forbilder. Etter hennes oppfatning er kulturfølelse det samme som slektsfølelse (Oftestad 2003: 117-18). Essayet "Hedre din far og din mor" synes for

⁵ Dette essayet ble først holdt som et foredrag i Studentersamfundet i Trondheim og ble opprinnelig trykt i *Tidens tegn* i 1914. Senere ble det utgitt under tittelen "Det fjerde bud" i *Et kvindesynspunkt* (1914). Jeg har imidlertid hentet sitatene mine fra essaysamlingen *Essays og artikler 1911-1919* (2004) hvor det har tittelen "Hedre din far og din mor". Jeg kommer heretter til å referere til essayet som "Hedre din far og din mor" når jeg siterer fra det, og det er også ført opp i litteraturlista under denne tittelen.

meg å være viktig for å forstå hennes etiske grunnholdning og den søken etter et felles verdisyn og en kontinuitet som hun senere fant gjennom thomismen og den katolske tro. På det tidspunkt hun skrev dette essayet så Undset fortsatt på religionen som menneskeskapt, men allikevel betydningsfull gjennom sin forankring i en tradisjon og en felles kulturforståelse. Vendingen kom ifølge Oftestad i essayet ”Efterskrift til et kvinnesynspunkt”(1919), hvor hun beskriver religionen, eller nærmere bestemt katolisismen, som løsningen på sin leting etter identitet og fellesskap, noe som førte hennes forfatterskap inn i en ny epoke (Oftestad 2003: 127).

Etter Blikruds oppfatning gjenkjente Undset i thomismen sitt eget menneskesyn og de etiske prinsipper hun hele tiden har forholdt seg til (Blikrud 1988: 190). Til tross for hennes konversjon til katolisismen endret ikke hennes grunnleggende syn på mennesket seg. Undsets konversjon var snarere et resultat av hennes etiske grunnholdning, og konversjonen medførte dermed ikke en endret etisk bevissthet.

En reaksjonær kvinne?

I sitt tidlige forfatterskap var Sigrid Undset særlig opptatt av det hun oppfattet som yrkeskvinnenes nedverdiggende kår. Mange av hennes samtidsromaner handler for en stor grad om kvinneskjebner, og hun brukte kvinneskikkelsene i sine romaner og noveller som eksempler på hva den såkalte kvinnefrigjøringen kunne føre til. Winsnes knytter sammen hennes modernitetskritiske samfunnssyn og hennes negative holdning til kvinnesaken. Etter hans oppfatning var grunnlaget for hennes omstridte syn på kvinnefrigjøringen nettopp en reaksjon på ”den uforpliktende individualisme” som gjennomsyret moderniteten (Winsnes 1982: 67).

Undset har vært og er fortsatt svært omstridt for sin kritiske holdning til kvinnefrigjøringen. Hun ble betraktet som til tider reaksjonær av kvinnesaksforkjemperne i sin samtid, noe hun selv ikke var uenig i. I ”Efterskrift til et kvinnesynspunkt” uttaler hun følgende:

Jeg har fra tid til annen mottatt oppfordringer fra meg personlig bekjente og ubekjente likesinnede reaksjonære om at offentliggjøre noen artikler jeg leilighetsvis har skrevet om emner som mere eller mindre direkte berører kvinnenens stilling i samfunnet, slik den i øyeblikket er (Undset 2004b: 353).

På dette tidspunkt har Sigrid Undset tatt interesse for katolisismen. Essayet viser at selv om hennes oppfatning av religion og livssyn er forandret, har ikke hennes syn på kvinnens stilling i samfunnet endret seg mye som følge av dette. Dette bekrefter hun til en viss grad selv:

Jeg har utgitt disse artiklene fordi jeg i det hele og store fortsatt vedkjenner meg grunnsynet i dem [...] For dem som har lest igjennom både de gamle artikler og denne efterskrift, vil det være klart at jeg tenker anderledes på enkelte punkter nu enn da også disse stykker ble skrevet – at jeg for eksempel ser anderledes på kristendommen enn da jeg utarbeidet mitt foredrag om det fjerde bud (Undset 2004b: 399-400).

Hun begrunner sitt syn på kvinnesaken med å henvise til ”kvinnens natur”, og både Oftestad og Bliksrud legger vekt på hvordan Undsets naturrettslige tenkesett påvirker hennes syn på moral.⁶ I essayet ”Begrepsforvirring” (1919) polemiserer hun mot Katti Anker Møllers brosjyre ”Kvindernes fødselspolitikk”. Ifølge Undset er det å være mor for kvinnen å realisere sin natur: ”Å være mor er ikke et arbeide [...] moderskapet er livet.”(Undset 2004a: 336). Etter hennes syn representerte ikke kvinnefrigjøringen en frigjøring for de fleste kvinner, snarere en ekstra belastning (Bliksrud 2007: 46). Hennes syn på moderskapet var også kontroversielt. Hun så ikke på moderskapet som utelukkende naturgitt, og skiller mellom moderskapet som natur og moderskapet som kultur. Moderskapet ble dermed noe som også barnløse kvinner kunne utøve (Bliksrud 2007: 49). I essayet ”Noen kvinnesaksbetraktninger”(1912) skriver Undset: ”Moderlighet i videre forstand [...] har, når den har vært utøvet av kvinner, iallfall ikke i særlig høy grad vært utøvet av mødre, men tvert imot vesentlig av barnløse kvinner.” (Undset 2004e: 88). Disse omstridte synspunktene har gjort det særlig interessant for forskere å tolke hennes forfatterskap i lys av feministisk litteraturteori, og både *Jenny* og konversjonsromanene er av flere forskere tolket feministisk. Kristin Johansen setter i boken *Hvis kvinner ville være kvinner. Sigrid Undset, hennes samtid og kvinnespørsmålet* (1998) Undsets sakprosaetekster inn i den europeiske feministiske tradisjonen. Johansen er særlig interessert i sammenhengen mellom Undsets kritiske syn på moderniteten og hennes kritikk av kvinnefrigjøringen. I moderniteten gikk de klassiske dydene som barmhjertighet, troskap og selvoppofrelse tapt, men i Undsets historiske husfruer kom et menneskesyn som var i tråd med det klassiske dannelsesideal til syne (Johansen 1998: 239). Resultatet av samfunnsutviklingen ble det fremmedgjorte mennesket på leting etter en identitet som Undset så realistisk skildrer i sine romaner.

Christine Hamm har i artikkelen ”Kjønn, kropp og tro. En feministisk lesning av Sigrid Undsets roman *Gymnadenia*” (2002) gjort et forsøk på å lese *Gymnadenia* feministisk. Hun begrunner sin innfallsvinkel på to måter. For det første mener hun å kunne se spor av Undsets interesse for kvinnespørsmål i romanen. Dessuten finner hun en kobling

⁶ ”Moralen kommer ikke i tillegg til naturen, som et verdiperspektiv i menneskets bevissthet, den må avdekkes og utledes av naturen ved iaktakelse og erfaring” (Oftestad 2003: 116). Dette tenkesettet er en del av teleologien som både Aristoteles og Linné er representanter for. Teleologi er en filosofisk doktrine som mener at naturen styrer mot et mål, og at også menneskenes *telos* er knyttet til dette.

mellom kjønn og kropp som kan brukes som utgangspunkt for en feministisk lesning. Åpningskapittelet til romanen ble skrevet allerede i 1920, og Hamm antar at Undset skrev det samtidig med essayet ”Efterskrift til et kvinnesynspunkt”. Denne antagelsen kan gi grunnlag for å hevde at det for Undset er en sammenheng mellom spørsmål som angår forholdet mellom kjønnene og spørsmål om religion (Hamm 2002: 396-97). Pauls omvendelse til katolisismen blir for Hamm en reaksjon på en bevisstgjøring av menneskekroppen, først og fremst den kjønnede kroppen. Hamm hevder at Undset gjennom denne romanen ønsket å tvinge leseren til en oppvåkningsprosess av samme slag som Pauls (Hamm 2002: 404).

Kjærlighetens plass i Undsets univers

Anne-Lisa Amadou har i *Å gi kjærligheten et språk. Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap* (1994) tatt for seg kjærlighetens plass i Sigrid Undsets forfatterskap. Hun setter her fokus på hvordan Sigrid Undset gjennom å tematisere kjærligheten ønsker å bringe frem et budskap om menneskets bestemmelse i verden. Hun viser hvordan Undset, med røtter i den europeiske litterære tradisjonen og tydelig plassert i samtidens modernitetskritisk felleskap, allikevel går sine egne veier og etablerer et romanunivers som setter mennesket i sentrum. Ifølge Amadou er Undsets litterære verk realistiske, de er inspirert av Undsets egne erfaringer og forteller om virkeligheten slik hun ser den. Amadou er særlig opptatt av hvordan Undset henter inspirasjon både fra den islandske sagalitteraturen, fra middelalderdiktingen og fra folkevisene til sine middelalderromaner (1994: 10-12). Amadou sier om konversjonsromanene at de i motsetning til Undsets tidligere verker omtaler historiske begivenheter som unionsoppløsningen i 1905 og første verdenskrig, og er dermed tydelig plassert i samtiden (1994: 62). Hun mener at Undset gjennom å velge en mannlig hovedperson, Paul Selmer, viser frem de kvinnelige karakterene i relasjon til nettopp Paul. Amadou betegner *Gymnadenia* og *Den brennende busk* som psykologiske utviklingsromaner, etter hennes oppfatning noe nytt innen Sigrid Undsets forfatterskap. Hun refererer til hvordan Undset plasserer konversjonsromanene i samme tid som *Jenny*, men lar helten få en livsholdning som ”blir overskridende i forhold til hans omgivelser” (Amadou 1994: 77-78). Konversjonsromanene inneholder den samme kritikken av fremskrittsoptimismen som også tidligere samtidsromaner har inneholdt, men Undset viser hvordan Pauls vei mot den katolske tro blir en løsning på det moderne menneskets utfordringer.

Anne-Lisa Amadous fokus på kjærlighet og menneskelige følelser er interessant sett i sammenheng med Martha Nussbaums aristoteliske innfallsvinkel til etikk i skjønnlitteraturen. Nussbaum legger som Aristoteles vekt på den rollen følelsene spiller i menneskenes liv. Hos Aristoteles har følelsene betydning i utviklingen av dyd, følelsene er ”de bevirkende og bevegende årsaker til mine handlinger, men min moralske karakter eller min holdning modifierer min handling og gir den dens form” (Stigen 2008: 9). Martha Nussbaum konsentrerer mye av sin teoretiske refleksjon i boken *Loves Knowledge* omkring ”the role of love and other emotions in the good human life, with the relationship between emotion and ethical knowledge, with the deliberation about particulars.” (Nussbaum 1990a: 23). Vennskapets og kjærlighetens plass i Sigrid Undsets romaner blir dermed viktige faktorer i analysen rundt veien til et lykkelig liv, *eudaimonia*.

Etikk

Synet på etikk og moral har forandret seg i tråd med endringer i synet på mennesket. Antikkens vide etikkbegrep var hovedsakelig basert på dyder og laster og fokuserte for en stor grad på menneskenes karakteregenskaper (Saugstad 2006: 1). Aristoteles etikk hadde som mål å hjelpe menneskene til å leve et lykkelig liv i henhold til sin artsspesifikke natur. I opplysningstiden endret synet på mennesket seg, noe som førte med seg et annet syn på etikk. Kants pliktetikk og Mills nytteetikk hadde hovedsakelig som mål å regulere det sosiale livet. Etikk er en praktisk vitenskap og har som formål å reflektere over moralske problemstillinger og dermed ”forbedre folks liv og måten samfunnet blir styrt på” (Rabbås 2006: 41). Selve ordet etikk blir i våre dager brukt i forbindelse med problemstillinger som ikke egentlige er etiske, men kanskje heller juridiske eller teologiske. Etikk baserer seg tradisjonelt sett på menneskets fornuft og evne til kritisk refleksjon. Etikks mål er å påvirke menneskets handlinger gjennom å gi normer for riktig og god livsførsel. Den legger det teoretiske grunnlaget for moralen, moralen er altså bruken av etikks normer.

Antikkens utvidede etikkbegrep

I antikken var etikkbegrepet langt videre enn i dagens moralfilosofi, det omfattet både moralteori og hjelp til å leve det gode liv. Aristoteles (384-322 f.Kr.) blir regnet som en av de store etiske tenkerne i antikken. Hans arbeider omfatter en rekke ulike problemstillinger, men sentralt i min oppgave er hans tanker rundt lykke og hva som skaper det gode liv. Aristoteles etikk er samlet i tre skrifter: *Den nikomakiske etikk*, *Den eudemiske etikk* og *Magna Moralia*, hvor *Den nikomakiske etikk* blir regnet som hans etiske hovedverk (Stigen

2008: 7). Her gir han sine råd omkring dette praktiske spørsmålet, hvilke handlinger skal mennesket utføre for å oppnå målet om et lykkelig liv, *eudaimonia*.

Eudaimonia er en tilstand av lykke som innebærer at mennesket lever på best mulig måte i henhold til sin artsspesifikke natur og dermed oppfyller sitt *telos*. Denne formen for lykke medfører tilfredsstillelse fordi det er verdifullt i seg selv. Det handler om å oppnå suksess i livet, og nytelsen følger dermed med lykken: ”Lykkelig synes det liv å være som leves i overensstemmelse med dyden, og det krever anstrengelse og består ikke i forlystelse.” (N.E.10.6).⁷ Aristoteles’ etikk er en etikk som er basert på utviklingen av dyd. Et menneskes dyd (gr. *arete*) er en kombinasjon av de egenskapene som gjør mennesket i stand til å leve sitt liv på best mulig måte. Å leve dydig vil si å følge *den gyldne middelvei*: ”Dyd har å gjøre med følelser og handlinger, hvor både for mye og for lite er feil, mens mellomtingen roses og betegner det vellykkede, og begge deler følger med dyden” (N.E. 2.6). *Arete* er noe et menneske tilegner seg gjennom erfaring og gjelder ikke bare moralske (etiske) dyder, men innebærer også dyktighet på andre områder. Aristoteles skiller mellom moralsk og intellektuell dyd, hvor de moralske dyder er et sett med egenskaper som mot, besindighet, skamfølelse og rettferdighet. Den intellektuelle dyd er den klokskapen (gr. *phronesis*) som er nødvendig for å utføre de riktige handlinger. Ifølge Aristoteles er følelsene en viktig del av menneskets fornuft fordi det er en reaksjon på vår oppfattelse av verden. Etisk dyd betyr å ha en disposisjon for å føle det rette. Hos en dydig person vil det ikke være en konflikt mellom følelser og fornuft, dyd ligger vel så mye i et menneskes holdninger som i dets handlinger (Rabbås 2006: 41-45).

Aristoteles definisjon av mennesket som et fornuftsvesen (gr.*zoon logicon*) har blitt grunnleggende i den vestlige tradisjon (Rabbås 2006: 33). Etter hans oppfatning var menneskets evne til å ta reflekterte avgjørelser på grunnlag av logisk tenkning det som skiller mennesket fra andre livsformer, som planter eller dyr. I tillegg til å være et fornuftsvesen, er mennesket også et sosialt vesen, et *zoon politicon* og kan ifølge Aristoteles ikke oppnå *eudaimonia* uten å leve i et fellesskap med andre mennesker: ”For ingen ville vel ønske å leve uten venner selv om han hadde alt annet godt” (N.E.8.1). Selv om vi oversetter *eudaimonia* med lykke, er det viktig å være klar over at lykke ikke hadde den samme betydning for Aristoteles og hans samtidige som for det moderne mennesket. I vår tid er lykke et subjektivt begrep, ofte synonymt med øyeblikkelig behovstilfredsstillelse og

⁷ Jeg har valgt å bruke Aristoteles *Etikk* oversatt og med innledning av Arnfinn Stigen i min oppgave. Oversettelsen er ikke fullstendig, men Stigen skriver i forordet at den er tilstrekkelig for forståelsen av de sentrale punkter i Aristoteles’ etikk. Sitater fra *Etikk* blir henvist med N.E etterfulgt av bok- og kapittelnummer.

nyttelse for hver enkelt. For Aristoteles er det imidlertid et objektivt begrep. Etter hans oppfatning skapes det gode liv av mennesket selv ved hjelp av handlinger som er målrettede og hierarkiske (Rabbås 2006: 41). Menneskets fornuft er imidlertid normativ, den forteller oss hva vi bør gjøre for å virkeliggjøre vår natur. Det er imidlertid opp til den enkelte å ta de riktige valgene for å oppnå det målet alle streber etter, *eudaimonia* (Rabbås 2006: 43).

Opplysningstidens endrede syn, Kants pliktetikk og Mills nyttetikk

Moderne etisk teori har et annet utgangspunkt for sin etikk enn antikkens tenkere hadde. Samfunnet endret seg, modernitetens tilsynekomst startet med opplysningstiden og troen på vitenskapen, på menneskets fornuft, på fremskrittet og på det frie og myndige individet. Religionens betydning ble stadig mindre viktig, og etablerte tradisjoner og rammer rundt menneskenes liv mistet sin betydning. Immanuel Kant (1724-1804) blir betraktet som opplysningstidens store tenker. Den kantianske modellen blir ofte betegnet som en pliktetikk, og har sammen med nyttetikken til John Stuart Mill (1806-1973) vært rådende i moralfilosofien siden.

Kants etikk blir sagt å være basert på moralske lover, og står dermed i sterk kontrast til dydsetikken. I sentrum for Kants etikk står menneskets evne til å handle på grunnlag av fornuften. Kants pliktetikk baserer seg på noen universelle og generelle moralprinsipper som blant annet er formulert på ulike måter i det kategoriske imperativ (Held 2006: 26). En av disse formuleringer, universaliseringsformuleringen lyder slik: ”*Handl som om maksimen til din handling gjennom din vilje skulle bli en almen naturlov.*” (Kant 1997: 35).⁸

Handlingen må springe ut av god vilje. Sentralt er oppfatningen om at handlingen er god kun hvis du handler av ren plikt, uansett konsekvenser og omstendigheter. (Johansen og Vetlesen 2005: 159-161). For Kant var fornuften ikke medfødt, men ervervet gjennom noen grunnleggende erfaringer, og det er fornuften som gjør oss i stand til å fremsette dommer om virkeligheten. Menneskene har dermed en a priori forståelse av rett og galt (Saugstad og Serck-Hanssen 2006: 114-15).

Handlinger på grunnlag av følelser har ingen plass hos Kant, og han så på kunst og litteratur som noe som ikke kunne ha en praktisk etisk funksjon. I *Kritikk av dømmekraften* (1790) formulerer Kant sitt syn på kunst som noe som etter hans mening blir gjenstand for subjektive dommer:

⁸ Jeg benytter meg her av Immanuel Kant. *Morallov og frihet* (1970), som er basert på utdrag av de av hans verk som omhandler Kants syn på morallov og etikk: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785), *Kritik der praktischen Vernunft* (1788) og *Metaphysik der Sitten* (1797). Mine sitater blir henvist med sidetall i *Morallov og frihet*.

For å avgjøre om noe er skjønt, bruker vi ikke forstanden for å relatere forestillingen til objektet i den hensikt å oppnå erkjennelse, derimot bruker vi inbildningskraften [...] Smaksdommen er altså ingen erkjennelsesdom, og følgelig er den ikke logisk, men estetisk. (§1.1)

Han formulerer et estetisk begrep som har blitt stående: ”*Smak* er evnen til å bedømme en gjenstand eller en forestillingsmåte gjennom et *fullstendig interesseløst* velbehag eller mishag” (§1.5). Dette kombinert med hans universalitetsprinsipp gjør at det å bruke litteratur som grunnlag for etiske vurderinger blir vanskelig. En mulighet som Helen Andersson beskriver i *Det etiske prosjektet og det etiske* (1998) er å undersøke om vår individuelle erfaring kan være et grunnlag for en allmenn lov. Med utgangspunkt i denne tanken kan den litterære erfaringen representere en fortelling som utgjør et grunnlag for å vurdere om en handling er akseptabel eller ikke (Andersson 1998: 26-28).

Også for Mill var det å oppnå lykke sentralt, men hans syn på lykke var heller ikke det samme som Aristoteles sitt. For Mill var lykke målet for menneskets moralske bestrebelser, men lykken var en konsekvens av menneskets handlinger, ikke målet med dem. Nytteetikk basert på Mills utilitaristiske tankegang har et fokus på individet, og det er individets lykke som er viktig for Mill. Som hos Kant er det generelle prinsipper som skal styre, og følelsene skal heller ikke her tas hensyn til (Held 2006: 26). Liberalisten Mill fulgte hovedtanken i utilitarismen, hvor det viktigste er at hver enkelt får følge sine egne interesser, noe som vil føre til størst mulig nytte for alle. Samfunnets mål blir dermed å legge til rette for mest mulig lykke, og statens oppgave blir å sikre individets behov. Mill trodde på menneskets fornuft som den faktoren som gjør at mennesket er i stand til å komme frem til sannheten. Samfunnet må derfor kunne gripe inn i den enkeltes handlefrihet kun for å hindre at noen blir utsatt for overgrep. I utilitaristisk etikk er det samsvar mellom det moralsk gode og det nyttige.

Etikkens tradisjonelle kvinnesyn

Skillet mellom fornuft og følelse er velkjent i filosofien, og filosofenes tanker rundt etikk vært basert på tanker omkring mannen som fornuft og kvinnen som ufornuft (Held 2006: 20). Kvinnen er i denne tradisjonen ikke i besittelse av den fornuften som er nødvendig for å handle etisk. Etter Aristoteles oppfatning var ikke kvinnene egnet til å ta avgjørelser og inneha posisjoner i samfunnet. Både Virginia Held og Martha Nussbaum argumenterer allikevel for at en dydsetikk med fokus på omsorg og følelser gjennom historien synes å ha større relevans for kvinner enn for menn. Kvinners spesifikke erfaringer kan medføre et større fokus på omsorg for andre, på verdien av sosiale relasjoner og ikke bare på individets

selvrealisering. Feminismen kritiserer de individualistiske aspektene ved den alminnelige moralteorien, og det fokus de retter mot sosiale relasjoner har fellestrekk med dydsetikken (Held 2006: 34-35). Også etter Nussbaums oppfatning kan kvinners erfaringer og en egen feministisk etikk synes å ha spesiell relevans ved sin kritikk av kantianske og utilitaristiske prinsipper (Nussbaum 1995: 26). Hos Kant har alle mennesker i utgangspunktet lik moralsk status, og hans morallov som det som det kategoriske imperativ uttrykker, gjelder for alle. Imidlertid hadde også Kant en oppfatning om at kvinnens tenkesett er annerledes enn mannens. Mannen er et fornuftsvesen og handler av plikt, mens kvinnen er et følelsesvesen og handler ikke av plikt, men ut fra sin ”skjønne” natur. Hun kan dermed ikke være moralsk god (Johansen og Vetlesen 2005: 89).

Mill trodde imidlertid ikke at kvinnens natur var annerledes enn mannens, men at forskjellene var kulturelt skapt. På grunn av sine plikter i hjemmet fikk ikke kvinnene muligheter til å utvide sitt erfaringsgrunnlag og dermed sin følelse av sympati med andre mennesker. Det er derfor ikke spesielle egenskaper hos kvinner som gjør at de handler annerledes enn menn, men andre erfaringer.

Nyaristotelikerne

Etter at pliktetikken og nytteetikken i lang tid har dominert den etiske tenkningen, har i den senere tid dydsetikken igjen blitt aktualisert gjennom nyaristotelikerne, blant annet representert ved Martha Nussbaum. Nyaristotelikerne har blitt beskyldt for å vende seg bort fra vitenskapelig tenkning og idealet om likhet som Kant la stor vekt på, for å gå tilbake til en antikk tenkning basert på dyder som grunnlag for moralske handlinger. I innledningen til *Känslans skärpa tankens innlevelse* (1995) fremholder Zagorka Zivkovic imidlertid at de ved å videreutvikle Aristoteles dydsetikk gir Aristoteles tanker ny aktualitet. De legger vekt på betydningen av refleksjon, menneskets følelsesliv, tilfeldighetenes betydning og hvordan rettferdigheten avhenger av konteksten Etter Zivkovic's mening synes den fornyede interessen for dydsetikken å henge sammen med at det moderne mennesket mangler et system av konvensjoner for å ta de riktige moralske avgjørelser (Zivkovic 1995: 10-11). I tradisjonen etter Kant har følelsene blitt sett på som upålitelige i etisk sammenheng. Det å ta hensyn til sine følelser har blitt oppfattet som naivt. Men i den aristoteliske tradisjonen er hele mennesket viktig, både menneskets fornuft og følelsenes etiske betydning står sentralt.

Kvinnene har blitt sett på som følelsesstyrte, ikke rasjonelle vesener, noe som gjør en nyaristotelisk tilnærming interessant i den forstand at følelser nå blir legitime i etisk tenkning. Nussbaum vektlegger i essayet ”Vana, passion och reflektion i den aristoteliska

traditionen” (1995) den betydningen vennskap og følelser som finnes i aristotelisk tenkning har i etiske spørsmål. Kombinert med menneskelig allmenngyldige og normative prinsipper gir det et godt grunnlag for menneskelig velbefinnende (Nussbaum 1995: 24). På samme måte som hun kombinerer filosofi og litteratur, kombinerer hun ulike etiske teorier: ”En studie av den civilisation som gav oss tragediene borde få oss at forstå at det finns åtminstone en tragedi som vårt liv som sociala varelser och som filosofer inte behöver utsättas för: behovet av at välja mellan dygd och upplysning.” (Nussbaum 1995: 38). Ved å ta utgangspunkt i Aristoteles dydsetikk og tilføre den elementer fra andre og nyere retninger innen etikken, blir utgangspunktet for refleksjoner rundt litterære tekster bredere og mer tilpasset vår tid.

Det aristoteliske fokus på følelser og sansninger er viktige i en lesning av Undsets romaner, hvor kjærlighet og følelser er sentrale elementer i handlingen. I likhet med Aristoteles var Undset opptatt av mennesket som et sosialt vesen, og hun vektla familiens, særlig morens, betydning i et barns oppdragelse. Sigrid Undset var svært kritisk til troen på at mennesket som et fritt individ skal realisere seg selv løsrevet fra det samfunnet det lever i. Derimot synes hun å hevde at mennesket best realiserer seg i et samspill med andre mennesker, først og fremst familie og slekt. I essayet ”Hedre din far og din mor” satte hun søkelys på den betydningen foreldrene har i barnas oppdragelse til gode samfunnsborgere som innehar det hun kalte ”en personlig moral”:

All kultur er utsprunget av samfølelse med ætten, stammen, folket, den har rot i kjærlighet til far og mor, til slekt, til folk og fedreland. Kulturarbeidet må begynnes mens sinnet er ungt og mykt; derfor er kulturmennesket alltid preget av hjemmet, slektshjemmet og folkehjemmet. (Undset 2004a: 142-43)

Foreldrenes, og da særlig mødrenes, sentrale betydning som kulturformidlere og dermed også et bindeledd til den etiske plattformen er i ferd med å gå tapt i moderniteten fordi kvinnene blir tvunget ut av hjemmene og bort fra deres viktigste oppgave, som etter Undsets mening var oppfostringen av barna.

Thomas Aquinas og thomismen, bindeleddet til den katolske kirken

Både Blikrud og Oftestad har beskrevet Undsets etikksyn som nært beslektet med det aristoteliske og det thomistiske. I thomismen finner vi en sammensmelting av aristotelisk og kristen filosofi. Thomas Aquinas (1225-1274) videreutvikler Aristoteles etikk ved hjelp av kristne verdier. Som Aristoteles ser han også på lykke som menneskets mål, men hans oppfatning av lykke inneholder noe annet enn Aristoteles’ *eudaimonia*. Målet er Gud, dydene er veien til Gud, og Aquinas fremhever enkelte teologiske dyder, som

barmhjertighet, tro og håp. Aristoteles *areté* blir hos Aquinas *virtus*. De fire kristne kardinaldydene er for oss mot, måtehold, visdom og rettferdighet, hos Aristoteles og Aquinas er bare tre av disse moralske, mens visdom for dem er en intellektuell dyd (Foot 2003: 135-36). I forlengelse av dette kan Sigrid Undsets modernitetskritikk forstås som en kritikk også av det rådende etikksyn i samtiden. Ifølge Liv Blikrud var Undset i sin før-religiøse periode bundet av det kantianske synet på religionen: ”at den prinsipielt er utilgjengelig for fornuften og bare gjenstand for troen alene” (Blikrud 1988: 186). Undset reagerte kraftig på at det etter hennes oppfatning syntes som om alle protestanter hadde sin egen oppfatning av Gud. Hun mente dette var en form for uvirkeliggjøring og idealisering av gudsbildet. Når hun skriver ”Efterskrift til et kvinnesynspunkt” har hun imidlertid gjennom å studere nythomistiske skrifter blitt kjent med den thomistiske tankegangen. I dette essayet uttrykker hun sin bekymring over hvordan samfunnsutviklingen og kvinnenes frigjøring etter hennes mening går ut over barna, fordi det er mødrenes oppdragelse som først og fremst legger grunnlaget for den erfaringen menneskene trenger for å skape seg det gode liv.

Og hvert eneste menneskes kropp og sjel har vært lagt i kvinnehender på det tidspunkt da det var svakest og mest hjelpeløst; det har stått til kvinner først og fremst å undertrykke eller fremelske i barnet de egenskaper som bestemmer menneskets evne til å smi sin lykke eller ulykke. (Undset 2004b: 358-59)

I essayet ” Hedre din far og din mor” viser Sigrid Undsets kritiske syn på samtidens moraloppfatning seg tydelig: ”Det er jo visse utenfra dikterte regler for oppførsel som også kalles moral – den borgerlige i motsetning til den individuelle. Egentlig er det ikke moral, men den gjør sin nytte, og gud bevare meg for å underkjenne dens verdi som kloakklokk”(Undset 2004c: 140). Pliktetikk er bedre enn ingen etikk, men hun synes å mene at det ikke finnes regler for moral som kan diktere menneskets handlinger. Derimot er alle moralbegreper ”et resultat av intellektuelt arbeide, av iakttagelse og erfaring” (Undset 2004c: 134). Igjen kommer likheten mellom Undsets etikksyn og aristotelisk tenkning til syne. I aristotelisk tradisjon er det et poeng å vise frem hvor primitivt det er å basere moral på visse prinsipper. Sentralt står evnen til sansning, det å kunne vurdere hver enkelt situasjon separat på grunnlag av tidligere erfaring. Undset sier et annet sted i samme essay:

De gamle blanke ordene, dydenes navn, de som har blitt halvveis latterlige ord – det er de ord menneskeheten trenger å lære – styrken, visdommen, rettferdigheten, sannheten, barmhjertigheten, kyskheden, måteholdet, tapperheten – og mange andre gamle blanke ord. Og vi trenger bevisene på at menneskene kan leve etter de ord, at de ikke er unaturlige, unormale begreper. (Undset 2004c: 135)

Ved å hente frem igjen ”de gamle blanke ordene, dydenes navn” tar Undset et oppgjør med den moderne etiske tankegangen. Hun gjenkjenner i katolisismen et verdigrunnlag som er basert på de gamle aristoteliske dydene, og som gjennom Thomas Aquinas tenkning er forent med kristendommens etiske verdier.

Modernitet og det moderne

Den første havdelen av 1900-tallet innebar på mange måter en krise for det moderne mennesket. Første verdenskrig la en demper på fremskrittsoptimismen, håpløshet og desillusjon tok over. Dette viste seg også i litteraturen med modernismen som den førende strømmingen. Sigrid Undset var et samfunnsengasjert menneske som i kraft av sin formidlingsevne så en mulighet til å vekke samtiden og kanskje skape mulighet for endring. Hennes samtidsromaner kan etter min oppfatning leses i lys av hennes samfunnskritiske engasjement. Selv sa hun i radiointervjuet ”Hvorfor jeg skrev”: ”Men jeg kunne ikke la være å skrive. Det var for meg den naturlige måten å reagere på overfor det jeg tenkte og opplevde og dømte om mennesker og forhold i verden omkring meg” (Undset 2008a: 682).

Mange litteraturforskere har understreket det faktum at til tross for sin modernitetskritikk var Sigrid Undset en forfatter som var bestemt nettopp av moderniteten (Oftestad 2003: 16). Undset så mange positive sider ved det moderne samfunnet, men et samfunn som ukritisk forkastet de gamle tradisjoner var etter hennes mening med på å fremmedgjøre mennesket og gjøre det ensomt og identitetsløst. Gjennom sin far var hun godt kjent med antikk kultur og gamle tradisjoner, og i *Jenny* skildrer hun hvordan Romas sjarmer ligger i blandingen av det gamle og det nye:

- solen over de svære, gule ruinene – midt imellom de flotte, nye bygningene med kafeer og kinematografer – sporvognene på plassen og anlegget og det deilige springvannet, som det er sånn masse vann i -. Jeg syntes nettopp det var så vakkert med de gamle murene midt i de moderne kvartalene og bytrafikken omkring. (J: 35)

Verdien i å ta vare på tradisjoner i et samfunn i rask utvikling synes å ha vært sentralt for Undset. Hun så det som viktig at tradisjon og røtter dannet en trygg ramme rundt menneskene i en tid som innebar store endringer. Liv Bliksrud knytter Undsets syn på modernitetens problematiske sider til Walter Benjamins og Theodor Adornos teser rundt et moderne syndrom som skyldes at samfunnet ikke lenger er tilstrekkelig stabilt for at menneskenes erfaringer skal kunne gjøres om til en meningsfull fortelling: ”[...] en slik erfaring er vesentlig ”førmoderne” og forutsetter et tradisjonalistisk samfunn. I et samfunn uten tradisjoner vil den enkeltes idealer stå maktesløse overfor den rå og trivielle verden”

(Bliksrud 2007: 76). Som tidligere nevnt kan Undsets kritikk av det moderne arbeidslivet knyttes til det marxistiske begrepet ”fremmedgjøring”, noe som innebærer at industrialiseringen gjorde menneskene til en produksjonsfaktor. Menneskene blir ”tingliggjort”, de blir kun definert ut fra verdien på den arbeidskraften de representerer. Undset var kritisk til den nedvurderingen av de naturgitte menneskelige egenskaper som denne utviklingen etter hennes oppfatning førte med seg. Et viktig skille i hennes samfunnskritikk går derfor mellom forhold som har med økonomi å gjøre og den utviklingen som skapes av kjønns- og slektsforhold. Ifølge Bliksrud var utgangspunktet for Undsets kritikk av moderniseringsprosessen nettopp hennes tro på at kultur- og slektsfølelse er to sider av samme sak. Hennes skepsis til kvinnebevegelsen skyldtes de følgende kvinnenens frigjøring ville få for familien og slekten. Kritikken av moderniteten ble derfor også en kritikk av kvinnebevegelsen (Bliksrud 2007: 43- 46). Etter Undsets mening ønsket kvinnesaksforkjemperne å institusjonalisere familielivet og oppløse familiebåndene. I essayet ”Noen kvinnesaksbetraktninger” skriver hun:

Først da den nye kulturfaktor, som mannen og mannen alene har skapt – maskinkulturen – kom til å spille en fremtredende rolle i samfunnshusholdningen, ble disse forhold unaturlige. Først etter som maskinindustrien fortrengte hjemmeindustrien og det store kvinnehold i den enkelt manns hjem ble unødvendig og ulønnsomt, kunne det bli en tvingende nødvendighet for alle de kvinner som ingen mann hadde til å representere sine interesser i samfunnet, å skaffe seg representasjon på annen måte [...]. (Undset 2004e: 80-81)

Sett i lys av dette blir kvinnen en handelsvare skapt av mannen, blant annet fordi samfunnet hadde behov for arbeidskraft til industrien. I tillegg fører dette etter Undsets mening til at kvinnen blir tvunget ut i arbeid for å forsørge sine barn, noe som for mange representerer slaveri snarere enn frihet.

Etter min oppfatning fremstår Undsets samtidsromaner som realistiske skildringer av menneskers liv og slett ikke bare som kritikk av det moderne samfunnet. Samtidig som hun tydeliggjør modernitetskritikken både tematisk og i sine karakterbeskrivelser, inneholder romanene stemningsfulle skildringer av miljøer og steder hun tydelig er glad i. Hennes karakterer er i tråd med tidsånden frie og selvstendige individer som forsøker å finne sin identitet og sin plass i samfunnet, og moderniteten gir dem muligheter for å ta selvstendige valg og skape sitt eget liv. Til tross for at den materielle velstanden øker og levekårene blir bedre, føler menneskene seg ensomme og forvirrede. De strever med å finne seg til rette, og spørsmålet de ser ut til å stille er: Hvordan skal jeg leve mitt liv?

Kapittel 2: Litteratur og etikk

Martha Nussbaum argumenterer for at skjønnlitteraturlitteratur kan bidra til å gi svar på spørsmålet om hvordan man skal leve sitt liv, ikke bare ved å etterligne virkeligheten og bidra til å være en moralsk veiviser, men også ved sin subversive kritikk av virkeligheten (Nussbaum 1990b: 168-69). I tråd med Aristoteles' poetikk finner hun det relevant å belyse etiske problemstillinger med eksempler fra litteraturen, nettopp fordi litteraturen etterligner virkeligheten gjennom å beskrive mennesker og deres liv. Nussbaum beskriver forholdet mellom romanen og dens leser ved hjelp av begrepet "literary friendships" (1990c: 231).⁹ Leseren får et vennskapsforhold til litteraturen, og leseprosessen kan dermed knyttes til Aristoteles og hans betoning av vennskapets betydning i utviklingen av dyd. Litteraturen appellerer til våre følelser gjennom sin særskilte evne til å skildre situasjoner vi som mennesker kan kjenne oss igjen i. Dette gjør at vi føler et fellesskap med karakterene, deres følelser, handlinger, utfordringer og dilemmaer.

Hvordan lese skjønnlitteratur med fokus på etikk?

Martha Nussbaums teori omkring hvordan man kan lese et skjønnlitterært verk med fokus på etikk er kompleks og har flere innfallsvinkler til teksten. Hun beskriver i *Loves Knowledge* en metodisk tilnærming til det skjønnlitterære verket som skal analyseres. Et sentralt punkt er ifølge Nussbaum at det er en organisk forbindelse mellom form og innhold som viser tilbake til forfatteren: "the novel and its terms flower and express the conceptions of the author, his or her sense of what matters". Samspillet mellom det budskapet som ligger nedfelt i teksten og hva teksten til gjengjeld krever av leseren er viktig når man leser et skjønnlitterært verk med fokus på en etisk dimensjon. Selv om hun er opptatt av samspillet mellom forfatter, leser og tekst, er det viktig å huske på at hennes fokus hele tiden ligger på de følelser, tanker og ønsker som selve teksten uttrykker (Nussbaum 1990a: 5-9).

Nussbaum er opptatt av fortellerstemmens betydning i formuleringen av det etiske budskapet. Gjennom en analyse av hvem som snakker og hva blir sagt kan dette budskapet komme til syne. Fortellerens tilstedeværelse i teksten kan ha betydning for det budskapet som blir fremført. Hvordan karakterene blir presentert og hvilke deler av deres personlighet som blir vektlagt har også betydning. I tillegg er tekstens form av betydning, hvordan

⁹ Dette begrepet har hun hentet hos Wayne Booth's *The Company We Keep: The Ethics of Fiction*. Hans idé er at leserens forhold til et litterært verk er som et vennskap, og et godt vennskap er frivillig.

henger tekstens budskap sammen med tekstens form? Alt dette forteller leseren noe om det synet på livet denne teksten uttrykker (Nussbaum 1990a: 32-35). Nussbaum stiller seg tvilende til i hvilken grad kantianske og utilitaristiske moralprinsipper kan anvendes i en etisk lesning av romaner. Etter hennes mening ekskluderer de mange av de oppfatninger om livet som romanene uttrykker, blant annet den rollen følelsene spiller i menneskers liv. Hun tar derfor til orde for en dialektisk metode som ligner den Aristoteles selv beskrev. Leserens har i kraft av sine erfaringer et utgangspunkt for sin lesning av en tekst med hovedvekt på det etiske aspektet. Romaner er ikke nøytrale formidlerer av et etisk budskap, allerede verkets struktur peker mot en forståelse av hva som er sentralt. Verket utforsker dessuten ulike etiske alternativer i den hensikt å skape refleksjon hos leseren. Den aristoteliske innfallsvinkelen tillegger følelsene betydning og har en åpen holdning til livets mangfoldigheter. Det finnes ingen fasit på rett og galt i Aristoteles etikk, den baserer seg på summen av de erfaringer som man har opparbeidet seg, og den evnen til kritisk refleksjon som disse erfaringene har gitt. Metoden vektlegger et fokus på detaljer, en respekt for følelsenes betydning avhenger av leserens åpne og ikke kategoriske holdning til livets mangfoldigheter (Nussbaum 1990a: 24- 27). Nussbaum selv har gjennom sin forskning endret syn på hvilken betydning følelser som kjærlighet, hat, behov og frykt har i en etisk kontekst. I aristotelisk tradisjon har følelsene en viktig funksjon ved å komplettere menneskets fornuft. Samtidig skal man ikke se bort fra den subversive effekten særlig "love's madness" kan ha i form av sjalusi og hevntanker. Mennesket er ikke like rasjonelt i alle situasjoner, og særlig erotiske følelser kan føre til tilstander som ligner på ondskap. Det vil allikevel etter Nussbaums oppfatning være et samspill mellom kjærlighet og etiske problemstillinger, fordi kjærligheten har en viktig plass i menneskers liv (Nussbaum 1990a: 50- 53).

De spørsmålene hun stiller til teksten er relevante i alle typer analyser av litterære verk, og det synes for meg nærliggende å bruke elementer fra narratologien som hjelpemidler til en systematisk og grundig analyse av romanenes fortellertekniske grep. Jeg vil hovedsakelig fokusere på form, innhold og karakterer. I tillegg vil en komparativ analyse av karakterene kunne gi noen svar på hvordan Undsets forfatterskap har utviklet seg i løpet av de årene som gikk mellom utgivelsen av *Jenny* og konversjonsromanene. Det vil også være interessant å foreta en sammenligning mellom den eventuelle etiske normen jeg finner i verkene og de meningene Undset selv gir uttrykk for i sine essays. Dette vil kanskje gi et svar på i hvilken grad Undsets skjønnlitterære forfatterskap har etisk relevans, og om den

etiske normen som kommer til uttrykk i de utvalgte verkene har likhetstrekk med hennes egen.

Litteraturens funksjon og etiske relevans

Hva er det som gjør at Nussbaum mener at skjønnlitteratur, og da særlig romaner, er et aktuelt medium for etisk refleksjon? Svaret finner Nussbaum delvis hos Aristoteles selv: "we have never lived enough" (Nussbaum 1990a: 47). Vårt eget liv gir oss ikke tilstrekkelige muligheter til å samle alle de erfaringer som er nødvendige for å oppnå den klokskapen som ifølge Aristoteles er grunnlaget for dyd. Refleksjoner over litteratur kan være et bidrag til å øke det erfaringsgrunnlaget som er nødvendig å opparbeide for å utvikle seg til et klokt menneske. Nussbaums innfallsvinkel til temaet er nettopp litteraturens evne til å skildre det partikulære og konkrete. Litteratur kan aldri erstatte filosofi, men litteratur og filosofi kan utfylle hverandre. Skjønnlitteraturen er ikke tilstrekkelig i seg selv, men kan være et supplement til filosofien i en søken etter svar på spørsmålet omkring hva som er det gode liv (Nussbaum 1990a: 22-27). Hun er forundret over at filosofenes etiske arbeider ikke har interessert litteraturforskere i noen særlig grad tidligere, skillet mellom litteratur og filosofi har etter hennes mening vært alt for grunnfestet i begge leire (Nussbaum 1990a: 12-13). Etter Nussbaums oppfatning leter filosofene nettopp etter de faktorene som kan skape det gode liv for menneskene: "What they are asking is not what is the good 'out there', but what can we best live by, and live together as social beings?" (Nussbaum 1990b: 173).

Hun understreker at det slett ikke er alle skjønnlitterære verk som er egnet til dette formålet, det krever en særskilt etisk holdning i form av en spesiell form og struktur. Nussbaum konsentrerer seg i hovedsak om visse typer romaner. Etter hennes oppfatning har disse romanene det til felles at de bygger på noe allment menneskelig. Den enkelte roman har selvsagt ikke mulighet til å ta seg av alle sider av etisk tenkning, men romanens tema antyder allikevel hvilke etiske problemstillinger den tar opp. Romanene har muligheter til å gi oss som lesere relevante og individuelle eksempler på handlinger som er egnet til å stimulere vår evne til sansning og etisk refleksjon og dermed bidra til å øke den etiske bevisstheten. Ved hjelp av romanens fiktive handlinger kan vi øke vårt erfaringsgrunnlag. Romanens evne til å engasjere leseren så han blir en deltaker i handlingen er helt klart et viktig element for å kunne dra nytte av de fiktive erfaringene. Litteraturen etterligner virkeligheten, men på en slik måte at leseren beholder en viss avstand til karakterene og deres handlinger. Denne distansen gjør det lettere å analysere de ulike karakterens

handlingsmønstre og de etiske konsekvensene, samtidig som det gir rom for tolkning. Litteraturen er dessuten et medium som skaper et fellesskap mellom leserne. Gjennom å lese og diskutere litteratur har vi et menneskelig samspill, en form for dialektikk, som også er et forum for etisk interesse (Nussbaum 1990a: 45- 48).

En problematisk side ved det å lese skjønnlitterære tekster med fokus på etikk kan være at litteraturen beskriver individuelle erfaringer som ikke tilsynelatende har universell overføringsverdi. Det å skille mellom det individuelle og det universelle er et sentralt poeng både hos Aristoteles og hos Nussbaum. Aristoteles er opptatt av den betydning en universell erfaring har for å utvikle dyd. Et dydig menneske har evnen til å omgjøre den universelle erfaringen til et grunnlag for en individuell beslutning, og tar sine beslutninger nettopp på grunnlag av den universelle eller allmenne erfaringen:

For i saker som angår handlinger og det gagnlige, står ingenting fast, like lite som i saker som angår sunnhet. Når den allmenne beskrivelse er av en slik art, gjelder det enda mer for beskrivelsen av hver enkelt ting at den ikke er nøyaktig. Da den ikke faller inn under noen form for kunnen eller noen enkelt rettesnor, må de som handler, for hver gang selv finne ut hva som passer til situasjonen. (N.E.2.2)

Det at en enkelthendelse kan ha etisk relevans fordi den inneholder noe universelt, er en viktig faktor i forhold til spørsmålet om i hvilken grad lesning av romaner kan inneholde en etisk dimensjon. Nussbaum argumenterer for at det er både mulig og viktig, leseren vil ved hjelp av enkelthendelsen bli stimulert til å vurdere sin egen erfaring i lys av den leste erfaringen (Nussbaum 1990a: 38- 39).

En lesning av et verk som inneholder etiske komponenter utfordrer leseren til å vurdere alternativer og sammenligne de bildene litteraturen skaper med sine egne erfaringer og sitt syn på livet. Martha Nussbaum følger Bernheimer-rapportens tankegang¹⁰ når hun argumenterer for at litteraturen kan gjøre det mulig å bli kjent med andre måter å leve på i et internasjonalt og globalisert samfunn. Det gir oss som lesere en mulighet til å ta stilling til i hvilken grad de er relevante også i vårt liv og kan dermed utvide våre referanserammer og gi oss en forståelse for andre samfunnsformer (Nussbaum 1990a: 28-29). I tråd med denne tankegangen kan litterære tekster ha etisk relevans ved å vise flere alternative måter å leve sitt liv på.

¹⁰ Charles Bernheimer understreker i sitt forord til ACLA-rapporten fra 1993 den moralske forpliktelsen litteraturen og leseren etter hans mening har til å fremme mellommenneskelig forståelse i en stadig mer globalisert verden (Bernheimer 1995: 15)

Narratologi som innfallsvinkel til teksten

Narratologi som grunnlag for analytiske metoder er basert på et begrepsapparat utformet av Gérard Genette i 1972.¹¹ Metodene utviklet seg ut fra strukturalistisk tenkning på 1960-tallet og er senere revidert og videreutviklet av mange ulike forskere. Selve metoden baserer seg på systematisk og grundig undersøkelse av tekstens ulike komponenter, og kan fungere som en døråpner til en forståelse av tekstene som er nødvendig i min videre undersøkelse av romanenes etiske relevans (Aaslestad 2005: 7-13). Ikke alle sider av narratologien vil være like relevante, men jeg vil benytte meg av enkelte grunnleggende teknikker i min analyse av romanene. Sentralt i narratologien er studiet av strukturene i fortellingene, hvordan den historien som fortelles er satt sammen i den narrative teksten som presenteres. Ved å se spesielt på fortellerteknikken har jeg forsøkt å avdekke strukturer i teksten. Dette er til god hjelp i det videre analysearbeidet for å komme frem til verkets norm som grunnlag for en diskusjon rundt etikk i skjønnlitteraturen.

Ved å ha de interne relasjonene i selve teksten som utgangspunkt vil ikke selve analysen ta hensyn til utenomtekstlige forhold eller litteraturens forhold til virkeligheten i noen særlig grad. Dette er i tråd med en av narratologiens prinsipper, nemlig det at man ikke automatisk overfører partikulære fiksjonselementer til virkeligheten, men forholder seg til det faktum at litteratur i utgangspunktet er fiksjon (Aaslestad 2005: 24). At denne fiksjonen allikevel kan sies å ha etisk relevans i virkeligheten, vil jeg komme tilbake til mot slutten av oppgaven.

Nussbaum forsøker å se på i hvilken grad romanenes struktur sier noe om den livsoppfatning verket representerer og som står i forhold til de faktorer som hun mener reflekterer den aristoteliske etiske posisjonen (Nussbaum 1990a: 36). Også her er Aristoteles en viktig innfallsvinkel til analysen. Romanens plott er nært knyttet til Aristoteles *mythos*-begrep, med *mythos* som etterligning av handlingen. Det er dessuten knyttet til forestillingen om at fortelleren har valgt ut et sett hendelser og tilstander og sortert dem i en bestemt rekkefølge og i henhold til en bestemt logikk (Gaasland 2004: 50-51). I plottet forbindes de ulike begivenhetene mellom årsak og virkning (Aaslestad 2005: 27). Aristoteles plottdistinksjoner er knyttet til de fiktive hovedpersonenes karakterer, og plotet er nødvendig og viktig fordi det er handlingsskapende. De ulike typer plott viser karakterenes handlingsmønstre, og de er egnet til å skape ulike reaksjoner hos leseren.

¹¹ Jeg vil for en stor del basere meg på Petter Aaslestads lærebok *Narratologi: En innføring i anvendt fortellerteori* (1999).

Et mye brukt begrep i narrativ teori er den immanente (impliserte) forfatter som sies å konstituere verkets samlede norm. For å komme frem til verkets norm, må man imidlertid se på verket som helhet, det er ikke nok å vise til enkeltutsagn i teksten (Aaslestad 2005: 98-99).¹² Tekstens normsystem kan formidles gjennom en eller flere personers utsagn, fortelleren, hoved- eller bipersoner. Hvis de skal kunne taes til inntekt for tekstens norm, må de understøttes av måten teksten evaluerer og kombinerer hendelser og karakterer på (Gaasland 2004: 123). Nussbaum refererer også til Wayne Booth og hans skille mellom forteller, en aural tilstedeværelse og forfatteren selv. Hun gjør samtidig oppmerksom på at det er viktig å være klar over at teksten ikke alltid reflekterer den oppfatningen som forfatteren selv ønsker å formidle (Nussbaum 1990a: 9). Det selvbiografiske aspektet i *Jenny* og i konversjonsromanene er interessant når man leter etter det etiske aspektet i romanene, det kan være nærliggende å tro at Sigrid Undsets egne erfaringer og holdninger vil komme til syne i det litterære verket. Imidlertid er det viktig at man i en lesning av et verk med selvbiografiske trekk er svært forsiktig med å ta fortellerens holdninger til inntekt for forfatterens egne standpunkter, selv om det absolutt er aktuelt å undersøke dette nærmere.

En skikkelsesdannende evne

På samme måte som litteraturen kan være et vindu mot en fiktiv virkelighet, ser Martha Nussbaum på forfatterens fantasi som en veiviser til en dypere menneskelig forståelse av seg selv (Nussbaum 1990a: 5). Hun viser også til sammenhengen mellom forfatter og verk. Mange romaner blir fulgt av metatekster skrevet av forfatteren, eksempelvis forord og kommentarer til egne verk. Disse tekstene kan underbygge og videreutvikle de etiske påstandene som eksisterer i romanen, men man skal være oppmerksom på at de faktisk også kan inneholde faktorer som er helt på utsiden av romanens etiske norm. Allikevel kan de være et viktig bidrag til leserens forståelse av romanen (Nussbaum 1990a: 10). Mange romaner uttrykker en etisk holdning som ofte er nært knyttet til forfatterens egen. Den er imidlertid ikke statisk, men forandrer og utvikler seg. Dette kan man kanskje også finne

¹² Dette begrepet stammer fra Wayne Booth, og normen behøver ikke stemme overens med fortellerens stemme eller med forfatteren selv. Ifølge Booth ligger det et verdigrunnlag bak den implisitte forfatteren som opprettholder eller konstituerer verkets norm (Aaslestad 2005: 98-99). Det kan være nyttig å bruke Gerard Genettes begrep fokalisering, hvor det skilles mellom hvem som ser og hvem som snakker. Det som sees formidles gjennom den som snakker, og den som snakker, er gjennom fortellerstemmen, selv om det formidles via Pauls tankestrøm. Genette hentet ideen om en sentral bevissthet i verket fra Henry James. (Aaslestad 2005: 84-85).

spor av i romanene. Spørsmålet er så om denne holdningen kommer direkte til uttrykk i romanen, eller om romanen heller tilfører leseren en etisk bevissthet som overskrider de etiske spørsmålene romanen stiller? (Nussbaum 1990a: 50).

Ved å ta utgangspunkt i Aristoteles *mimesis*-begrep og romanens evne til å konstituere en fiktiv virkelighet, virker det logisk at karakterenes handlinger har betydning når vi leter etter verkets etiske norm. Gjennom karakterenes fiktive handlinger kommer deres dyd til syne, og de valg de gjør er avhengig av i hvilken grad de har oppnådd den klokskapen som Aristoteles understreker er nødvendig for å oppnå *eudaimonia*.

Karakteranalyse står derfor sentralt i en analyse av litterære teksters etiske relevans. I en karakteranalyse er både fortelleren, karakteren selv og de andre karakterene viktige kilder til informasjon. I min analyse av karakterene vil jeg også bruke Georg Lukács romantypologi som han beskriver den i *Romanens teori* (1920). Han viser til hvordan ”uoverensstemmelsen mellom sjel og verk” (Lukács 2001: 79) kommer til syne gjennom i hvilken grad karakteren er i stand til å tilpasse seg samfunnets krav. Denne innfallsvinkelen er spesielt interessant i en analyse av modernitetskritiske romaner, nettopp fordi de for en stor del handler nettopp om individets problematiske tilpasning til samfunnet.

Karakterenes fiktive liv er sentralt i Undsets forfatterskap. Gjennom å vektlegge individet former hun sitt etiske budskap, i tråd med Nussbaums teori omkring det etiske i litteraturen. Undset beskriver selv i essayet ”Hvorfor jeg skrev” sin evne til å ”forstå hvordan mennesker tenker og føler og reagerer hvis de har helt andre forutsetninger enn ens egne” (Undset 2008a: 678) og kaller det sin ”skikkelsesdannende evne”. Det er jo nettopp menneskets evne til å føle, reflektere og handle Aristoteles vektlegger i utviklingen av det dydige mennesket i sin etikk. Jeg finner det derfor relevant å knytte sammen Undsets litterære univers og Aristoteles innfallsvinkel til spørsmålet omkring hvordan mennesket skal leve sitt liv som den kommer til syne i *Den nikomakiske etikk*. Jeg tror at denne innfallsvinkelen gjør det mulig å komme frem til en forståelse av et underliggende etisk budskap i tekstene. Den etiske diskursen som hennes skjønnlitterære forfatterskap bevisst eller ubevisst konstituerer kan leses i sammenheng med det synet på hva som er det gode liv som hun tilkjenner i sine essays. Undset var på mange områder på kollisjonskurs med samfunnsutviklingen og moderniteten. Ved sin aktive deltakelse i samfunnsdebatten posisjonerer hun seg i det litterære landskapet på en måte som gjør at publikum leser visse etiske holdninger inn i hennes verk. Ved å lese hennes essays parallelt med romanene vil jeg i tillegg se om de ser ut til å basere seg på et felles verdigrunnlag, og i hvilken grad disse kan sies å representere Undsets egne etiske verdier.

Kapittel 3: Dannelsesromanen som forståelseshorisont

På 1800-tallet vokste dannelsesromanen frem som en egen sjanger. Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795-96) oppfyller etter allmenn oppfatning kriteriene for den tradisjonelle dannelsesromanen skapt i denne perioden, selv om begrepet også har blitt brukt om litterære verk også i senere perioder. Dannelsesromanen fokuserer på individet og dets dannelsesprosess og er som oftest en typisk hovedpersonsroman. Protagonen er et ungt menneske som ennå ikke har blitt den han skal bli, og romanen omhandler gjerne en reise som setter hovedpersonen på prøve: ” [...] helten skal ikke fremstilles som ferdig og uforanderlig, men i tilblivelse og forandring, formet av livet selv” (Bakhtin 1991: 131). Et sentralt problem i Goethes dannelsesroman er at mens helten lever i et moderne univers er hans ideal om dannelse inspirert av en førmoderne livsform med tettere bånd til den (samfunns)gruppen han er en del av (Lothe m.fl 2007: 33). I *The way of the world. The bildungsroman in European culture* beskriver Franco Moretti dannelsesromanen som ”the ’symbolic form’ of modernity” (2000: 5). Den symbolske formen problematiserer paradoksene i den moderne vestlige kulturen, mellom frihet og lykke, identitet og forandring. Hele tiden står kompromisset i sentrum (Moretti 2000: 9). Etter hans oppfatning viser den klassiske dannelsesromanen frem en vellykket tilpasning mellom individ og samfunn i en situasjon hvor individet absorberer samfunnets normer slik at det ikke lenger er en konflikt mellom disse to, men en utveksling hvor noe er tapt og noe er vunnet. Dannelsesromanens historiske betydning kan oppsummeres med begrepet ”comfort of civilization”. Moretti beskriver den tradisjonelle dannelsesprosessen slik: ”One must learn first and foremost, like Wilhelm, to direct ‘the plot of [his own] life’ so that each moment strenghtens one’s *sense of belonging* to a wider community.”(2000:16-19). Dannelse er imidlertid bare mulig i et samfunn med tilstrekkelig sosial stabilitet. Det må finnes et sosialt verdssystem og et fellesskap man kan forsones med (Moretti 2000: 55). I hvilken grad de store endringene som moderniteten førte med seg ga gode nok betingelser for denne type dannelse er definitivt en problemstilling man må ta hensyn til også i en analyse av Undsets samtidsromaner. De oppfyller ikke kriteriene for den tradisjonelle dannelsesromanen, men inneholder elementer fra denne tradisjonen både i form og tematikk.

I dannelsesstanken er både individets utvikling og modning og tilpasningen til samfunnet sentralt. Friheten til å dannes er kanskje en konsekvens av tidens idealer, samtidig er denne friheten en begrenset frihet innenfor de rammer som kulturen skaper. Selve dannelsesprosessen dreier seg om både indre og ytre dannelse, og ikke bare om

utdannelse, men kanskje i vel så stor grad om det å erfare livets realiteter, noe som ble videreført i mange realistiske romaner på 1800-tallet (Hertel 1989: 224).

En viktig bidragsyter til en forståelse av dannelsesromanen er etter min mening Georg Lukács. Han har et modernitetskritisk utgangspunkt når han skriver *Romanens teori*, og fortviler over verdens tilstand i sin alminnelighet og utbruddet av første verdenskrig i særdeleshet. I forordet fra 1962 forklarer han at spørsmålet som utløste behovet for å skrive var ”Hvem skal redde oss fra Vestens sivilisasjon?” (Lukács 2001: 9-10). Jeg forstår det som om han først og fremst ser det som problematisk at modernitetens idealer har fjernet seg fra de objektive normer og verdier. Etter Lukács’ oppfatning lever menneskene i en verden som Gud har forlatt, noe som også viser seg i litteraturen. Når han sammenligner romanen med eposet, er det for å vise hvordan eposet viser frem det han betegner som ”helhetlige, sluttede kulturer” som et motbilde til den virkeligheten romanen blir til i. Romanen er et epos for en tidsalder ”som ikke opplever livets eksklusive totalitet som noe direkte gitt, hvor meningens immanens har blitt et problem [...]” (Lukács 2001: 46). Etter Lukács oppfatning er romanens form knyttet til den virkeligheten den forholder seg til, samtidig som karakterenes handlinger reflekterer de problemer moderniteten skaper for individets tilpasning til virkeligheten og er et uttrykk for ”denne transcendentale hjemløshet” (2001: 33).

At Gud har forlatt verden, viser seg i uoverensstemmelsen mellom sjel og verk, mellom inderlighet og eventyr; i fraværet av en transcendental orden – et ’sted’ for de menneskelige bestrebelser. Denne uoverensstemmelsen har – noe forenklet – to former: sjelen er enten smalere eller bredere enn den utenverdenen som den er henvist til som arena og substrat for sine gjerninger. (Lukács 2001: 79).

Den smale sjelen eller bevisstheten blir uttrykt ved et ”fullstendig fravær av indre problematikk” (Lukács 2001: 79), noe som fører til at helten stadig begir seg ut på selvvalgte eventyr kun i den hensikt å overvinne dem. Dette kaller Lukács *den abstrakte idealisme*. Den brede sjelen viser seg gjennom en ”tendens i retning av passivitet, en tilbøyelighet til å unngå ytre konflikter og kamper snarere enn å gi seg i kast med dem [...]” (Lukács 2001: 92-93). Lukács gir dette betegnelsen desillusjonsromantikk (2001: 96). Midt mellom disse to romantypene befinner dannelsesromanen seg, og temaet for dannelsesromanen er forsoningen mellom individets ideal og den samfunnsmessige virkelighet. Også i denne romanformen er fellesskap mellom mennesker essensielt fordi det er i fellesskapet individet oppnår modenhet (Lukács 2001: 108-109). Ifølge Lukács er dannelsesromanens handling ”en bevisst, kontrollert prosess med sikte på et bestemt mål: en utvikling av egenskaper i mennesker som ikke ville ha blomstret uten aktiv mellomkomst av

andre mennesker og omstendigheter; [...]” (2001: 110). Det er imidlertid en glidende overgang mellom dannelsesromanen og desillusjonsromanen. Romaner hvor ”handlingen er basert på et ensomt menneskes skjebner, et menneske som bare passerer gjennom ulike tilsynelatende eller virkelige fellesskaper, men uten at dets bestemmelse munner ut i dem [...]” (Lukács 2001: 111) har likhetstrekk med desillusjonsromanen. Men de inneholder allikevel dannelseselementet fordi helten til tross for sin ensomhet tilpasser seg samfunnet. Ifølge Lukács må dannelsesromanen uttrykke noe allment, ikke bare skildre enkeltindividets skjebne i en gitt situasjon. Dette har han til felles med Aristoteles, som også var opptatt av erfaringens universalitet i utviklingen av dyd.¹³ Dannelsesprosessen kan sammenlignes med den utviklingsprosessen Aristoteles beskriver som nødvendig for å nå målet om et lykkelig liv:

[...]unge mennesker kan nok bli geometere og matematikere og flinke i slikt, men klokt kan ikke et ungt menneske være. Grunnen til dette er at klokskap også gjelder enkeltting, noe man får kjennskap til gjennom erfaring, mens den unge jo er uerfaren. For det er bare nok tid som gir erfaring. (N.E.6.8)

Dannelse hos Aristoteles dreier seg om den utviklingsprosessen et ungt menneske går gjennom på veien til modning, og omfatter både teknisk kunnskap (gr. *techne*), som er kunnskap om produksjon og praktisk kunnskap (gr. *phronesis*) som er kunnskap om hvilken handling som passer til hvilken situasjon (Vetlesen 2007: 49). For Aristoteles handler modningsprosessen om å opparbeide seg et erfaringsgrunnlag som gjør at man uten å reflektere utfører de gode handlinger som kjennetegner et dydig menneske, altså *phronesis*. I dannelsesromanen er målet at mennesket gjennom erfaring tilpasser sine verdier til samfunnets. Sentralt i dannelsesromanen står protagonistens indre utvikling fra barn til voksen. Heller ikke hos Aristoteles er et ungt menneske dydig, dyd kommer med den klokskapen som økende alder og opparbeidet erfaring gir. I begge tilfeller er individets forhold til samfunnet svært viktig, og vennskap og kjærlighet står sentralt både i dannelsesromanen og i Aristoteles *eudaimonia*. Den tyske dannelsesstanken bygger på opplysningstidens idealer og avviker fra Aristoteles etikk ved å legge vekt på historisk utvikling, vitenskapelighet og menneskets fornuft. De har allikevel det til felles at de fokuserer på individets vei til modning og dannelse.

Undsets samtidsromaner er skapt i lys av nettopp moderniteten og har individets modning og tilpasning som sentralt tema. Hovedpersonenes skjebner er imidlertid ulike, noe som gjør at en komparativ analyse av romanene kanskje kan finne noen svar på hvordan

¹³ Dette er tidligere tatt opp i avsnittet ”Litteraturens funksjon og etiske relevans” i kapittel 2

deres handlinger og valg påvirker deres mulighet til å mestre livet og modernitetens utfordringer.

Jenny Winge og Paul Selmer, modning og frigjøring

Fordi dannelsesromanens tematikk har mange likhetstrekk med det Aristoteles i sin etikk beskriver som målet for menneskets liv, blir dannelsesromanen som sjanger en naturlig innfallsvinkel til min analyse både av *Jenny* og av konversjonsromanene. *Jenny* har blitt beskrevet som en utviklingsroman hvor hovedpersonen Jenny Winge bryter opp fra hjemmet og reiser ut i verden for å utvikle seg som kunstner og som menneske. Likheten med en klassisk dannelsesroman er tydelig til stede, romanen handler om et ungt menneske som gjennom sin reise forsøker å ”bli den hun er”. Gjennom de prøvelsene hun blir utsatt for og de menneskene hun møter gjennomgår hun en utviklingsprosess eller en modningsprosess. Handlingen foregår i et industrialisert samfunn på begynnelsen av 1900-tallet, romanen er en psykologisk-realistisk skildring, og Jenny tilhører en stadig voksende middelklasse.

Også *Gymnadenia* og *Den brennende busk* handler om et ungt menneskes utvikling fra barn til voksen. Protagonen er her Paul Selmer, en ung mann fra borgerskapet, som er i ferd med å løsrive seg fra hjemmet, særlig fra sin mor. Romanene følger hans utvikling fra ungdomstiden frem til han er en etablert ektemann, far og forretningsmann. Disse romanene blir ofte betegnet som konversjonsromaner fordi de beskriver Pauls søken etter mening i sitt liv, noe han etter hvert finner i katolisismen. Selv om både *Jenny* og konversjonsromanene har visse likhetstrekk med den klassiske dannelsesromanen, er allikevel ulikhetene store. Rent overflattisk sett er det bare Paul Selmer som lykkes i sitt prosjekt om tilpasning til samfunnet. Jennys livsprosjekt fører til en stadig større tilbaketrekking fra omgivelsene og ender med desillusjon og selvmord.

***Jenny* - en dannelsesroman?**

Jenny har en tredelt struktur, den starter i Roma i første del, beveger seg hjem til Kristiania i andre del og avsluttes i Roma i tredje del. Imidlertid har den ikke oppbyggingen hjemme – ute – hjemme som er vanlig i dannelsesromanen, derimot ute – hjemme – ute. De tre kapitlene danner allikevel en sirkulær bevegelse som er interessant i forhold til dannelsesstanken. Moretti omtaler dannelsesprosessen som ”the ring of life” (Moretti 2000:

18-19), noe som kan være et utgangspunkt for en analyse av hvilke hendelser og valg som blir viktige for Jennys skjebne.

Jenny har en tredjepersonsforteller som fremstår som allvitende. Gjennom sin innsikt i karakterenes tanker, og gjennom kommentarer som er egnet til å påvirke leserens holdninger, er fortelleren hele tiden tydelig tilstede. Imidlertid delegeres fortellerstemmen i flere passasjer vertikalt til flere av karakterene. Ved hjelp av en utstrakt bruk av fri indirekte stil blir det mange ganger vanskelig å skille fortelleren fra karakterene selv. Det er imidlertid aldri noen tvil om at det er Jenny som er hovedpersonen, det blir tydelig slått fast gjennom bokens tittel. I tillegg er hun fokalobjektet i store deler av romanen, og selv om synsvinkelen skifter mange ganger ligger den hovedsakelig hos Jenny. Hennes utvikling kan imidlertid ikke sies å samsvare med det som forventes av protagonisten i en klassisk dannelsesroman. Forutsetningene for dannelse er kanskje ikke tilstede, Jennys oppvekst gjør at hun mangler tilhørighet, og modernitetsaspektet gjør at den stabiliteten som er nødvendig for å dannes mangler. Hun leter på mange måter etter et hjem.

Romanens tredelte struktur henger også tydelig sammen med den rollen de tre mennene Helge, Gert og Gunnar spiller i Jennys liv. Endringen i hennes karakter kan tydelig sees både i relasjon til disse mennene og til stedet der handlingen foregår. Jennys forhold til Helge etableres i Roma i første kapittel, mens forholdet til Gert starter i andre kapittel og er hovedsakelig knyttet til Kristiania. Vennskapet med Gunnar går imidlertid som en rød tråd gjennom hele romanen og gjennomgår en dramatisk endring i Roma i siste del. Både endringene i karakterene og i forholdene mellom menneskene synes å samsvare med settingen. I ”Sigrid Undset. Byen som frihet og som fengsel” (2003) viser Tone Selboe til dette som ”interaksjonen mellom handlingens sted og handlingens følelse”. Byenes ulike funksjoner med hensyn til elementer som drøm og virkelighet, fortid og nåtid, gjør at ”byen blir en medspiller i dramaet” (Selboe 2003: 84). Jennys dannelsesreise kan etter tradisjonelt mønster sies å foregå fra landet og inn til byen. Riktignok reiser hun fra en by til en annen, men Kristiania fremstår som perifer både fysisk og kulturelt sett i forhold til storbyen Roma. Mens Roma blir et symbol for dannelsesstanken, kan Kristiania sees på som et symbol på det landlige. Byene Roma og Kristiania blir dermed viktige aktører i *Jenny*. Romas funksjon som bærer av et dannelsesideal blir understreket på flere betydningsplan. Beskrivelsene av hvordan kontrastene mellom gammelt og nytt fremhever snarere enn å ekskludere hverandre kan leses som en kritikk av den moderne tanken hvor man forlater alle etablerte idealer for deretter å skape nye. Dannelsesstanken blir også tematisert gjennom Gunnars kritikk av den manglende norske kulturelle ”dannelsen”. Kristiania fremstår som Romas motsetning når

det etter Gunnars oppfatning blir fremhevet som ”gildt” når noen ”[b]røt med skole eller tradisjon eller vedtekter for folkeskikk og alminnelige, siviliserte menneskers begreper om sømmelig oppførsel og anstendighet” (J: 186), og fordi ”vårt nasjonale symbol blir et rose malt grautfat med noen utskårne kruseduller” (J: 185-86). Gunnars ideal ligger i antikken: ”Føler vi ikke grekernes og romernes historie som vår egen kulturs eldste historie, så har vi ikke europeisk kultur”(J: 186). Reisen ut kan dermed også sees på som et symbol på letingen etter et større fellesskap og en søken mot en kulturell arv. Det samme kan Gunnars kritiske holdning av den gryende nasjonalismen som kommer til syne i denne perioden. Roma blir symbolet på en drøm om et dannelsesideal, mens Kristiania representerer virkelighetens normfrihet.

Fortellingens estetiske univers

Jenny åpner *in medias res* med Helge Grams ankomst til Roma, og på grunn av den spesielle fortellerteknikken som brukes er åpningen hyppig omtalt i forskningen.

Musikken kom oppover Via Condotti nettopp som Helge Gram i skumringen bøyde inn i gaten. Den spilte ’Den glade enke’ i et sinnssvakt, rivende tempo, så det klang som ville fanfarer. Og de svarte små soldater stormet forbi i den kalde eftermiddag, minst som det var en romersk kohort som i rasende springmarsj skulle til å styrte seg over barbarenes hærskarer, istedenfor at de ganske fredelig skulle hjem til kvelds i kasernen. Eller kanskje det nettopp var derfor de hadde slik fart i seg – tenkte Helge og smilte – for der han sto med frakkekraven brettet opp for kulden, hadde han følt en underlig historisk stemning stryke gjennom seg. Men så tok han til å nynne med: ’Nei på kvinnen blir man aldri klok’ – og fortsatte nedover gaten i den retning som han visste Corsoen skulle ligge. (J: 7).

Selboe bruker nettopp romanens åpning som et eksempel på hvordan innslag av fri indirekte stil gjør skillet mellom forteller og person utydelig (2003: 70). Helges tanker om ”de svarte små soldater” gjengis innskutt i fortellerens overordnede perspektiv. Selv om fortelleren her er den overordnede synsvinkelinstansen som har innsikt i Helges tanker, formidles inntrykket av Roma i begynnelsen av romanen tilsynelatende gjennom turistens Helges øyne. Roma etableres som et visuelt bakteppe for romanens første del gjennom beskrivelser som nærmest maler byen frem. En stor del av Romas tiltrekningskraft blir ligger i den sammensmeltingen mellom gammelt og nytt som byen er et unikt eksempel på:

Forbi noen spredte bygninger, som stod som de var glemt foreløpig under nedrivningene her, kom de ut til plassen ved Vestatempelet. Bak den nye store dampmølle og den nydelige lille gamle kirke med sin søyleforhall og det smekre klokkeårn reiste Aventinerhøyden seg med klostrene på toppen klart mot solhimmelen, og med støvgrå buer av navnløse ruiner nedover skrentens haver og gnoren av svart eføy og grå nakne tornebusker og gult, vintervissent siv. (J: 40-41)

Synsvinkelen endres fra å ligge hos fortelleren, som ser handlingen nærmest som gjennom

et kamera, raskt over til Helge Grams førstegangsopplevelser i Roma. Hans fordomsfulle beskrivelser synes å stå i skarp kontrast til fortellerens innsiktsfulle kommentarer. I hele første del veksler synsvinkelen mellom Helge og Jenny. I romanens andre del ligger synsvinkelen hos Jenny, mens i siste del veksler den mellom Jenny, Gunnar og i et lite avsnitt ligger den hos Helge Gram. Vekslingen er egnet til å belyse både hendelser og karakterer fra flere ulike perspektiver. og ved å sammenligne Gunnar og Helge kommer kontrasten mellom de to svært tydelig frem. Gunnars modning som blir tydeliggjort gjennom hans omsorg for Jenny blir satt opp mot Helges umodenhet. Helges ubeslutsomhet og manglende innsikt i Jennys følelser står frem som en skrikende kontrast til Gunnars mot og handlekraft. Ved å la synsvinkelen i sluttscenen på kirkegården ligge hos Gunnar, blir hans betydning både som et forbilde og som et dannelsesideal ytterligere forsterket.

Helge har problemer med å skille drøm fra virkelighet, en egenskap som blir knyttet til hans karakter gjennom hele romanen. Han kjenner byen kun gjennom sin fars beskrivelser, og opplever byens skjønnhet nærmest som uvirkelig:

- Skyer utover vesthimmelen, tett i tett som små lysegrå lam. Og de fikk glødende, ravgyrne kanter av solen, som sank bakom. Under den bleke himmel lå byen, og Helge visste med ett at akkurat slik måtte Rom se ut – ikke sånn som han hadde drømt seg den, men akkurat slik – slik den var. (J: 8)

I dette sitatet er det tilsynelatende Helges tanker som gjengis, det er derimot vanskelig å tro at han som førstegangsbesøkende i Roma skal ha så detaljerte kunnskaper om det han ser. Han betrakter tilsynelatende byen som en kulisse for sine drømmer, selv om han vet at Roma også er et sted hvor mennesker lever virkelige liv. Denne visuelle beskrivelsen skaper etter min mening allerede i åpningen en følelse av Helges manglende troverdighet. Kontrasten mellom Helges fordomsfulle kommentarer og de malerisk vakre bilder av Roma som fortelleren og Jenny selv skaper er stor: ”Fortau fantes ikke – han trådte i *mystisk avfall*, som lå og *stinket* i rennestenen. Og utenfor de smale, opplyste kneipedører og under de få gasslykter skimtet han *skumle* menneskeskikkelser.” (J: 14, min utheving). Helges fokus ser ut til å ligge på det skitne, det skumle og det fremmede, og Selboe beskriver Helge som et ”talerør for alle fordommene mot Italia” (2003: 72). Hans kommentarer er med på å understreke en distanse mellom Jenny og ham selv, noe som bygger opp en forventning om at et forhold mellom disse to av natur er umulig. Når Helge i åpningssitatet nynner med på strofen ”Nei på kvinnen blir man aldri klok”, etableres det ifølge Blikrud en forbindelse til samtidens ”melodi og stemning” med ”et skjær av *uvirkelighet*” (Blikrud 1988: 111). I tillegg virker strofen etter min mening nærmest som et frampek mot den manglende innsikt i

Jennys følelser som Helge senere kommer til å vise, og som viser seg å bli avgjørende for hennes skjebne.

Narrasjonen er etterstilt og kronologisk, og strekker seg over en tidsperiode på om lag tre år. Den har innskutte analepser, som oftest handler de om karakterenes barndom og ungdomstid. Disse analepsene blir ofte fremkalt av hendelser som fører til ettertanke hos karakterene. Anna-Brit Kvinge viser i *Sigrid Undsets Jenny: En analyse* (1981) til det dialektiske samspillet mellom Jennys handlinger og hennes selvkritiske refleksjon i ettertid (1981: 54). Dette tror jeg er en viktig observasjon, særlig sett i forhold til hvordan Aristoteles i sin etikk vektlegger hvordan dyd utvikles gjennom erfaring og i samhandling med andre mennesker. Denne erfaringen skal så være til hjelp når man senere kommer ut for lignende situasjoner. Selv om Jenny i mange av analepsene reflekterer over sine egne handlinger og årsaken til disse, er det imidlertid mer uklart i hvilken grad hun klarer å benytte seg av den erfaringen hun tilegner seg når hun senere kommer opp i lignende situasjoner. Dette er et viktig element i analysen av hvorfor Jennys dannelsesprosess mislykkes, noe jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven.

Dannelse som modning og identitetsbygging

Det er særlig to handlingstråder som har betydning i forhold til dannelsesaspektet i *Jenny*. Den ene er frigjøringen fra hjemmet og den uselvstendige moren, den andre er Jennys leting etter kjærligheten. Hennes forhold til mennene Helge, Gert og Gunnar avgjørende for hennes skjebne, og kanskje er hennes leting etter kjærlighet også et ledd i frigjøringsprosessen fra hjemmet? Vekslingen mellom byene Roma og Kristiania danner som tidligere nevnt en sirkulær bevegelse, men representerer ingen forsoning sett i et dannelsesperspektiv. Snarere viser den til det umulige i Jennys dannelsesprosess.

Jenny lever tilsynelatende et kunstnerliv i Roma, i et miljø som har skapt sine egne normer og regler. Hun gir i romanens første kapittel et inntrykk av seg selv som en moderne kvinne som har reist ut i verden for å realisere seg selv og sitt talent. Selve målet med Jennys liv ser på dette tidspunktet ut til å være i tråd med modernitetens idé om individets frihet og rett til selvhevdelse, hun vil realisere seg selv som kunstner: ”For male er det eneste jeg har villet alltid, og jeg skjønnte at hjemme kunne jeg aldri få arbeidet så intenst som jeg måtte - [...]” (J: 46). Hun fremstår som ganske kynisk, men uttrykker allikevel en tidstypisk tro på sine egne muligheter: ”Vi – de fleste unge jeg kjenner, starter uten illusjoner – vi ble kastet ut i kampen for eksistensen nesten alle, før vi var voksne omtrent.’ [...] ’Og så lærte vi en dag at vi selv kunne allikevel greie å få en del godt ut av det.” (J:

29). Til tross for sin kynisme har hun tilsynelatende et optimistisk syn på livet og verdien av de erfaringene livet gir. Hun understreker i romanens første del hensikten med dannelsesreisen for Helge Gram:

’Det er jo det som er det vidunderlige ved å komme ut – all påvirkning av de mennesker man tilfeldigvis lever sammen med hjemme, den oppheves. Man må se med sine egne øyne, og tenke for seg selv.’ (J: 46)

I tråd med den klassiske dannelsestanken beskriver hun hensikten med reisen som frigjøring fra hjemmet og samtidig tilpasning til samfunnet. Gjennom den erfaringen man tilegner seg på reisen, modnes man og realiserer sitt potensiale som menneske.

Til tross for sitt tilsynelatende moderne syn på livet er Jenny i utakt med tidens idealer. Hun er 28 år, og har ingen erfaring med menn før hun i et øyeblikks lettsindighet lar seg overtale til å kysse Helge på campagnaen på sin fødselsdag:” – hvorfor være så latterlig høytidelig med det der. Så gjorde hun det – hvorfor skulle hun ikke - -.” (J: 90). Et øyeblikk fraviker hun det idealet hun lever etter, et ideal som etter hennes egen oppfatning er et resultat av hennes oppvekst.:

Hun fikk vel helst holde fast ved sin egen lille, gamle moral. Den gikk vesentlig ut på sannferdighet og beherskelse. Den hadde begynt å forme seg da hun kom på skole. Hun var ikke som de andre barna i klassen – like til klærne. Og hennes lille sjel var så meget, meget annerledes. Hun levde jo med sin mor, som var blitt enke tyve år gammel og intet i verden hadde annet enn sin lille pike. Og med sin far, som var død før hun kunne huske. (J: 93).

For Aristoteles er oppveksten av stor betydning for utvikling av dyd hos mennesket, han sier at man må ”fra den tidligste ungdom oppdras på en bestemt måte, nemlig slik at man føler glede eller smerte ved de rette ting. For dette er den rette oppdragelse.” (N.E.2.3). Det er derfor naturlig å se på i hvilken grad Jennys forhold til sin familie og kanskje særlig hennes mor har betydning for hennes dannelsesprosess. Jenny hadde fra hun var ganske liten til en viss grad tatt på seg ansvaret for sin egen mor, i tillegg har hun mistet både faren og stefaren som hun var sterkt knyttet til. Forholdet til moren og de tre yngre søsknene er preget av hennes tidlige barneår alene med moren: ”hun følte seg nesten som en eldre, fornuftig tante både for moren og barna” (J: 99). Hun hadde bare i en kort periode i oppveksten hatt en person i sitt liv som kunne være det forbildet hun trengte for å dannes, nemlig stefaren Nils Berner. Han ble den omsorgspersonen Jennys mor ikke maktet å være: ”Hvor meget sykkelig og forskrudd han hadde utryddet og bekjempet hos henne” (J: 96). Han ga henne den tryggheten hun behøvde etter å ha levd alene med sin nervøse mor, og ble samtidig en virkelig venn for henne. Når han blir drept i en ulykke, mister Jenny ”den eneste kamerat

hun noensinne hadde hatt” (J: 99), og hun faller tilbake i rollen som omsorgsperson for sin egen mor.

Sett i lys av det ansvaret hun på mange måter har pålagt seg selv, fremstår Jennys dannelsesreise nærmest som en flukt fra hjemmet. Hennes barndom hadde for en stor grad bestått i å skyve til side sine egne behov for å beskytte moren, noe hun ikke forsto før hun fikk hjemmet på avstand: ”Å, den første tiden her nede. Da endelig det voldsomme trykk over henne var blitt hevet. – Det følte ikke godt – nu kjente hun hvor hver nerve i henne var sitrende av overanstrengelse. Og hun syntes hun var blitt for gammel til noensinne å ta igjen ungdommen” (J: 100). Jenny fremstår som sterk og selvstendig, men venninnen Fransiska ser allikevel sårbarheten hennes:

’Jeg tror slett ikke Jenny er så sterk og selvstendig. Hun har vært nødt til å være det bare – hjemme måtte hun støtte og hjelpe og hadde ingen til å støtte seg.[...] hun må bli så forferdelig ensom når hun alltid skal være den sterkeste? Hun er alene, og gifter hun seg med den der fyren, blir hun aldri annet.’(J: 119-20)

Også i forholdet til Helge er Jenny den sterke, hun kaller han ”gutten min” og føler det ”som han var meget mere enn to år yngre enn henne.” (J: 102). Hun tar på seg samme rolle i forholdet til Helge som hun tidligere har gjort i forholdet til sin mor.

Når Jenny reiser hjem fra Roma, er det fordi hennes mor trenger henne: ”Jeg blir kanskje nødt til å reise hjem snart. Min søster har fått spisskatarr, og mamma er så oppgitt”(J: 78). Hun har imidlertid ikke lyst til å forlate Roma, allikevel setter hun sine egne behov til side for å hjelpe sin mor: ”Når hun tenkte på å reise hjem, var det likesom hun var redd for å våkne av en drøm -” (J: 118). Til tross for at Jenny har tilegnet seg erfaringer i løpet av reisen som er ment å gi henne mulighet til å frigjøre seg fra hjemmet, er forholdet til moren omtrent som før. Som i beskrivelsene fra barndommen er hjemmet fortsatt ikke et ordentlig hjem for henne, det representerer ikke den tryggheten et hjem skal gjøre. Det er fortsatt ingen fortrolighet mellom mor og datter, selv forholdet til Helge holder Jenny hemmelig for henne: ”Det var det at hun ikke var vant til å snakke med sin mor om sine egne saker – aldri hadde hun funnet, og aldri heller hadde hun søkt eller ventet noen forståelse der” (J: 153). Hun er ikke i stand til å frigjøre seg fra moren, og dermed blir hun heller ikke i stand til å forsone seg med de verdiene hjemmet og Kristiania representerer. Hun forteller heller ikke sin mor om barnet hun venter, men reiser til Tyskland for å føde barnet og kanskje også for å unnsnippe alt der hjemme. Men en viss selvinnsikt har hun fått, hun innser at reisen ut kan betegnes som en flukt, et utslag av hennes egen feighet og manglende mot.

Kunstner og kvinne

Det første inntrykk av Jenny formidles gjennom Helges beskrivelse av en pike han tilfeldigvis ser på gaten kort etter sin ankomst til Roma: ”Den ene var meget lys, med noe lyst skinnøy” (J: 9). Hans beskrivelse får henne til å fremstå som kjølig og distansert i sine lyse klær, og til å begynne med oppfatter han henne som overfladisk og uvitende, opptatt av å ”kjøpe seg perler og stas” (J: 27). Ettersom de blir bedre kjent forandrer han mening og glemmer sitt førsteinntrykk av henne: ”[...] jeg vet altså De er klok og klarhodet og energisk – og god og sanndru, men det visste jeg straks jeg så Dem og hørte Deres stemme” (J: 88). Tilværelsen i Roma ser ut til å forandre dem begge. Jenny har i egne øyne blitt ”meget mere omgjengelig og menneskevennlig”(J: 108), og Helge har etter hennes oppfatning også forandret seg: ”Hun hadde sett han ble mere voksen og mandig for hver dag – det likesom gled av ham, hans usikkerhet; den plutselige nedslåtthet kom aldri over ham nu” (J: 117). Til tross for denne endringen som Roma frembringer, blir de påvirket av den dystre stemningen som preger tilværelsen i Kristiania og faller tilbake i sine gamle roller når de kommer hjem.

Jennys avsky for Helges mor Rebekka blir tydeligere og tydeligere: ”For noen avskyelige hender hun har, tenkte Jenny” (J: 158). Hun ser hvordan Helge ligner sin mor: ”Og moren med det vakre ansikt, som lignet Helge på fotografiet[...]” (J: 136). Inntrykket som skapes av Helge som selvsentrert og vek blir forsterket både gjennom den fysiske likheten med moren og gjennom endringen i hans oppførsel: ”Det er ikke som det var i Rom, Helge. Nå er det du som rår og sier hva jeg skal gjøre og ikke gjøre -’ [...] ’Du kan skjønne, jeg vil det skal være sånn. Men da må du også hjelpe meg med dette – alt det vanskelige -’” (J: 161). Helge tar morens parti overfor Jenny, han er sin mors sønn. Jennys forhold til Helge forverrer seg i takt med hennes stadig vanskeligere forhold til hans mor. Helges hjem blir en eksponent for egenskaper som hemmeligholdelse og sjalusi, og hans mor blir brukt nærmest som en unnskyldning for Gerts og Helges slette karakteregenskaper. Det usympatiske inntrykket som tegnes av henne blir forsterket gjennom bruken av iterativ i beskrivelsene fra Helges hjem: ”Det var kanskje ikke sånn ment, men fru Gram smilte alltid så spydig når hun snakket til henne” (J: 153-54). Jenny blir ensom også i forholdet til Helge, som hun har vært det i forholdet til moren og vennene fra barndommen.

Når forholdet til Helge tar slutt, skammer Jenny seg over at hun ikke har klart å stå ved sitt ord og sine idealer. Sett i ettertid var hennes følelser for Helge basert på en løgn:

Så løy jeg for meg selv, akkurat som alle andre fruentimmer – det falt varme over meg fra ham, og jeg skyndte meg å innbille meg selv at jeg var varm. Enda jeg visste jo at den illusjon kan man ikke holde liv i lenge – ikke lenger enn til det *kreves* litt av ens kjærlighet.

– Og andre fruentimmer, de begår den slags i all uskyldighet, for de vet ikke forskjell på godt og ondt og lyver alltid for seg selv – men jeg har ikke den slags å unnskyldde meg med -
(J: 182-83)

Etter hennes oppfatning var forholdet basert på uærlighet. Hun var ikke bedre enn de kvinnene hun hadde sett ned på, og forakter seg selv for ikke å ha klart å etterleve ”sin egen lille gamle moral”: ”Bare sånn en ganske alminnelig platonisk, borgerlig forlovelse som blir hevet – jeg synes den som måtte heve den, er flekket til litt - ”(J: 76). I fortvilelsen over seg selv søker hun trøst hos Helges far, Gert Gram, som på sin side benytter seg av Jennys ensomhet. Hun innser fort at forholdet er ødeleggende, og til tross for, eller kanskje heller fordi hun oppdager at hun venter barn med han, får hun styrke til å bryte forholdet.

I denne situasjonen er det igjen Gunnar Heggen som blir hennes venn og fortrolige. Han skaffer henne et sted å bo og besøker henne flere ganger. Barnet, en gutt, lever bare i seks uker. Disse ukene blir knapt nok nevnt i narrasjonen, det er nesten som om barnets korte liv er en drøm. Jenny sørger dypt over barnet og sin tapte morslykke, men den eneste gangen hun kommuniserer sin sorg er i en samtale med Gunnar. I dyp sorg både over barnet og seg selv, søker hun tilbake til de to faktorene som fremstår som trygge tilfluktssteder i hennes liv; vennskapet med Gunnar Heggen og byen Roma. Gjennom en bok full av notater og blekkflekker Gunnar har gitt henne, får Jenny nytt håp:

Det var som en hilsen fra ham – inderligere enn noen av hans brev. Han ropte på henne, ung og sunn og fast og virkelysten. Han bad henne komme tilbake til livet – og *arbeidet*. Ja, om hun kunne ta seg sammen og begynne å arbeide igjen. Hun måtte forsøke – *velge*, om hun skulle leve – eller dø. – Hun ville dit ned igjen, hvor hun en gang hadde følt seg fri og sterk – alene, bare med sitt arbeid. Hun lengtet etter det – og *etter vennene, de pålitelige kamerater*, som ikke kom hverandre så nær at det gjorde vondt, men levde side om side med hver sitt eget – og det som var deres alle – tillit til sine evner, glede ved sitt virke. Og hun ville se igjen landet der nede, fjellandet med de stolte og strenge linjer og de solsvidde farver. (J: 272-73, min utheving)

Kanskje aner hun selv hvor viktig fortroligheten i forholdet til Gunnar er i hennes liv.

Gjennom hans påvirkning opplever Jenny at hun fortsatt har et valg, det er fortsatt opp til henne hva hun gjør ut av sitt liv. Når hun reiser tilbake til Roma, begrunner hun det med at her betyr frihet en mulighet til å arbeide, til å realisere sitt potensiale i fellesskap med vennene som hun nå ser på som kamerater.

Gjensynet med Roma kan kanskje betraktes som nok et frampek om en tragisk slutt, den foregikk ”i hølående regn”(J: 274). Regnet reflekterer hennes endrede sinnsstemning. Fortsatt er Gunnars trofaste vennskap det samme: ”mens de skrumlet av gårde i en drosje til det losji han hadde skaffet henne, i regnet som plasket ned fra den grå himmel og opp fra gatens brolegning, ble han modig ved å snakke og le -” (J: 274). Jenny er tilbake der hvor

”hun en gang hadde følt seg fri og sterk”, men nå fremstår hun som nedbrutt og desillusjonert, uten krefter og mot til å ta tak i sitt eget liv og sin egen fremtid. Forholdet til Helge og Gert, sønn og far, har medført til at hun går i oppløsning i ren selvforakt.

Hun hadde gjort vold på sin natur. Og motbydelig, unaturlig var hennes forhold blitt til de mennesker som var henne vesensfremmede innerst inne. Sønnen og faren -. Og nu etterpå – hennes eget innerste vesen var blitt ødelagt av det – hvert faste holdepunkt hun hadde hatt i seg selv, det sviktet - smuldret hen. Hun oppløstes innenfra -. (J: 304)

Den optimismen hun tidligere hadde er borte. Hun har brukt den friheten moderniteten har gitt henne til å forsøke å realisere sitt potensiale, men som et resultat av sine valg har hun ødelagt sitt *innerste vesen*. Til tross for at hun gjennom reisen ut har fått ny erfaring og nye venner, holder hun allikevel vennene litt på avstand. Hun er fortsatt ikke i stand til å forsone sitt ideal med samfunnets verdier. I stedet blir hun passiv og overlater ansvaret for sitt eget liv til skjebnen: ”Kom han, så skulle hun leve. Kom en annen, så måtte hun dø” (J: 305).

Tilfeldighetene gjør at det er Helge som kommer først, og Jenny har ikke lenger krefter til å stå imot hans voldelige tilnærmelser:

Siden brøtes de uten ord der ved døren. For Jenny stod det som om alt sammen kom an på om hun kunne få den opp og kunne komme inn på Gunnars værelse. Og ettersom hun kjente Helges legeme mot sitt, hetere, sterkere enn hennes eget, og han holdt henne fast med armer og knær, så var det som det skulle så være, at hun måtte gi seg over. Til sist kastet hun seg godvillig inn til ham. (J: 310)

For henne selv står nå selvmordet frem som uunngåelig: ”Det måtte skje, som det andre var skjedd – ” (J: 312). Romanen inneholder en rekke frampek til den avgjørelse hun nå tar:

”[...] det eneste uopprettelig vonde vi kommer ut for, har vi alltid forskyldt selv. Og hvis man ikke kan trene sin vilje til å beherske sine stemninger og drifter og den slags, sier hun – hvis man ikke lenger er herre over seg selv, gjør man best i å skyte seg, sier Jenny” (J: 64)

På mange måter representerer også Jennys selvmord en sirkelbevegelse. Ringen er sluttet når hun etter å ha sviktet de idealer hun i begynnelsen forfektet, avslutter som hun selv antydte, ved å ta sitt eget liv.

***Gymnadenia* og *Den brennende busk* – dannelse og konversjon**

Et utkast til det første kapittelet av *Gymnadenia* ble først publisert som to artikler i Aftenposten i 1920, da under navnet ”Gymnadenia. Av Paul Selmers ungdomshistorie”, og er dermed skrevet omtrent samtidig som essayet ”Efterskrift til et kvinnesynspunkt”.

Blikrud betegner disse artiklene som ”Det poetiske nedslag av Undsets nyvunne erkjennelse av [det overnaturlige, av Gud]” (1988: 191). Også Amadou og Oftestad viser til

at det uten tvil er en likhet mellom Paul Selmers konversjon og Undsets egen, og at hun bruker sin erfaring omkring egen omvendelse når hun skriver disse romanene (Oftestad 2003: 260, Amadou 1994: 62). Romanene har som tidligere nevnt tydelige likhetstrekk med den klassiske dannelsesromanen. Romanene blir imidlertid også betegnet som konversjonsromaner, fordi de handler om Pauls konversjon til den katolske tro.

Gjennom lange partier med fri indirekte tanke blir protagonisten Pauls dannelsesprosess formidlet, og hans utvikling kan sies å sammenfalle med forholdet til de kvinnene som får betydning i hans liv. Pauls utvikling kan ifølge Amadou leses i den erfaringen han høster i møtet med kvinnene som får betydning i hans liv. Kvinnene er i første rekke hans frigjorte mor Julie, hans ungdomskjæreste Lucy, konen Bjørg, venninnen og katolikken Randi og til en viss grad også kusinen Ruth. Meningen med disse kvinneskikkelsene må vi etter Amadous mening ”søke i det metaforspråk som hver av dem kommer til uttrykk ved” (Amadou 1994: 62-63). Ved å henvise til historiske hendelser blir forbindelsen til virkeligheten ytterligere understreket. De fiktive hendelsene knyttes sammen med tidens ukuelige fremskrittsoptimisme, en tankegang basert på frigjøringen fra de gamle idealer iblandet en grunnleggende tro på individets frihet.

I *Gymnadenia* følger vi Paul fra han er student i Kristiania, og frem til han er fremgangsrik forretningsmann i Trondheim, gift med Bjørg Berge og far til lille Synne. *Den brennende busk* tar opp tråden fra *Gymnadenia*. Åpningssetningen tidfester handlingen til høsten 1916, midt i første verdenskrig, noe som preger Paul på flere måter. I kjølvann av en ny krig har fremskrittsoptimismen fått seg et skudd for baugen, troen på at menneskenaturen ved sin egoisme skulle være en fredsgaranti har vist seg å ikke holde stikk. Både i forretningslivet og privat fører krigen med seg nye utfordringer for Paul. Han er av flere grunner i ferd med å trekke seg ut av det etablerte kompaniskapet med sin venn Henrik Alster. *Den brennende busk* forteller historien om Pauls vanskelige ekteskap med Bjørg, hans omvendelse og konversjon, hans nære forhold til barna og særlig til datteren Synne, gjenforeningen med Lucy og til slutt forsoningen med Pauls egen familie. Det totale handlingsforløpet strekker seg over omlag 28 år.

Paul kommer fra en akademikerfamilie, hans far er byråsjef og hans onkel er prest. Selv studerer han ved universitetet. Pauls foreldre er skilt, og han setter sin søken etter autoritet i sammenheng med sin oppvekst: ”Eller for å si det helt sant – siden den tid da hans foreldre ble skilt, hadde han alltid visst at han savnet noe” (DBB: 92). Faren er gift på nytt med Lillian, en omsorgsfull kvinne som Paul med tiden får et godt forhold til. Moren Julie fremstår i motsetning til Lillian som en typisk representant for den moderne og frigjorte

kvinne. Hun lever alene og oppdrar sine barn i tråd med tidens idealer. Julie tror ikke på noe hun ikke kan se, og for henne er friheten det høyeste ideal. Paul fremstår som sin mors sønn samtidig som han er kritisk til de idealer hans mor forfekter: ”Men nettopp derfor – fordi han i bunn og grunn var så enig med sin mor i allting – enda han ikke var enig med henne om svært mange *ting*, det var ikke hennes *meninger* han var enig i, men likesom meget dypere inne i seg var han enig med *henne* -”(G: 46). Samtidig som han uten tvil ønsker fremskrittet velkommen og er med på å bygge opp landet gjennom sin forretningsvirksomhet, leter han etter den autoriteten som kan bygge en bro tilbake til et felles kulturelt opphav og etablere noen rammer omkring hans liv. Det er ikke nok for Paul å være fremgangsrik forretningsmann, ektemann og far. Paul søker etter en dypere mening med sitt liv, noe han finner i katolisismen. Han har hele tiden store vanskeligheter med å leve etter de budene hans nye tro pålegger han, og i konflikten mellom modernitet og religiøs tro finner vi Pauls prøvelser i livet.

Et utvidet dannelsesbegrep

Hvis vi ser på dobbeltromanene som en helhet, finner vi igjen den tradisjonelle skjematisk strukturen fra dannelsesromanene: hjemme – ute – hjemme. Narrasjonen i *Gymnadenia* starter med Pauls studenttilværelse i ”storbyen” Kristiania, for så å forflytte seg til den mindre byen Trondheim, der han starter sitt voksne liv som bedriftsleder. I siste del av *Den brennende busk* er Paul imidlertid tilbake i Kristiania som nå har fått navnet Oslo.

Romanene sprenger rammene for dannelsesromanen ved å beskrive den prosessen Paul går igjennom fra ikke-troende til en dypt troende katolikk i konflikt med det antikatolske norske samfunnet. De er dermed også konversjonsromaner, selv om de er utypiske ved å være ”underlagt en ytre handlingsserie” (Amadou 1994: 70). Og det er i lys av denne *ytre handlingsserie* at Pauls utvikling til troende katolikk blir fortalt.

Det er flere parallelle handlingstråder i dobbeltromanene, og disse trådene samles underveis og danner dermed sirkulære bevegelser. Romanene inneholder altså både geografisk og på handlingsplanet de sirkulene som Moretti beskriver som typiske for dannelsesromanen, selv om forsoningen med barndommens verdier her ikke er absolutt. Handlingstrådene kan knyttes sammen med de ulike stadiene i Pauls dannelsesprosess. Den tradisjonelle dannelsen omfatter modningen fra ung til voksen mann. Reisen ut gir erfaringer og opplevelser som resulterer i dannelse og tilpasning til samfunnets verdier. Sett i forhold til denne tradisjonen ser jeg på Pauls dannelsesprosess som todelt og en stadig pågående prosess. Det første stadiet i prosessen omfatter den tradisjonelle dannelsesstanken.

Pauls tette forhold til sin mor er her sentralt og representerer den første handlingstråden. For å modnes og utvikles til et voksent, selvstendig menneske må dette båndet brytes. Morens frisinnethet og rollen som skilsmissebarn har medført at Paul fra han var ganske ung har følt seg annerledes: ” Det var akkurat som det skulle være noe rart ved dem alle sammen – ved moren og ved ham selv og ved småguttene. Så folk la merke til dem. De var ikke som andre, og de hadde det ikke som andre - - ” (G: 10-11). Morens innflytelse på han er stor: ”Men han husket sin egen følelse i oppveksten – hvordan morens vesen hadde vært som et nett hun spant dem alle inn i, og han sprellet fåfengt for å slippe ut av det” (G:45). Gradvis gjør Paul opprør mot morens moderne tankegang, og hans tradisjonelle dannelsesprosess blir for en stor del fullført i *Gymnadenia*. Forholdet til ungdomskjæresten Lucy representerer den andre handlingstråden, og kan kanskje betraktes som en reaksjon på den frigjorte og ganske krevende kvinnetypen moren representerer. Litt av Lucys tiltrekningskraft skyldes at hun er morens diametrale motsetning: ”Paul syntes det var en vidunderlig hvile i denne kvinnelighet som slo seg til ro innen sin egen begrensning” (G: 113).

Etter at forholdet til Lucy tar slutt, innleder han et forhold til Bjørg Berge: ”Her hadde han vunnet det lille, yndige barnets kjærlighet [...] og Gud vet hva han hadde ment med det!” (G: 336). Ekteskapet med Bjørg er nok en handlingstråd, og kan sees på som en bekreftelse på Pauls selvstendighet. Samtidig er det kanskje et resultat av at han fortsatt lever i en tilstand av uvirkelighet eller usannhet. Barna blir imidlertid til stor glede for Paul, og datterens første smil representerer et vendepunkt i hans liv. Det vekker han opp fra den følelsen av likegyldighet som har preget hans liv etter bruddet med Lucy:

[...] å Gud, livet var da alvor, lell – og han hadde ikke tatt det alvorlig på alle de år, og han hadde bilt seg inn det var ham som var blitt voksen. [...] Men det var jo løgn at allting kunne i grunnen like gjerne være hipp som happ -. Med denne bitte lille skjebnen som han sto her og holdt i hendene sine, og den smilte til ham, aldeles troskyldig -. (G: 366).

Livet som ektemann og far ser ut til for en periode å gi Paul en form for ro: ” Det kom noen måneder da den lille villaen som de bodde i, lukket seg om deres samliv og ble et hjem” (G: 357). Utbruddet av første verdenskrig snur imidlertid opp ned på deres verden, og avlutningssetningen i *Gymnadenia* lar en liten skygge av tvil omkring mulighetene for fortsatt harmoni henge i luften:

Og så en sånn vemmelig, tarvelig trette – det var faktisk den første de hadde hatt òg; han kunne ikke huske de hadde vært uenige en eneste gang før i alle de årene de hadde vært gift – ikke for alvor. Ikke et vondt ord mellom dem. – Forsåvidt skulle altså deres ekteskap ha vært noe nær det ideale -. (G: 430)

Dette sitatet slår an tonen for et sentralt tema i *Den brennende busk*. Krigen har brakt Paul ut av sin likegyldighet, ekteskapet med Bjørg skranter, og Paul tar på nytt opp kontakten

med den katolske kirken. Hans stadig sterkere tro på at katolisismen representerer det han leter etter, endrer hans syn på livet. Oftere og oftere søker han til den katolske kirkes fellesskap, og omsider tar han steget fullt ut og konverterer. Veien frem til konversjonen er det andre stadiet av Pauls dannelsesprosess. Med denne handlingen fjerner han seg ytterligere fra Bjørg og deres ekteskap. Konversjonen er dessuten det endelige bruddet med barndommens verdier og representerer isteden en tilslutning til et gammelt europeisk fellesskap.

Konversjonen gjør imidlertid at han begynner å se på sin egen oppførsel og sine holdninger med et stadig mer selvkritisk blikk: ”At han virkelig hadde gjort noe som han *burde* angre – en urett mot et annet menneske, mot henne – det var ikke falt ham inn. *Nu* begrep han at det var sånn” (DBB: 140). Paul har funnet et trosfellesskap i katolisismen, men foreløpig ikke et sosialt miljø som han føler seg hjemme i.

Og hvor langt bort han var kommet fra seg selv som han hadde vært den tiden. På en måte var han blitt fremmed for alle de mennesker som hadde stått ham nær den gang, og de nye mennesker som skulle stå ham nær nu, fordi de var trosfeller, de var og ble fremmede for ham på en annen måte. (DBB: 250)

Til tross for sin følelse av ensomhet, opplever han sitt nye liv som meningsfylt: ”[...] det hadde allikevel gitt ham en annen slags kjærlighet til menneskene og en annen slags kjærlighet til livet, en ny måte å være lykkelig og ulykkelig på” (DBB: 251). Når hans søster spør om han har blitt lykkelig etter at han ble katolikk, blir han imidlertid usikker på hva hun mener med ordet lykke:

Han hadde ikke kunnet svare med det samme, fordi han syntes ’lykke’ var så snevert et begrep, så han visste ikke riktig hvor han skulle gjøre av det – i et så endeløst og komplisert forhold som det søsterens spørsmål rørte ved. ’Lykkelig -,’ sa han så. ’Ja det kommer an på hva du mener med det.’ (DBB: 184)

Pauls oppfatning av hva lykke er har endret seg i denne prosessen. Det er ikke lenger et subjektivt begrep som kun innebærer øyeblikkelig tilfredsstillelse av egne behov, men i tråd med den thomistiske og til en viss grad også den aristoteliske tankegangen en form for tilpasning til livet.¹⁴

Når Paul flytter tilbake til Østlandet, treffer han tilfeldigvis igjen Lucy og får vite at hun avsluttet deres forhold fordi hun var syk. Dette medfører at han forsoner seg med fortiden, og dermed dannes nok en sirkulær bevegelse. Han oppnår dessuten en erkjennelse om at hans følelser for henne er de samme som før. Fordi hans religion utelukker skilsmisse, fører denne erkjennelsen til en religiøs erfaring som har gitt navn til romanen: ”Det var som

¹⁴ Dette synet på lykke er nærmere beskrevet i avsnittet om etikk i første kapittel

en brennende busk dro ham til seg, slo sammen omkring ham, fortærte ham, og likevel ble han ved å være til – så slapp det ham igjen, så var det ikke mere, men tilbake var en lammende lykkefølelse” (DBB: 433, min utheving). Denne hendelsen blir et vendepunkt i Pauls liv og kan sees på som hans endelige tilslutning til den katolske tro.

Slutten avviker fra den tradisjonelle dannelsesromanen hvor protagonisten forventes å ha forsonet seg med samfunnets verdier. Fordi Pauls konversjon til katolisismen er et bærende element i disse romanene, peker avslutningsscenen fremover mot Pauls pågående dannelsesprosess, noe som kanskje viser til hvordan den katolske kirke legger vekt på hvordan mennesket hele tiden må arbeide for å bli et dydig menneske. Avslutningsscenen fra 17.maifeiringen forteller om Pauls gjenforening både med familien og med kirken. Samtalen med hans tidligere studievenninne Randi Alme, nå søster Marie-Halvard, gir han en forståelse av at hans liv som katolikk kan kombineres med barndommens eller samfunnets verdier:

’Selv ens vaner og uvaner – jeg mener ikke bare at de blir ved å følge en som en plage, et daglig minne om hvor ufullkommen en er.[...] Men jeg mener at selv sånt ved oss som er en del av oss og har vært våre feil, vi opplever at de blir ved å være en del av vårt vesen, men de blir forvandlet til noe annet, som [...] danner omrisset av oss. Sånn at vi forstår, i all evighet blir vi allikevel ved å være oss selv’ (DBB: 492)

Når trådene endelig samles og han avklarer sin rolle i forhold til kvinnene og seg selv, sluttet sirkelene. Det kan se ut som om Paul på mange måter er i ferd med å finne fred i sine roller som mann, sønn, ektemann, far og katolikk. Når han i siste del av *Den brennende busk* finner tilbake til fellesskapet med sin mor og sine søsken, viser det hvor viktig familie- og slektsfølelse er i Pauls liv. Katolisismen gjør ikke Paul til en annen, men troen gir han en forpliktelse til hele tiden å arbeide for å forbedre seg selv ved å trene seg i dydene. I tråd med dannelsesstanken formulert av Nietzsche i blant annet i *Ecce Homo* (1908) er det nødvendig å finne svaret på spørsmålet ”*hvorledes man blir det man er* [...] At man blir det man er, forutsetter at man ikke har den fjerneste anelse om hva man er” (Nietzsche 1999: 51). Paul er gjennom den katolske tro i ferd med å finne ut hva han er. Selv om hans utålmodighet med Bjørg fortsatt er der, kan han gjennom kompromiss og forsoning finne en mulighet til å kunne leve med sin tro. Hans dannelsesprosess som katolikk og som menneske vil imidlertid ikke bli fullført før hans liv er over.

Etikk og estetikk

Paul var med i den siste driften av passasjerer – de som halvsprang ned gjennom den skumle stasjonshall og ikke stoppet ved aviskiosken. De satte ned farten da de så at toget stod ganske fredelig ute i solskinnet på det ytre perrong og støtte opp røkskyer mot den blanke

vårhimmel. Med øyesnippen fanget Paul et skimt av sin mors ansikt bak et kupévindu. Hun banket i ruten, men han lot som han ikke merket det, og gikk forbi. (G: 7)

Gymnadenia åpner *in medias res* med Pauls møte med sin mor og sine søsken på vei hjem fra byen en vårdag. Nærmest som en symbolsk handling overser han dem og finner seg en plass et annet sted på toget. Denne lille episoden etablerer Pauls frigjøring fra sin familie som et tema, og er i tillegg med på å bygge opp under dannelsesmotivet i romanen. Pauls rolle som hovedperson blir tydeliggjort i løpet av de første sidene. Hans familiesituasjon blir grundig beskrevet, både hans ambivalente forhold til sin mor og den negative holdningen han har til sin far og stemor blir tematisert i det første kapittelet.

Romanene har en allvitende tredjepersonsforteller, og dette åpningssitatet viser hvordan synsvinkelen flyttes fra fortellerens overordnede perspektiv på Paul og passasjerene, til den delegeres nesten umerkelig til Paul selv. Fortelleren fremhever hvordan han bevisst overser sin mors ansikt i vinduet: ”Mor, tenkte Paul – naturligvis skjønte hun at han hadde sett henne, og at det var med vilje han hadde gått fordi den kupeen der de andre satt” (G: 8). Synsvinkelen i begge romanene ligger hovedsakelig hos Paul, med unntak av enkelte i små partier i *Gymnadenia* hvor den er delegert til Julie. De andre karakterene kommer til orde i dialogene, gjennom sine handlinger og til en viss grad i et samspill med de andre karakterene. Deres replikker blir gjengitt i deres egen språkføring, noe som er med på å tegne et nyansert og samtidig realistisk bilde av dem: ””Tenk at de lar slike store barn gå med bare legger – nei, *det* liker jeg ikke. Takke meg til for norske unger da – uff, jeg synes de franske barna ser så veslevoksne ut””(G: 371). Dette lille utdraget fra en av Bjørgs betraktninger fra et kafébord i Paris beskriver henne som ustoppelig småsnakkende og litt fordomsfull, og passer godt med det inntrykket Paul gir av henne som ”i det hele så utpreget småborgerlig Kristiania-pike” (G: 321).

Skillet mellom fortelleren og Paul er gjennomgående uklart og vanskelig å trekke. Fortellerens stemme glir mange steder sammen med Pauls, men fortellerstemmen er alltid til stede gjennom innskutte småord og kommentarer: ””Er det på de premisser du er republikaner?”, spurte sønnen *spotsk*”(G: 130, min utheving). Fortellerens bruk av beskrivende ord, som her *spotsk*, tilfører Pauls replikker en tilleggsdimensjon farget av fortellerens syn. Dette er med på å nyansere det bildet av Pauls personlighet, og kommer til tider i konflikt med den Paul vi blir kjent med gjennom de lange partiene med indre monolog som romanene inneholder.¹⁵ Noen ganske få ganger kommer fortelleren selv til

¹⁵ Aaslestad skiller mellom fri indirekte stil og indre monolog ved at den indre monologen strekker seg over lengre tekstpartier (2005: 105). Jeg vil derfor her bruke betegnelsen indre monolog om Pauls tanker.

syne: ”Han tenkte ikke selv over at han gjorde en unntagelse med Ruth” (DBB: 133). Denne type kommentarer er sparsomt brukt, allikevel har fortelleren hele tiden full kontroll over begivenhetene og den rekkefølgen de blir fortalt i.

Gjennom et malerisk og vakkert språk blir skillet mellom etikk og estetikk uskarpt og utydelig, og skjønnlitteraturens evne til å formidle et budskap gjennom å appellere til sansene blir tydelig. På samme måte som i *Jenny* blir både steder og personer detaljert beskrevet:

Aftenene var vidunderlige, enten en tok ut til Bygdø, lå på en solsvidd, tørr bakke litt opp fra stranden og så de hvite seilene flytte seg utpå fjordens blanke, gråfiolette flate, som speilet de store, rødlige toppede sommerskyene over Nesoddens skogrygg. Bak dem anget den herjede kongeskogen kvæ og barnålduft; barn ståket nede i vannkanten, og folk ferdedes oppe på skogstiene – de små lydene gjorde bare at det kjentes enda sterkere hvor vidt og stilt det lysfylte rommet var. (G: 119)

Alle tre sansene - syn, hørsel og lukt - blir her tatt i bruk som virkemidler for å tegne et realistisk og virkelighetsnært bilde av omgivelsene. Den varme sommerkvelden kan formelig føles ut av denne beskrivelsen, man lukter *kvæ* og *barnålduft* og hører lydene av lekende barn. På samme måte tegnes det visuelle bilder av karakterene i romanene: ”Hun hadde en deilig, dyprød munn og sterke, pene tenner. Det kledde Julie Selmer å smile, enda da vist alle rynkene i hennes brunladne ansikt” (G: 14). Julie fremstilles som sterk, sunn og vakker, utseendet stemmer overens med beskrivelsene av henne som en lykkelig, frigjort og selvstendig kvinne.

Gymnadenia er delt i to hovedkapitler som igjen er delt i flere underkapitler. I det første kapittelet er Pauls forhold til moren Julie og Lucy sentralt, mens i det andre står Bjørg i sentrum. *Den brennende busk* inneholder tre kapitler som på samme måte er inndelt i underkapitler. Det første kapittelet handler om det haltende ekteskapet og etter hvert datteren Synnes betydning for Paul. Kapittelet avsluttes med selve konversjonen. Neste kapittel dreier seg om Pauls situasjon som alenefar for de to barna etter at Bjørg har reist til Danmark, og i lys av det utvikler Pauls forhold til kusinen Ruth seg. Kapittel tre handler for en stor del om gjenforeningen med ungdomskjæresten Lucy og den religiøse krisen Paul kommer i som følge av dette. Fortellingen når et dramatisk høydepunkt med Pauls skyld i Løvtøs død, hans fengsling som følge av dette, og til slutt Lucys død. Den siste delen av *Den brennende busk* er nærmest å betrakte som et etterord. 17.maifeiringen med familien kan leses som et bilde på deres forsoning. Samtidig viser Pauls møte med Marie-Hallvard på Instituttet at Pauls dannelsesprosess som katolikk fortsatt ikke er fullført. Med ordene ”Paul

gav seg til å bla i notene for å finne det neste nummer på programmet” (DBB: 493) slutter historien om Paul Selmer *in medias res* mens han leter etter neste nummer til forestillingen.

Kapittel to i *Gymnadenia* innledes med disse ordene: ”Tre år etter ble Paul Selmer gift med en ung pike som het Bjørg Berge. Bakefter var det litt av en gåte for ham selv hvordan han var blitt det” (G: 305). *Bakefter* kan sees på som en proleptisk antydning om at oppklaringen kommer, og i analepsen som følger blir det i hurtig tempo fortalt fra de tre årene som har gått siden bruddet med Lucy og beskrevet hvordan ekteskapet med Bjørg kom i stand. Det kan se ut som om tidssprangene utelater de delene av Pauls liv som er for smertefulle til å beskrive i detalj, som ekteskapet med Bjørg og tapet av den lille sønnen Erik. Narrasjonen er etterstilt og fortelles kronologisk, tempoet er imidlertid ujevnt. Paul og Bjørgs bryllup blir beskrevet i en setning: ”Dagen etter ble da Paul Selmer og Bjørg Berge viet” (G: 343), og både hastigheten og bruken av for- og etternavn kan sies å symbolisere fortellerens avstand til dette ekteskapet. Ved bruk av ellipser blir lange perioder ”utelatt” av fortelleren. Disse bruddene i tid befinner seg for en stor del mellom kapitlene, og utvalgte hendelser fra ellipsene som er sentrale for historien blir så oppsummert i analepser. De tre årene som går mellom Lucys brudd med Paul og Pauls giftermål med Bjørg er et eksempel på dette. Ved å oppsummere handlingene i tidssprangene i analepser, står fortelleren fritt til å øke hastigheten i fortellingen og dermed holde avstand til hendelsene.

Analepsene inneholder stort sett hurtige og nøkterne beskrivelser av enkelthendelser, som oftest uten bruk av de lange partiene med indre monolog som preger store deler av romanen. Paul selv kommer allikevel glimtvis tilbake til hendelsene i form av erindringer utløst av andre hendelser. I mange av livskrisene synes Paul å stå utenfor seg selv, han opplever tilværelsen som uvirkelig. Et interessant aspekt ved fortellerstilen er den vekslingen mellom første- og tredjepersonsforteller som inntreffer i noen av Pauls tankerekker og gjerne utløst av hans kriseerfaringer. Pronomenet *jeg* blir brukt blant annet etter at Lucy har brutt med Paul. Han befinner seg i sin første eksistensielle krise i livet: ”Det ble s’gu ikke *ham* som gråt når det ikke nyttet noe, lell – det ble s’gu ikke *ham* som gråt, nei -. Men Gud hjelpe meg om *jeg* skjønner det eneste grann – ” (G: 301, min utheving). Vekslingen fra tredjeperson til førsteperson benyttes flere steder i dobbeltromanene. I sin hovedoppgave ”Moderne trekk i Sigrid Undsets *Gymnadenia* og *Den brændende busk*” (2004) tolker Ellen Maria Barra bruken av *jeg* som et virkemiddel ment for å øke intimiseringen mellom leser og hovedperson, for dermed å påvirke leseren til å konvertere (2004: 92). Det gir støtte til min teori om hvordan Undsets romaner er egnet til å formidle en etisk grunnholdning, men forutsetter at Undset selv var seg dette bevisst da

hun skrev disse romanene. Jeg er imidlertid av den oppfatning av at bruken av førstepersonspronomenet viser til hvordan avstanden mellom forteller og protagonist avtar etter hvert som dannelsen øker, til de tilnærmedesvis smelter sammen i disse passasjene av eksistensiell kriseerfaring. De hendelsene i Pauls liv som utløser skiftene mellom *han* og *jeg* viser seg å bli sentrale erfaringer i hans dannelsesprosess, noe som støtter opp under denne teorien.¹⁶ Kanskje kan også den stadig hyppigere bruken av disse skiftene settes i sammenheng med at avstanden mellom forteller og protagonist avtar når dannelsen øker, etter mønster fra den klassiske dannelsesromanen? Denne teorien kan blant annet underbygges gjennom noen utsagn fra Paul selv som viser hans modning: ”År og dag bakefter gikk det opp for Paul at det var nok allikevel gamle pastor Kindrich som hadde sett riktigst” (DBB: 213-14).

Lange partier fylt av Pauls tanker og refleksjoner gir oss innsikt i hans følelser både overfor sin familie og i forholdet til kvinnene i hans liv. Bildet som tegnes av han er imidlertid svært ensidig, men blir nyansert både i de passasjene hvor Julie innehar synsvinkelen og gjennom de andre karakterenes refererte utsagn. Pauls religiøse grublerier tar større og større plass, og store deler av *Den brennende busk* er preget av hans tro og tvil presentert som indre monolog. Hans modning viser seg også gjennom hvordan språket hans endrer seg fra ung til moden mann, og fra ateist til overbevist katolikk. Paul er ganske innesluttet, han synes det er vanskelig å snakke om sine innerste tanker: ”- Men han hadde faktisk aldri før betrodd seg til et annet menneske – ikke verbalt iallfall” (DBB: 66). Det virker dermed naturlig at hans tanker blir formidlet som indre monolog i stedet for som dialog. Christine Hamm argumenterer for at hans uselvstendighet gjør at han ikke har en egen stemme, hans protest blir i stedet formidlet gjennom den innsikt som gis i hans tanker (2002: 398).¹⁷ Dette er tydeligst i den første delen av *Gymnadenia*, men etter hvert som han løsriver seg stadig mer både fysisk og følelsesmessig, blir han i høyeste grad i stand til å hevde sin mening både i ord og handling. Hans konversjon er en avgjørelse som med all mulig tydelighet viser hans frigjøring fra det miljøet han har vokst opp i.

Modernitet, konversjon og katolisisme

Pauls modning består ikke bare i at han utvikler seg fra barn til voksen som i den tradisjonelle dannelsesromanen, men også i hans omvendelse fra ateist til katolikk. Han bryter med sitt sosiale miljø og sin familie både ved å avslutte sine universitetsstudier og

¹⁶ Aaslestad mener at denne vekslingen kan være et uttrykk for en eksistensiell identitetsproblematikk (2005: 109), noe som må sies å være sentralt i Pauls dannelsesprosess.

¹⁷ Christine Hamms artikkel ”Kjønn, kropp og tro” er omtalt i avsnittet ”En reaksjonær kvinne” i kapittel 1.

flytte til Trondheim for å bli forretningsmann, gjennom sitt ekteskap med en kvinne fra et annet sosialt lag, og gjennom å konvertere til katolisismen. Katolikkene var på 1920-tallet i Norge en gruppe som definitivt sto på utsiden av det etablerte fellesskap. Det å bli katolikk i den tidens Norge var derfor et dramatisk brudd med det aksepterte, noe blant annet Liv Bliksrud, Janne Haaland Matlary og Bernt Oftestad har tatt opp i sine arbeider om Sigrid Undsets forfatterskap. Oftestad viser til hvordan det katolske synet på mennesket og på fellesskapet avvek fra det vanlige i en sekularisert tid, særlig når det gjaldt mennesket som religiøst og moralsk vesen (2003: 262).

Pauls religiøse nysgjerrighet vekkes når han i en periode leier hybel hos familien Gotaas. De er katolikker, og på rommet hans ligger det katolske bøker som tilhørte deres avdøde sønn. I Pauls miljø er imidlertid skepsisen til katolikker stor. De blir sett på som De andre: ”Når han først er kommet i klørne på den slags folk så. Å, de er farligere enn noen *aner* her hjemme. Nu ser vi hvordan det gikk med Harald Tangen”(G: 108). Paul lar seg ikke skremme, hans erfaring har vist at de er ”i det hele et nokså gemyttlig folkeferd – nokså lite religiøse, iallfall eftersom han hadde inntrykk av at religiøse mennesker ellers er -.” (G: 49). Paul føler en større og større dragning mot den katolske kirken, og når forholdet til Lucy begynner å plage hans samvittighet, blir det naturlig for ham å søke råd hos den katolske presten Harald Tangen. Presten forklarer for Paul grunnen til at den katolske kirke ser på ekteskapet som et sakrament er at ”arvesynden hadde gjort at vi mennesker ikke kan lite på vår egen natur, og verden er blitt et virvar [...]” (G: 230). Ekteskapet er derfor ment å gi livet en trygg ramme. Prestens råd til Paul om å flytte til Trondheim for å gi forholdet til Lucy en mulighet til å utvikle seg uten familiens påvirkning på dem, blir nok den utløsende årsak til at Paul bestemmer seg for å reise. Hans begrunnelse for denne reisen støtter også opp under romanens dannelsesperspektiv.

Janne Haaland Matlary forklarer i essayet ”Undsets katolske realisme: Menneskesyn og kvinnesyn” hvordan Undsets konversjon og katolske tro var basert på thomismen, og hvordan den bygger på en tro på at tingene har en essens, de eksisterer virkelig uansett hva mennesket selv tror.¹⁸ Dette leder til en erkjennelse om at tingene har et mål og en skaper, og at mennesket fordi det i utgangspunktet er godt, kan arbeide seg vekk fra synden. Ved å leve dydig kan man bli mer ”Gud-lik”, noe som gjør at katolikkene hele livet vil arbeide for å trene opp dydene og avlære seg lastene. Dydene blir dermed veien til Gud. Man må imidlertid velge riktig om og om igjen, og ingenting er sikkert før livet er over (Matlary

¹⁸ Dette er et foredrag som ble holdt 24.mai i Kulturhuset Banken på Lillehammer, som Sigrid Undset-forelesningen 2001 i regi av Sigrid Undset selskapet. Foredraget ble trykket i *Gymnadenia* 2001

2001: 11-13). Her finnes kanskje hovedårsaken til at Pauls dannelsesprosess lykkes. Støttet av sin tro vet han at det er opp til han selv å bedre sin karakter, alt er mulig hvis han bare ikke gir opp.

For katolikkene er handlingene, ikke tankene, avgjørende, noe pastor Tangen også understreker: ”Husk på at følelselivets lidenskaper er verken moralsk gode eller onde i seg selv – det blir de først ved sitt forhold til fornuft og vilje” (G: 233). Dette synet har de til felles med Aristoteles’ dydsetikk, hvor det sentrale for et dydig menneske er deres handlinger. Thomistisk tro knytter sammen teologi og Aristoteles dydsetikk. Her eksisterer Gud som noe virkelig, ikke bare skapt i menneskets bilde. Det er nettopp dette Paul kritiserer svogeren og presten Hallstein Garnaas’ tro for:

’I reformasjonens ånd kan vi bare forbli når vi har mot til å oppleve kristendommen på vår egen måte, idet vi forkynner for nutidsmenneskene evangeliet om det største religiøse geni som har levd, han hvis kongstanke det var at Gud er Faderen, hvis trontale var Bergprekenen -.’ (G: 213)

Paul leter imidlertid etter en kollektiv tro, et fellesskap som representerer en autoritet som gir hans liv trygge rammer. I nythomismen finner Paul svarene på mange av de spørsmålene han har strevd med:

Han kastet seg over ny-thomismen og oppdaget at tanker og følelser som han hadde forsøkt å undertrykke hos seg selv, fordi han ikke visste noen utvei med dem, dem hadde andre tenkt ut til de siste konsekvenser, og da viste det seg at de hadde sin plass i et system hvor selve hans innerste livsfølelse fikk rom. (DBB: 260)

Paul forsøker å leve etter de budene som religionen pålegger ham. Han feiler stadig, allikevel gir han ikke opp. Det vanskelige ekteskapet og ansvaret for Bjørgs uekte og tilbakestående sønn Bubbe er en del av hans vei til Gud, selv om det bringer han i konflikt med omgivelsene og den rådende tankegangen omkring individets rett til frihet og selvhevdelse. Pauls store utfordring er hans forsøk på å leve etter de gamle aristoteliske og thomistiske dyder i et sekularisert samfunn som prioriterer lykke i form av nytelse og selvrealisering. Ekteskapet med Bjørg er hans andre store utfordring, Matlary kaller det ”så håpløst og trøstesløst sett med menneskelige øyne – er faktisk hans spesielle vei til Gud” (2001: 14). Ved det å akseptere at et fullverdig liv ikke bare innebærer lykke i form av øyeblikkelig behovstilfredsstillelse, men også medfører lidelse og forsakelse, går Pauls livsvei videre.

Kapittel 4: Den etiske dimensjonen – erfaring og handling

Selve ordet dyd stammer fra gr. *áristos*, best, og dyd betyr for Aristoteles for mennesket å leve på sitt beste (gr.*areté*). Det å være et dydig menneske innebar derfor noe annet for Aristoteles enn det gjør i vår tid. *Dydig* er et ord som i det moderne samfunnet kan sies å inneholde en negativ konnotasjon. Et dydig menneske blir sett på som moralsk snerpete og gledesløst, mens det for Aristoteles faktisk var det motsatte. Et dydig liv er et lykkelig liv, selv om det innebærer forsakelser og måtehold.

Gjennom det greske ordet *ethos*, som kan oversettes med karakter, sedvane, skikk, knyttes karakterene til etikkbegrepet. Dette gjør det naturlig å se nærmere på karakterenes handlinger og deres forhold til hverandre når man analyserer et skjønnlitterært verk med fokus på det etiske. Aristoteles forklarer i *Poetik* sammenhengen mellom karakter og handling som ”Karakteren viser seg i hva slags valg en person gjør” (*Poetik*: 6.50b). Det er nettopp menneskets *handling*er som definerer dets dyd og som står i sentrum for Aristoteles tenkning når han i *Den nikomatisk*e *etikk* forsøker å komme frem til hva som er et lykkelig liv for mennesket: ”For hva angår følelser og handlinger, er meninger mindre troverdige enn gjerninger. For når meningene ikke stemmer med det sansene forteller, blir de gjenstand for forakt og river sannheten med seg” (N.E.10.1). Det er vår fornuft som skiller oss fra dyrene, og det er vår fornuft som gjør at vi tenker før vi handler. Utgangspunktet for handlingen er følelser, lyst eller begjær, mens holdninger som karakterstyrke eller karaktersvakhet avgjør hvordan man forholder seg til disse. Handlingen er ment å rette seg mot et mål, nemlig *eudaimonia*. Klokskap og dyd henger nøye sammen med menneskets handlinger hos Aristoteles:

Det er også klart at selv om klokskapen ikke hadde med våre handlinger å gjøre, så ville vi behøve den fordi den er dyden ved én del av sjelen, og at beslutningen like lite ville bli rett uten klokskap som uten dyd. For det ene bestemmer målet og det andre midlene til målet. (N.E.6.13)

For å bli et dydig menneske, må man lære av kloke menneskers handlinger: ”Hva *klokskap* angår, kan vi vel best forstå hva det er ved å betrakte dem som kalles kloke” (N.E.6.5). Den som er klok kan nemlig se hva som er godt både for seg selv og andre, og klokskapens mål er ”hva man bør eller ikke bør gjøre”(N.E.6.10).

Gjennom oppdragelsen lærer mennesket seg gode vaner, og ved å opparbeide seg erfaring lærer mennesket å utføre dydige handlinger. Et ungt menneske har ikke opparbeidet seg denne erfaringen og kan dermed ikke være dydig ifølge Aristoteles:

Den som har allmenn dannelselse, er en god dommer i alle saker. Derfor er ikke en ungdom den rette tilhører til forelesninger i statsmannskunst. For han mangler praktiske erfaringer, og våre undersøkelser utgår fra disse og dreier seg om dem. Dessuten følger en ung mann sine følelser og hører forelesninger til ingen nytte, ettersom målet ikke er kunnskap, men handling. (N.E. 1.3)

Hva som er den riktige handling, er imidlertid avhengig av situasjonen; ”Da den ikke faller inn under noen form for kunnen eller noen enkel rettesnor, må de som handler, for hver gang selv finne ut hva som passer til situasjonen” (N.E.2.2). Aristoteles etikk inneholder ingen bruksanvisning for hva som er rett og galt. Den klokskap som kjennetegner et dydig menneskes handlinger, er derimot avhengig av både opparbeidet erfaring og evnen til å nyttiggjøre seg den erfaringen. *Målet* er altså et lykkelig liv, *eudaimonia*.

Lykke som subjektivt eller objektivt begrep

Opplysningstidens filosofer definerte lykke annerledes enn i antikken, og Kant sier om lykke: ”Makt, rikdom, ære, endog sunnhet og hele det velbefinnende og den tilfredshet med ens tilstand som går under navn av *lykke*[...]” (Kant 1997: 9). Søket etter lykke medførte et økende fokus på individets behovstilfredsstillelse, og i henhold til utilitaristiske prinsipper ble et lykkelig og dermed vellykket liv etter hvert avhengig av individets frihet og mulighet til selvrealisering. Materielle verdier ble etter hvert også viktige for at livet skulle oppleves som lykkelig. I vår tid sees lykke på som et subjektivt begrep og innebærer et ønske om eller en higen etter øyeblikkelig behovstilfredsstillelse. Det vi i dag kaller lykke har kanskje mer til felles med hva Aristoteles definerte som nytelse, og som han knytter til karakterstyrke: ”At både de karaktersterke og utholdende og de karaktersvake og ettergivende har med nytelse og smerte å gjøre, er åpenbart” (N.E. 7.4). Nytelse har for Aristoteles med tilfredsstillelse av lyst eller begjær å gjøre, og er dermed ikke det samme som lykke: ”At det høyeste gode ikke er nytelse, begrunnes med at nytelsen ikke er et mål, men en tilblivelsesprosess”(N.E.7.12). Nytelse er altså ikke et mål i seg selv, men en følge av lykken: ”Og derfor mener alle at et lykkelig liv er et liv som gir nytelse, og de knytter dermed nytelse til lykke – og med god grunn” (N.E. 7.13)

I aristoteleisk filosofi er lykke et etisk begrep og defineres av hva som har verdi i livet. Aristoteles syn på hva som er et lykkelig liv er dermed forskjellig fra det vi i dag ser på som lykke. Fordi et lykkelig liv for Aristoteles handler om å leve på best mulig måte i henhold til sin artsspesifikke natur, involverer et lykkelig liv for mennesket bruk av den menneskelige fornuft. Lykke er ”en viss sjelens virksomhet i overensstemmelse med fullkommen dyd” (N.E. 1.13), og innebærer et liv i samhandling med andre mennesker.

Også den klassiske dannelsesromanen har lykke som tema, her er lykken målet med dannelsesprosessen og symboliserer forsoningen med samfunnets verdier. Lykkebegrepet synes her å være førmoderne og derfor ha likhetstrekk med det aristoteliske synet på lykke. Men som Moretti påpeker endrer dette seg med modernitetens tilsynekomst, lykke blir nå avhengig av frihet (Moretti 2000: 23). Både lykke som begrep og det moderne menneskets krav til frihet og lykke blir tematisert i *Jenny* og i konversjonsromanene. Gjennom de ulike karakterenes utsagn og handlinger blir deres *ethos* reflektert, og deres søken etter hva som er målet med deres liv blir presentert. Romanene belyser forskjellen mellom lykke og nytelse gjennom å knytte dette til karakterenes handlinger. Lykke i aristotelisk forstand handler om å mestre livet, og nettopp dette argumentet opplever jeg som sentralt for å forstå protagonistenes skjebner.

Det er ingen annen lykke, ser du -

Jennys forhold til Helges far Gert blir til sist ødeleggende for hennes selvrespekt. Fra å betrakte Gert som litt stakkarslig: ”en som hadde latt seg overvinne og var blitt tråkket ned som de overvunne blir” (J: 205), blir hennes syn på ham forandret når Helge forteller hvordan farens forhold til andre kvinner har preget hans barndom. Gert fremstår i større og større grad som umoden og selvsentrert. Bildet som gis av Helges mor som usympatisk og dominerende blir nyansert gjennom Helges beskrivelse av foreldrenes ekteskap. Gerts kyniske kommentarer om den unge, vakre og uskyldige kvinnen han som ung mann forførte, bidrar til å forsterke inntrykket av ham som en egoistisk og hensynsløs forfører. Hans intensjoner var rent egoistiske og han betraktet Rebekka som ”forfengelig og udannet og misunnelig og rå. Intet sjelelig fellesskap hadde vi – men jeg savnet det ikke. Jeg ville jo bare eie hennes deilige legeme og nyte hennes fortærende lidenskap – ” (J: 167). Jenny ser etter hvert ganske tydelig hans karakterbrist, og Gert selv bekrefter dette synet ved handlinger som er stikk i strid med de holdninger han forfekter:

’De erfaringer som er syndens sold – du skjønner nok jeg mener ikke synd i ortodoks forstand – jeg mener følgene av at man har handlet mot sitt eget bedre vitende – de er alltid litt søte. Nå, allikevel mener jeg at på sett og vis har mine *erfaringer* kanskje gjort mitt indre liv rikere og dypere enn en mindre ulykke ville kunnet – siden det var min skjebne at jeg ikke skulle oppleve den store lykke. Og en gang i tiden vil det kanskje bli tilfellet i enda høyere grad – jeg har en følelse av det, Jenny, at det muligens vil kunne føre meg til den rette forståelse av hva som egentlig er meningen med livet -.’ (J: 197, min utheving)

Gjennom sin evne til å ordlegge seg fremstår Gert tilsynelatende i tråd med aristotelisk filosofi når han fremhever den betydningen *erfaring* har: ”For man *kommer* alltid over på den andre siden, ser du – og da forstår man at man ikke har hatt en sånn opplevelse

forgiveves – på en eller annen måte kan man alltid berike sin sjel av sine erfaringer”(J: 196-97). Men til tross for både økende alder og opparbeidet erfaring har hans egne handlinger ikke endret seg siden han forførte Rebekka i sin ungdom. Etter hans egen oppfatning har erfaringene *beriket hans sjel*, det kan dermed sies at Gert handler *mot sitt bedre vitende* når han forfører den ensomme Jenny. Oftestad kaller ham ”en sviker, selve inkarnasjonen av borgerlig dobbeltmoral” (Oftestad 2003: 84). Aristoteles setter karakterstyrke og karaktersvakhet i sammenheng med kroppslige behov og lyster, altså nytelse. Nytelse er en del av lykken, men den karaktersvake ”er slik at han imot sin rette mening, og uten å være overbevist, forfølger legemlige nytelser til overmål” (N.E.7.8). Det manglende samsvaret mellom Gerts ord og hans handlinger viser hans manglende aristoteliske dyd, hans manglende evne til å lære av sine erfaringer det samme. Gert leter etter meningen med livet gjennom sitt forhold til kvinner. Hans lykkebegrep er subjektivt, han er ikke opptatt av hvordan hans handlinger virker inn på hans omgivelser. Han følger kun sine følelser, ikke fordi han mangler erfaring, men fordi han ikke evner å lære av dem. Om dette sier Aristoteles: ”Det gjør ingen forskjell enten man er ung av alder eller har ungdommens karakter. Mangelen ligger ikke i alderen, men i at de lever etter og forfølger hver ting i overensstemmelse med følelsen” (N.E.1.3). Gert fremstår som både umoden og karaktersvak når han ønsker å gjenoppleve sin ungdom gjennom Jenny.

Helges far Gert forfører den ensomme Jenny med ord, og Jenny har ikke styrke til å si nei: ”At hun hadde søkt ly i hans armer fordi han var den eneste som hadde budt henne det. Hun hadde vært så dødsens ensom. Da han bød henne kjærlighet og varme – hun orket ikke vise det fra seg” (J: 219). På samme måte som Jenny for ikke å såre sin mor har skånet henne for sannheten, lar hun seg forføre av Gert fordi hun er ensom og fordi hun er redd for å såre ham. Hennes tanker omkring bruddet med Gert viser hvordan hun pålegger seg selv ansvaret også for hans lykke: ”Men herregud – hun hadde jo gitt ham så lenge hun kunne. Gert hadde vært lykkelig så lenge det varte” (J: 231). Gerts og Jennys syn på lykken er ikke det samme, og ulikheten mellom dem bare øker etter hvert som deres forhold utvikler seg. For Gert synes som sagt lykke å være det samme som nytelse, mens Jenny lengter etter en lykke som er ”het og fortærende – men den skulle være ren og plettfri” (J: 91). Gerts lykkebegrep innebærer en tilfredsstillende av hans umiddelbare behov, og er et godt eksempel på kontrasten mellom Aristoteles objektive lykkebegrep og vår tids subjektive oppfatninger om lykke. For Gert synes den fysiske kjærligheten å være synonymt med lykken: ”Vårt forhold var for vakkert til at det kunne bestå i løgn. Vår vakre, deilige kjærlighet måtte vi skjule som en forbrytelse – Å Jenny liten -. –Det er ingen annen lykke,

ser du – ” (J: 183). Også Jennys oppfatninger av hva lykke er, er delvis basert på modernitetens subjektive begrep. Allikevel ser hun på det å være noe for andre som en mulighet for lykke, noe som reflekterer den dobbeltheten vi finner i romanen og hos Jenny selv. Hennes dilemma ligger i konflikten mellom det moderne samfunnet og hennes egne idealer som er basert på et verdsett som hører en annen tid til.

Deres forhold er basert på hans behov for bekreftelse og hennes søken etter trygghet og fellesskap. Håpløsheten i forholdet ser Jenny selv: ”Han måtte kysse henne, gjøre med henne hva han ville. Bare han ikke snakket. For da kom de så langt bort fra hinannen” (J: 217). Ulikhetene mellom dem kommer særlig til uttrykk gjennom deres kommunikasjonsproblemer: ”Uff de brevene til Gert – hun orket neppe lese dem. Ordene bare viste henne, de forsto allikevel ikke hinannen” (J: 226). Forholdet til Gert gjør ikke Jenny lykkelig. Igjen har hun sviktet sine idealer og gått inn i et forhold som er preget av uærlighet fra hennes side. ”Men hun hyklet hete mens hun bare var lunken. Og når hun ikke var hos ham, tenkte hun neppe på det – og skriftet en løyet lengsel for å glede ham” (J: 220). I egne øyne har hun på ny brakt skam over seg selv. Jenny resignerer og tror ikke lenger at hun kan finne lykke i forholdet til et annet menneske:

Og hun hadde resignert for seg selv. Arbeid og ensomhet fikk være hennes liv. Stryke ut disse måneder av sitt liv hadde hun visst hun kunne ikke. Hun ville huske dem og den bitre lære de hadde gitt henne – den kjærlighet som var nok for mange, var ikke nok for henne. For henne var det bedre å unnvære enn å nøyes -. (J: 231)

Den eneste muligheten hun nå ser til å bli lykkelig er avhengig av noe annet enn henne selv, nemlig barnet hun venter. Jenny ser på moderskapet som en mulighet til en enkel og ukomplisert lykke, og svangerskapet gir henne styrke til å avslutte det ulykkelige forholdet til Gert. Det kommende barnet gir henne et svakt håp om at livet kan få ny mening.

Moderskap som selvrealisering?

Når Jenny oppdager at hun venter barn med Gert, forandrer hun igjen mening omkring hva som er målet med hennes liv: ”Jeg tror jo det vil bli en lykke – så stor at jeg ikke riktig kan forestille meg det nu. [...] Hører du – jeg tenker jo somme tider at da først blir det mening med mitt liv og mitt arbeid” (J: 250). Kanskje sammenligner hun seg ubevisst med sin mor, som etter Jennys oppfatning har vært lykkelig til tross for de tap hun har lidd:

Det var moderskapets lykke – barna, det var en tomhet som håndgripelig var utfylt, en lykke som var kjøpt for reelle lidelser, som hadde vært altfor legemlig liten og lun å holde i armene til at den kunne betviles. Ja sitt barn måtte det være godt å elske. Den kjærlighet var så naturgitt at det var ingenting å gruble over. (J: 224)

Men Jenny er ikke ærlig verken overfor Gert eller overfor seg selv. Innerst inne er hun redd for at hun kommer til å hate barnet, hvis det blir ”en levende lenke mellom henne og hennes forsmedelse - ”(J: 253). Barnet, en gutt, lever imidlertid bare i seks uker, og i ettertid tenker Jenny på denne perioden som ”den korte tid hun hadde visst hva det var å være lykkelig”(J: 264). Igjen forandres Jennys syn på hva lykke innebærer for henne. Fra å legge vekt på den subjektive lykken som innebærer selvrealisering som kunstner til den objektive lykken som vektlegger forholdet til andre mennesker. Helt mot slutten av romanen forklarer Jenny for Gunnar hva hun selv nå mener at hun har opplevd som målet for sitt liv, sin egen lykke:

’Det var det jeg ville være, Gunnar – lykken for et annet menneske. Jeg har aldri trodd på annen lykke. Du snakket om arbeidet, men jeg trodde aldri på at det var nok, for det er så egoistisk -. Den dypeste glede av det er jo ens egen, mens man gjør det – og den kan man ikke dele med noen. Men det er jo ingen glede som er lykke uten at man kan dele den med andre -. ’ (J: 298)

Dette synet på livet og lykken står i sterk kontrast til det Jenny i romanens første del beskrev som målet med hennes reise til Roma. Nå lengter hun etter å være noe for et annet menneske, samtidig tar hun ikke Gunnars tilbud om ekteskap helt på alvor. Kanskje ser hun det allikevel som sin siste mulighet, hun har bare ikke mot til å ta tilbake kontrollen over sitt liv.

Somme tider hadde hun bare ønsket han ville ta henne med makt. Så slapp hun å velge. For det var det samme hva han sa – valgte hun å bli hans, da sa hennes siste stolthet henne at hun hadde ansvaret. Da *måtte* hun bli det hun hadde vært – det han trodde hun var, og det han trodde hun kunne bli. (J: 304)

Jenny er ikke i stand til å fullføre en dannelsesprosess som realiserer hennes potensiale som menneske, hun klarer ikke å bli ”det han [Gunnar] trodde hun kunne bli”. Hun er fanget i modernitetens ideal om selvrealisering, og gjennom sitt forsøk på å realisere dette idealet ødelegger hun sin mulighet til å bli den hun er. Både reisen til Roma og møtene med Helge, Gert og Gunnar har betydning for hennes dannelsesprosess som på mange måter viser tilbake til et førmoderne ideal. Modernitetens frihet blir ødeleggende for hennes leting etter sin egen identitet. Kanskje kan endringen hun gjennomgår ikke forstås som en dannelsesprosess i det hele tatt. I første del av romanen ser målet med hennes liv ut til å være i takt med tidens dannelsesideal, selv om det antydes at Jenny allerede på dette tidspunktet er ambivalent til de ideer hun tilsynelatende forfekter.

[...] spare alle evner sammen i venten på en stor glede. Som *kanskje* – kanskje aldri kom. Hun var jo ikke så sikker på at hennes vei førte til hennes mål, at det ikke somme tider imponerte henne at noen mennesker ganske kynisk tilstod, de gikk ingen veier og hadde ingen mål – og de som brukte moral og idealer, fisket etter månen i vannet. (J: 91)

Hun forsøker å leve i pakt med samtidens idealer, men fordi hennes egne idealer er basert på det hun kaller ”sin egen lille gamle moral”, skaper konflikten mellom det nye og det gamle store dilemmaer i Jennys liv. Hun sammenligner seg med venninnen Fransiska som ”kunne la den ene mann etter den andre kysse seg og kjæle for seg. Henne gjorde det ingenting”(J: 91). Jenny selv lengter ”efter en mann som hun kunne elske og som elsket henne” (J: 90). Men det kan ikke være hvem som helst, det må være en mann som ”hun hadde *måttet* elske” (J: 91). Lykken skulle være *ren og plettfri*, og mannen skulle være hennes *herre*. Det er ikke rom for feilsteg i Jennys liv, hun betrakter den som har hevet forlovelse bak seg som ”flekke til litt” (J: 76). Derfor blir bruddet med Helge et stort nederlag for henne. Forholdet til Helge har fått henne til å innse at hennes arbeid ikke vil være tilstrekkelig for å gjøre henne lykkelig, noe hun trodde før hun reiste til Roma for å male. I samtale med Gunnar gir hun uttrykk for at hun lengter etter noe mer:

’Men om jeg nu hadde nådd det ytterste mine evner kunne rekke – om jeg visste, der jeg lå og skulle dø, at mitt liv og mitt arbeid ville leve efter meg en god stund, når jeg var borte – men jeg var alene, det var ikke et levende menneske som sto meg inderlig nær -. Tror du ikke jeg ville sørge og angre da òg?’ (J: 193)

Som en følge av sine erfaringer har Jenny mistet troen på at det er individets frihet som er veien til personlig lykke. Hun har heller ikke opparbeidet evnen eller motet til å foreta valg basert på sine erfaringer, og vil helst legge ansvaret for sitt liv over på andre. Jennys handlinger blir vanskelige å forklare, hennes motiver er uklare og vekslende. Selv om hennes idealer er i utakt med den verden hun lever i, skyldes hennes desillusjon over egne feil en manglende evne til tilpasning hos henne selv. Kanskje skyldes det også manglende mot til å tilgi seg selv for de feil hun har gjort. Når Jenny legger skylden for et menneskes ulykke på mennesket selv, ikke på samfunnet, samsvarer det med det fokuset man i moderniteten satte på individets frihet og fornuft. Samtidig ser hun at tilfeldigheter kan spille en rolle for menneskets mulighet til å nå sine mål om et lykkelig liv: ”I det store og det hele går det et menneske som det selv har villet. Man er sin egen skjebnes herre – som regel. En gang i mellom er man det ikke – på grunn av omstendigheter man ikke rår med”(J: 283). Tapet av barnet har endret hennes oppfatning om at det bare er opptil en selv hva en får ut av livet. Også dette har hun til felles med Aristoteles, handlinger alene er ikke avgjørende for et lykkelig liv, også tilfeldighetene spiller en rolle for om mennesket blir lykkelig:

Mange ting hender ved en tilfeldighet, noe viktig, annet mindre viktig; det mindre viktige av det som hender, enten det er godt eller ondt, bringer selvfølgelig ikke livet ut av likevekt, men mange store hendelser vil, om de faller heldig ut, gjøre livet lykkeligere [...], men om de faller dårlig ut, vil de knuse og ødelegge lykken. (N.E.1.10)

I stedet for å bruke sine erfaringer til å endre sin adferd, holder Jenny fast på de idealer som gjør at hun i egne øyne fremstår som ”flekker henne til”, noe som bryter henne ned: ”Bare at jeg vet, nu har jeg en fortid bak meg som gjør at jeg ikke kan ta mot den eneste lykke jeg bryr meg om – for den skulle være frisk og sunn og ren – og det er jeg ikke noe av nu mere –” (J: 285). Modernitetens ubegrensede frihet gir Jenny mulighet til selvrealisering, men hennes valg gjør henne ute av stand til å realisere det hun ser på som lykke. Til slutt ender det med at hun i ren selvforakt tar livet av seg.

Både Jenny og Paul opplever tap og sorg i sitt liv, begge mislykkes i sin leting etter kjærlighet og begge mister et barn. Allikevel er deres måte å handle på i etterkant av disse tragediene svært forskjellig. For Paul blir Lucy både en kilde til lykke i form av nytelse og til sist den faktoren som ved en tilfeldighet gjør han til drapsmann. Pauls evne til å gå videre til tross for sine feiltrinn står i sterk kontrast til Jennys manglende evne til å legge sine feiltrinn bak seg. Hos begge to fører eksistensielle kriser til en form for tilbaketrekking fra livet, men der Jenny synker hen i selvforakt, mister Paul aldri troen på seg selv og sine muligheter. Derimot leter han etter en ny mening med sitt liv og nye muligheter for lykke.

Den lenkede Andromeda og den sårede amasone

Lucy-skikkelsen har blitt gjenstand for mange kritikers begeistring, og Anne-Lisa Amadou forklarer det med at Sigrid Undset med Lucy ”har gitt skikkelse til mannens mest opprinnelige drøm om kvinnen” (1994: 65). Lucy blir fremstilt som vakker, opprinnelig og moderlig, men også naiv, udannet og litt dum. Hennes karakter synes ikke å gjennomgå store forandringer i løpet av de årene som går fra Paul møter henne første gang til hun skadet på kropp og sjel dør i slutten av *Den brennende busk*. Hun fremstår både som en representant for den moderlige kvinneskikkelsen hvis oppgave var å føde og ta seg av barn, og for den ufrie arbeiderklassekvinnen som livet ikke gir mange muligheter. Men hun representerer også den fysiske kjærligheten og dermed lykke i form av nytelse. Amadou kaller Lucy-skikkelsen i trossammenheng ”et uttrykk for nettopp den brist i menneskenaturen som skiller skapningen fra dens skaper [...] Hun representerer den sårede menneskenatur, Paradisets Eva som syndefallet har merket” (Amadou 1994: 71). Lucy er Pauls ungdomskjærlighet, hans forhold til Lucy viser en ung manns voldsomme forelskelse, en følelse som snarere er basert på nytelse enn på lykke: ”De hørte sammen som Adam og Eva i Paradis [...]” (G: 145). I ettertid tenker han litt skuffet tilbake på forholdet til Lucy: ”Det hadde nettopp vært det som gav ham den dype lykkedans i forholdet til henne – at han hadde trodd de forstod hverandre sånn inderlig og dypt og ordløst” (DBB: 67). Paul og

Lucy er svært forskjellige, deres bakgrunn har gitt dem ulike erfaringer. Etter hvert som tiden går opplever Paul at det skaper problemer i forholdet deres: ”- det var ikke deres hjem og oppdragelse bare som var forskjellig, det var også deres erfaringer”(G: 207). Paul ser på Lucy som ukomplisert og enkel: ”og han elsket hennes stemme ved hvert ord hun sa, små likegyldige setninger; de likesom bare var symboler for hennes rare, ømme kjærtegn -”(G: 184). Han finner hvile i dette forholdet som egentlig ikke krever stort av han, men som allikevel gir han en form for lykke. Forholdet modner Paul og bidrar dermed til hans dannelse: ”Hun hadde gitt ham tilbake den følelsen som han ikke hadde kjent siden han var liten – før foreldrene gikk fra hverandre – av uanstrengt tillit til andre mennesker [...]”(G: 185). For Paul er deres forhold ”på en måte et eventyr som de lekte, og leken var så alvorlig så det var ikke verd de forsøkte å forstå det helt ut -”(G: 179). Han lever på mange måter i en tilstand av uvirkelighet i forholdet til Lucy, han vil ikke ta inn over seg hvordan en hverdag kan komme til å bli.

Pauls forhold til Lucy tematiserer også det klasses skillet som industrialiseringen førte med seg. Paul er en del av borgerskapet og kommer fra en akademikerfamilie. Lucy er fra en religiøs familie på landet, og tilhører arbeiderklassen. Hun er preget av sin oppvekst og de negative erfaringene hun har gjort seg i møte med andre mennesker. Hun er mistenksom, usikker og utrygg på sitt eget verd. Paul er lykkelig sammen med Lucy, mens for Lucy forsterker forholdet til Paul hennes følelse av å være underlegen. Pauls familie og venner aksepterer henne tilsynelatende, selv om de ser at hun skiller seg ut. Deres aksept er preget av en viss nedlatenhet: ””Merkelig fremtoning – hun ligner et rose malt skap som er kommet på avveier””(G: 139). For Paul selv betyr ikke denne forskjellen mellom dem noe, snarere gjør det henne mer attraktiv i hans øyne: ”[...] hun var s’gu god nok som hun var, hun var vakker, vakker, vakker, om hun så ti ganger så ut som hun var kledd ut.”(G: 135). Lucy har ingen store forventninger til livet og lykken, det hele handler for henne for en stor del om å overleve. Hennes erfaringer har også påvirket hennes syn på lykke: ””Å nei, jeg var ikke så *svært* ulykkelig. Jeg tenkte jeg var lykkelig så lenge det varte – ””(G: 259). Hennes livssyn er pessimistisk, og hun ser hele tiden ut til å betrakte forholdet til Paul som midlertidig:

Alt i livet som hadde møtt henne, hadde hun latt skylle over seg, og hun var blitt stående urokket, et fjell av pessimisme. Og det var som en slags pervers selvfølelse hos henne – aldri hadde en ulykke greid å overrumple henne uforberedt. Det måtte da være en slags styrke også – hennes ufattelige og passive holdning overfor alt vondt i livet. (DBB: 387-88)

Lucys pessimisme og passivitet irriterer Paul, hans tro på at han selv er ansvarlig for sin egen skjebne er tidstypisk og en arv fra moren. Når Lucy og Paul etter mange år treffes igjen, er Lucy tilsynelatende nesten den samme. Hun strever fortsatt med økonomien, men

nå har hun også sine barn å ta hensyn til. Paul opplever ingen særlig endring i hennes holdninger, også hennes syn på livet er som før: ”Gud bevare meg – hun snakket som om hun alt har strøket ut hele tiden mellom da og nu, tenkte han overveldet.”(DBB: 441).

Lucys brudd med Paul skyldes både manglende kommunikasjon i forholdet deres og Lucys pessimisme og mistenksomhet. Hun stoler ikke tilstrekkelig på ham til å fortelle ham den egentlige grunnen til at hun gjør det slutt. Først under rettsaken mot Paul blir han fri fra det båndet som har bundet han til Lucy og deres felles fortid: ”Nu var det ingenting tilbake i hans liv som ikke kunne bli nytt og annerledes, han visste det, men det hadde vært som en død da det siste brast som bandt ham til hans egen fortid” (DBB: 475). Han ser nå en mulighet til å fortsette sitt liv frigjort fra fortidens skygge. Hans dannelsesprosess som menneske og som katolikk kan fortsette uten den fristelsen som Lucy hele tiden har representert i hans liv. Pauls liv synes ikke lykkelig i subjektiv forstand, men han mestrer sitt liv og kan dermed sies å være lykkelig i aristotelisk sammenheng.

Det individuelle eller det kollektive – utviklingen av dyd

Fordi mennesket ifølge Aristoteles er et samfunnsvesen, et *zoon politicon*, kan det ikke oppnå *eudaimonia* uten å leve i fellesskap med andre mennesker. Det båndet som binder mennesket sammen i samfunnet, *polis*, er vennskapet (Vetlesen 2007: 53). Den erfaringen mennesket som samfunnsvesen gjør seg i samhandling med andre mennesker står sentralt i menneskets dannelsesprosess: ”Slik forholder det seg altså også med dydene: etter hvordan vi handler i omgang med andre mennesker, blir noen rettferdige, andre urettferdige, og etter hvordan vi handler i farer og venner oss til å frykte eller holde motet oppe, blir noen feige, andre tapre” (N.E.2.1). Vennskap og kjærlighet gir erfaringer som er viktige for å utvikle menneskets evne til sansning og dermed ta de riktige etiske avgjørelser. Aristoteles sammenligner vennskap med dyd: ”Likesom folk, når det gjelder dydene, dels kalles gode ut fra en holdning, dels ut fra en virksomhet, således er det også når det gjelder vennskapet” (N.E.8.5). For Aristoteles er vennskap avhengig av velvillighet overfor hverandre, og dermed noe som betinger gjensidighet: ”Gjensidig velvilje derimot er vennskap” (N.E.8.2). Både oppdragelsen, vennskapet og til en viss grad kjærligheten har betydning for menneskets vei mot et lykkelig liv. Aristoteles sier om vennskap at det er ”enten en slags dyd eller noe med dyd. Dessuten er det tvingende nødvendig med tanke på livet” (N.E.8.1). Det fullkomne vennskap oppstår mellom mennesker som er gode og like i dyd. Det er forskjell på kjærlighet og vennskap: ”Kjærlighet later til å være en sinnsbevegelse, vennskap

derimot en holdning” (N.E.8.5). Følelsene har stor betydning for å gjøre det riktige valg som medfører dyd (Vetlesen 2007: 54), men følelser er ifølge Aristoteles mindre troverdige enn handlinger. Allikevel har følelser en sentral plass hos Aristoteles, så lenge man ikke er ”i sine følelsers vold” (N.E.7.3). Handlingene viser hvem som har utviklet dyd. Men det vesentlige for utvikling av dyd er oppdragelsen: ”Så det har ikke liten betydning at vi straks fra ungdommen av venns til å gjøre slik eller slik; det betyr tvert imot svært mye, ja alt” (N.E.2.1).

Oppdragelsens betydning

Jennys oppvekst med en mor som snarere enn å være et forbilde fremstår som Jennys selvpålagte ansvar, preger hennes karakterutvikling. Hun mener selv at ”hennes lille, gamle moral” skyldes hennes oppvekst. Det faktum at hennes barndom har vært annerledes enn andres, har ført til at Jenny ikke har opparbeidet erfaringer som kan hjelpe henne til å ta de riktige avgjørelser når hun kommer i situasjoner som krever at hun tar selvstendige valg. Jennys barndom har kanskje ikke gitt henne den tryggheten og de rammene som er nødvendig for å være i stand til å etablere en voksen identitet.

Etter Jennys oppfatning har hennes mor levd sitt liv skjermet fra virkelighetens brutalitet. Fru Berner blir gjennom Jennys blikk fremstilt som naiv og umoden, men allikevel lykkelig i sin naivitet:

Aldri ville mamma kunnet forstå. Hun hadde hatt lykke og sorg fra hun var pur ung – vært lykkelig med Jennys far og sørget over hans død og levd videre for sitt barn og vært tilfreds. Og så hadde hun møtt Nils Berner, og han hadde fylt hennes liv med ny lykke og ny sorg. Og så levde hun videre igjen i barna. (J: 224)

Jenny selv har hele tiden skjermet moren for virkeligheten, og deres forhold mangler det dialektiske elementet i form av meningsutveksling som kunne bidra til å utvikle forståelsen dem imellom og dermed endre Jennys forestillingsverden. Hun ser ikke hvilke prøvelser fru Berner faktisk har vært utsatt for. Jennys mor har for en stor del oppdratt sine barn alene, og til tross for at hun har blitt enke to ganger har hun hatt styrke til å gå videre i livet. Den manglende fortroligheten i forholdet til moren kan ha vært med på å gi Jenny en feilaktig oppfatning av hvordan fru Berners liv faktisk har vært og hva hennes sorg og tap har gjort med hennes karakter. Heller ikke når Jenny kommer tilbake til Kristiania klarer hun å snakke annet enn overflåtisk med sin mor. Fortsatt prøver hun å beskytte henne mot alt som kan såre henne unødige. Men når Jenny forlater Kristiania igjen ser hun omsider moren med nye øyne: ”Det var som hun ikke hadde sett sin mor riktig på aldri den tid. [...] hun var blitt nokså rynket. Men det var som om bare årene og ikke livet hadde furet det ansiktet. Tross

alt hun hadde gjennomgått.” (J: 251). Jenny innser nå grunnen til at hun ikke klarer å snakke åpent med sin mor: ”Det var ikke kjærlighet – det var feighet” (J: 251). Bare på avstand kan hun klare å formidle dårlige nyheter, hennes evne til å kommunisere er fortsatt like dårlig som før. Selv om Jennys dannelsesprosess starter med frigjøringen fra hjemmet, lykkes den bare delvis. Hun flykter fra vanskelige situasjoner og kan med rette kalles feig, også i aristotelisk sammenheng: ”For den som flykter fra alt og frykter for alt og ikke holder stand overfor noe, blir feig [...]” (N.E.2.2). Hun klarer ikke å hevde sin egen vilje, og unnviker enhver situasjon hvor hun må hevde sin egen stemme og sin egen rett. Til slutt flykter hun rett og slett fra livet, hun mestrer det ikke.

Familiens og slektens betydning er avgjørende også for Paul, men hans forhold til foreldrene preges av at de er forbilder for han hver på sin måte. Faren blir en viktig samtalepartner for den voksne Paul, men den viktigste personen i Pauls dannelsesprosess er uten tvil hans mor Julie. Hun er det trygge og stabile element i Pauls liv, selv når de er dypt uenige. Hun representerer den moderne og frigjorte kvinnen, og ifølge aristotelisk tankegang legger hun grunnlaget for Pauls dyd slik at han ”føler glede og smerte ved *de rette ting*” (N.E.2.3, min utheving). Hva som er *de rette ting* er imidlertid kulturbestemt, og selv om Paul ser opp til sin mor er han ikke enig med henne i ett og alt: ”Nettopp derfor ville han ikke bo hos henne nu og være sammen med henne hver eneste dag -.” (G: 46). Han må finne sin egen vei, men gjennom deres samtaler endrer allikevel Paul seg. Julies uforsonlige holdning til Pauls beslutning om å fortsette ekteskapet med Bjørg og ta seg av hennes mentalt tilbakestående sønn fører til en fryktelig krangel dem imellom. Julie bebreider Paul for hans unnvikende oppførsel overfor Bjørg, hadde han ”vært mann for å ta henne rått og redelig og tyrannisert henne, så kunne hun kanskje ha blitt et nokså skikkelig menneske.” (DBB: 362). De er dypt uenige i sentrale verdispørsmål, Julie synes at han oppfører seg som ”minst en sånn St.Paul nummer to.” (DBB: 362-63), mens for katolikken Paul er skilsmisse utenkelig også i denne situasjonen. Pauls dannelsesprosess starter med frigjøringen fra Julie, og romanene ender med en forsoning eller snarere et kompromiss mellom de to og deres ulike livssyn. Også Julie gjennomgår en forandring, en form for dannelse i hendelsesforløpet. Tapet av datteren Tua fører henne inn i en åndelig søken, noe som gjør at hun også åpner seg opp for det betydningen religion kan ha i menneskers liv. Denne viljen eller evnen til endring som Julie tross alt har, er til en viss grad et moderne trekk. Selv om hun er en kvinne som representerer det moderne kvinneidealet, nærmer hennes verdier seg Pauls på noen områder. Dette viser seg også i spørsmålet omkring Pauls handlinger overfor Lucy: ”[...] jeg skjønner godt du har ikke annet gjort hele veien enn det

du måtte gjøre. Du kunne ikke la være å hjelpe henne – ikke annet enn forsvare henne heller, da hun ble overfalt.” (DBB: 477). I tråd med både den aristoteliske og katolske tanken om at dannelsesprosessen er en prosess som pågår livet gjennom, utvikler også Julie seg gjennom sine erfaringer. Hun er et godt eksempel på tanken om at dannelsesprosessen ikke avsluttes når mennesket har blitt voksen, men fortsetter hele livet igjennom: ”For det kreves, som sagt, gjennomført dyd og et gjennomført liv.” (N.E.1.9).

Julie kan sies å ha vært en katalysator for Pauls leting etter en autoritet i sitt liv. Det er et dialektisk element i deres forhold, deres mange og gode samtaler fører til ettertanke hos dem begge. Deres verdier er både like og ulike, men Julie fremstår som et forbilde for Paul gjennom sin selvstendighet, sin evne til refleksjon og endring og omsorgen for sine barn. Til tross for de skuffelsene livet gir henne, lærer hun av sine erfaringer, og mestrer sitt liv på aristotelisk vis.

Venner og kamerater

Jenny hadde vært ensom og uten nære venner hjemme i Kristiania, noe hun til en viss grad gir seg selv og sin oppvekst skylden for. Hun beskriver forholdet til halvsøstrene som ”riktig vennskapelig – sånn med stor avstand” (J: 99-100). Tiden i Roma endrer hennes syn på vennskapets betydning, og hun og Gunnar var også blitt ”venner – mere og mere” (J: 102). Gunnar er maler som henne, og fremstår som både klok og omsorgsfull. Han har arbeiderklassebakgrunn, men på grunn av sin dyktighet og sin sosiale intelligens har han kommet seg opp og frem. Gjennom kommentarer og egne utsagn og ikke minst gjennom sine handlinger overfor Jenny, står Gunnar frem som karakterfast og rettferdig etter aristoteliske begreper. Kanskje kan han sies å representere en etisk norm i romanen?

Selv om vennskapet har fått ny betydning for Jenny, holder hun fortsatt vennene på avstand. Den eneste hun slipper inn på seg, er Gunnar: ”Hun gav seg til å fortelle mens de sto slik. En gang så hun opp i hans ansikt – det var ganske blekt og fortrukket - så gråt hun på ny” (J: 262). Gunnars tålmodighet vinner hennes tillit og lindrer hennes skamfølelse. Jenny innser imidlertid ikke selv hvor viktig han er for henne, noe fortelleren kommenterer: ”Jenny *begrep neppe selv* hvorfor hun var så meget bedre til mote etter hans besøk. Men den ulidelige følelse av ydmykelse var borte – hun kunne ta sin tilskikkelse meget mere rolig og naturlig nu” (J: 263, min utheving). Fransiska ser også hvilken betydning Gunnar burde ha i Jennys liv: ”Jeg ønsker så Jenny og Gunnar ville gifte seg. Jeg er redd de gjør det ikke – de har vært så gode venner alltid” (J: 65). Skillet mellom vennskap og kjærlighet

er vanskelig å trekke, men for Fransiska ser dette forholdet basert på gjensidig respekt og fortrolighet ut til å gi muligheter for et lykkelig liv for Jenny.

Hentydningene fra Fransiska om at det er Gunnar Jenny bør gifte seg med baserer seg ikke på ideen om lidenskap og forelskelse som grunnlag for et lykkelig liv, men heller på en tro på at vennskap og sjelelig fellesskap er grunnlaget for lykke. Heller ikke for Aristoteles fører et kjærlighetsideal basert på lidenskap og nytelse nødvendigvis til lykke. Lykkebegrepet hos Aristoteles er bygget på tilfredshet i et levd liv, ikke bare øyeblikk av subjektiv lykke som nytelsen fører med seg.

Kjærlighet og skjebnetro

Anne-Lisa Amadou er opptatt av Sigrid Undsets fokus på kjærlighetens plass i det moderne samfunn, og betegner hennes forfatterskap som et forsøk på å forene det høviske kjærlighetsidealet og den kristne ekteskapsmoral. Hun argumenterer for at Undset i romanene om Kristin Lavransdatter klarer å la ekteskapet bli ramme om den lidenskapelige kjærligheten gjennom Kristins ekteskap med Erlend (Amadou 1994: 19-20). Kanskje er forholdet mellom Jenny og Gunnar et forsøk på det samme, men i *Jenny* er kjærlighetsidealet fortsatt utydelig og motstridende.

Jennys kjærlighetsideal har ofte blitt omtalt i forskningen, og på mange måter minner det om det høviske kjærlighetsidealet som var fremtredende i ridderromanene. Det høviske kjærlighetsidealet var ikke forenlig med ekteskap, det hadde et skjær av det forbudte over seg. Ofte var det ikke et fullbyrdet kjærlighetsforhold, men derimot en drøm om den andre som var tett forbundet med lidelse. Kvinnen ble opphøyet til noe hellig og tilbedt som en gudinne, og utgangen var ofte døden. Jenny leter etter sin *herre*, den hun måtte elske. Anna Brit Kvinge lar dette bli en leting etter en ny Berner (Kvinge 1981: 25). Dette er jeg ikke umiddelbart enig i. Jeg tror heller at denne bruken av gamle myter og ridderidealer kombinert med Jennys leting etter kjærlighet blir mer å betrakte som en del av den modernitetskritikken romanen inneholder enn en løsning på det dilemmaet det moderne mennesket befinner seg i. I sitt forsøk på å tilpasse seg samfunnets idealer leter hun i likhet med sine venner etter noen å elske, men Jennys "lille, gamle moral" begrenser hennes mulighet til å prøve ut sine følelser. Forsøket på å gå tilbake til et førmoderne kjærlighetsideal feiler hos Jenny og fører til en desillusjon. Den friheten som moderniteten representerer kan ikke forenes med Jennys eget ideal. Hun har ennå ikke tatt opp i seg muligheten for kompromiss og tilpasning.

For Gunnars vedkommende er det annerledes. Han er som Jenny kritisk til det moderne samfunnet, og deler på mange måter hennes søken etter en lykke som er basert på andre verdier enn de som moderniteten representerer. Til tross for at han er kritisk til mange av de moderne idealene, er vel Gunnar den i romanen som i størst grad har klart å tilpasse seg samtiden. Han ser de greske og romerske idealer som eksempler på den klassiske kulturens symbolverdi: ”Og alle de gamle deilige fortellingene, som er som symboler og parabler som aldri kan bli gamle. Tenk bare på Orfeus og Evrydike - så enkelt: kjærlighetens tro vinner selv over døden – og et eneste øyeblikks tvil, så er alt tapt” (J: 187). Hans syn på kjærligheten later til å ha endret seg dramatisk fra da han i Kristiania bastant uttaler: ”Ja for kjærligheten, den går jo alltid over den – før eller siden. Det må du endelig ikke betvile!” (J: 194) og frem til han på Jennys grav svulstig erklærer sin kjærlighet som rekker forbi døden: ”Hun selv, hun levde i ham nu - hennes sjel og hennes bilde sto speilet i ham, så klar og fast som i stille vann. Hun var død, hennes sorg var ikke mere i henne, men den var i ham – der levde den videre og ville ikke dø før han døde selv” (J: 320). Gunnars kjærlighet for Jenny vokser ut av vennskapet, og han ønsker å gifte seg med henne: ”Det er ikke vennskap, Jenny.’ Han nølte et øyeblikk. ’Det er det, at jeg er blitt - glad i deg” (J: 294). Dette harmonerer ikke med Jennys kjærlighetsideal, men allikevel innser hun at deres forhold er annerledes enn noe hun har opplevd før:

’De andre mennene du har kjent, Jenny – guttens far også – å, jeg vet hvordan det har vært. Du har snakket og snakket med dem om alt du har tenkt, og det har bare blitt til snakk om tanker, selv når du prøvde å få dem til å skjønne hva du følte – for de kunne ikke forstå hvordan du var. – Men jeg vet det. - Det du sa den dagen i Warnemünde, og det du sa i dag – du vet at det kunne du bare si til meg – det er ting som bare jeg kan forstå – er det ikke sant.’ Hun bøyde overrasket – samtykkende – hodet. Det *var* sant. (J: 296)

Selv om Jenny tror at hennes muligheter til å bli lykkelig er ødelagt for alltid, gir Gunnars ord henne en liten spire av håp: ”Skulle hun leve videre – så var Gunnar jo i seg selv alt som var livet for henne”(J: 305).

Amadou ser på beskrivelsene av Gunnars kjærlighetserklæringer til Jenny som ”gjennom et omvendt språk og en urealisert kjærlighetshistorie slås det en bresje i forestillingen om kjærligheten som illusjon eller løgn” (Amadou 1994: 16). Etter mitt syn finnes det i romanen en tvetydighet i synet på kjærlighet som tilsvarende den konflikten som viser seg både i Jennys forsøk på å tilpasse seg samfunnets idealer og gjennom Gunnars sorg på Jennys grav. Kjærligheten er basert både på drøm og virkelighet, på forelskelse og vennskap, noe Gunnars frieri til Jenny viser. Gunnars sorg etter Jennys død fører derimot tanken hen mot et høvisk kjærlighetsideal, noe som vanskelig lar seg forene med hans

fremskrittsoptimisme og realistiske syn på livet. Dette fører til en problematisk slutt på romanen, noe som er med på å fremheve den dobbeltheten denne romanen inneholder.

Jenny reflekterer etter at hun har truffet Helge over forskjellen mellom han og Gunnar. Gunnar ga henne lyst til ”noe berusende og lettsindig [...]. Men hun torde ikke hoppe ut av sitt gamle jeg – hun følte hun kunne ikke slutte lettsinnet lettsindig – og visst ikke han heller” (J: 101). Helge derimot ”vakte sannelig ingen forvovne lyster eller viltre lengsler hos henne. Herregud – hun likte ham godt. [...] Det var nok ganske ufarlig både for ham og henne -” (J: 102). Forholdet til Helge ser ut til å være et resultat av hennes ønske om å være som sine venner: ””Jeg syntes det falt så strengt og hårdt å leve det liv som jeg syntes var det verdigste – så ensomt, ser du. Så bøyde jeg til siden et øyeblikk – ville være ung og leke litt”” (J: 283). Når Jenny tilfeldigvis treffer Helge igjen i Roma etter barnets død, minner det henne på hvordan hun for et øyeblikk hadde latt drømmen ta over virkeligheten og latt følelsene styre sitt liv: ”[...]mens hun sa hun ville være ærlig, arbeidsom, modig, offervillig, disiplinert – så lot hun seg tumle av stemninger og drifter som hun ikke gadd kjempe imot, enda hun visste hun burde – ” (J: 304). Den lille spiren til håp som det nære vennskapet med Gunnar hadde gjenoppvekket, forsvant i gjensynet med Helge. De klarer fortsatt ikke å snakke sammen. Det er bare Helge som snakker, og kun om seg selv: ””Skjønner du ikke hvor jeg elsker deg – den eneste lykken jeg har visst av? Jeg kan ikke slippe deg – nu kan jeg ikke – ””(J: 309). Det han betrakter som en fullbyrdelse av deres forhold, er en regelrett voldtekt av en skrekkslagen og til slutt apatisk Jenny. Såret og rasende innser han i ettertid at hun aldri har vært hans: ”En fremmed, uhyggelig -. Hans Jenny. – Han visste med ett, hun hadde aldri vært det” (J: 314).

Selv etter Helges voldtekt legger Jenny ansvaret for sin skjebne kun på seg selv. At Helges handlinger var gale, faller henne øyensynlig ikke inn. På samme måte som hun har tatt på seg ansvaret for sin mors lykke og for Gerts lykke, tar hun nå på seg både skylden og straffen for Helges voldtekt. Helge selv forstår fortsatt ingen ting, hos han ser det ikke ut til å ha inntrådt noen form for modning siden de traff hverandre i Roma første gang.

- hvordan har alt dette kunnet hende -

Et lignende syn på en skjebnebestemt kjærlighet finner vi hos den unge Paul Selmer når han ser på Lucy som den rette: ”han hadde jo følt det fra første gang han så henne, det var henne han *måtte elske*, det hadde vært naturens vilje med dem hele tiden at det skulle skje det som nu var hendt” (G: 145, min utheving). Når Lucy brått avslutter forholdet, går Paul inn i en periode preget av uvirkelighet. Kanskje er ekteskapet med Bjørg et forsøk fra Pauls side på

å ikke bli skuffet på ny: ”Men den gang han på sett og vis syntes det var bekvemt for ham selv å ha en hustru som han ikke *kunne* gi seg hen til, selv om han av og til skulle føle seg fristet til å begå om igjen en slik dumhet. Han skulle ikke ha noe av å repetere sin dumhet over Lucy” (DBB: 173). Bjørg representerer i likhet med Lucy noe fremmed i Pauls verden. Hun er verken moderlig, særlig kvinnelig eller det man kan kalle dannet, men blir ganske hensynsløst fremstilt som tanketom, umoden og egoistisk. Bjørg gis heller ingen muligheter til utvikling verken av sin egen mor eller av Paul. Han holder henne nede ved å behandle henne som et barn, og foretrekker sitt eget selskap fremfor hennes: ”Helt siden de var nygift, hadde han jo alltid følt det som om han hadde fått ferie når hun reiste fra ham en tur. Så slapp han å høre på hennes pjatt, slapp å ha den forlorent barnslige jentungen omkring seg alltid - [...]” (DBB: 172). Han snakker heller ikke med henne: ”Meningsutvekslinger var utelukket, for Bjørg eide ikke en mening som hun kunne gi fornuftige grunner for, det hadde han oppdaget for lenge siden.” (DBB: 98). Paul behandler Bjørg nedlatende og respektløst, og når hun etter sønnens død forlater ham og reiser til Danmark, tar han heller ikke det på alvor. Han håper hun vil lære av ”dette lille forsøket sitt på å begi seg ut i verden alene” (DBB: 202). Når Bjørg etter lang tid kommer hjem igjen, har imidlertid hennes erfaringer forandret henne. Hun er nedbrutt og ganske ydmyk, men for første gang anklager hun ham for å være skyld i at ekteskapet aldri har vært særlig lykkelig:

’ - Det har ikke vært så lett for meg alltid å være gift med deg, skal jeg si deg. Du ertet meg bestandig og drev gjøn med meg – det var likesom du aldri tok meg ordentlig alvorlig. Du syntes jeg var dum, det merket jeg godt – og jeg var da virkelig nokså flink, passet huset mitt ordentlig - det var ingen som syntes jeg var så dum før jeg ble gift med deg, jeg var alltid en av de flinkeste i klassen mens jeg gikk på skolen – ’ (DBB: 321)

Pauls modning gjør at han innser at Bjørg har rett, han burde ha behandlet henne annerledes. Bjørgs reaksjon etter Pauls delaktighet i dødsfallet til Lucys mann representerer også en forsoning mellom de to ”så lenge det varte i alle fall” (DBB: 478). Fortsatt ser han på henne med irritasjon og utålmodighet, og synes ”Bjørg *gnålte litt irriterende meget* fordi Helge hadde sølt eggedosis på sin hvite matrosdrakt” (DBB: 490, min utheving). Men fordi skilsmisse er utelukket for katolikken Paul, vil ekteskapet gi han en livslang trening i å utvikle sin dyd.

Venn og rollemodell - en etisk norm?

Ifølge Aristoteles er det dialektiske aspektet i karakterene viktig i utviklingen av individets dyd. Det har også etter min mening avgjørende betydning både i *Jenny* og i konversjonsromanene. I samtalene mellom karakterene påvirkes deres holdninger, og gjennom utveksling av erfaringer kan deres oppfatninger korrigeres og dannelsesprosessen

utvikle seg videre. I denne sammenhengen er både oppdragelsen, vennskapet og kjærlighetsforholdene viktige. Også det dialektiske aspektet i karakterene selv er sentralt i dannelsesprosessen og i utviklingen av aristotelisk dyd, noe vi ser i Pauls egen utvikling og modning. Som tidligere nevnt viser Anna Brit Kvinge til Jennys ”stadige selvoppgjør og ettertanke”, som hun kaller en pendling mellom handling og mening (Kvinge 1981: 54). Jenny selv reflekterer over hvordan hennes handlinger står i motsetning til hennes egen lille, gamle moral, og denne indre konflikten utløser ofte analepser som inneholder glimt fra hennes barndom. I begge tilfeller utløses disse refleksjonene av hendelser som har betydning for deres dannelse og som kan settes i sammenheng med karakterer som er viktige for deres utvikling.

I samtalene mellom Jenny og Gunnar er det et tydelig dialektisk aspekt som bidrar til ettertanke hos dem begge to, og det er i samtalene med Gunnar at mange av Jennys følelser kommer til uttrykk. Gunnar er den karakteren i tillegg til Fransiska som i størst grad både modnes og tilpasser seg samfunnets verdier. Gunnar fremstår på mange måter som Helges diametrale motsetning, noe som poengterer den motsetningen mellom modernitetens idealer og Jennys søken tilbake til noe førmoderne som romanen uttrykker.

I konversjonsromanene er det særlig Pauls samtaler med skolevenninnen Randi som blir viktige i denne sammenhengen. Hun blir på mange måter Pauls inspirasjon og veileder til den katolske tro: ”Randi interesserte seg åpenbart for hva som skjedde, minst like meget for det hun syntes burde skje. Men han hadde aldri gjort annet når han traff henne, enn forsøkt lokke ut av henne opplysninger om hennes religion”(G: 397). Randi konverterte til katolisismen etter gymnaset, og vennskapet med Randi er med på å forsterke Pauls interesse for katolisismen. I deres samtaler finner vi det dialogiske aspektet som er med på å utvikle Pauls karakter. Den meningsfylte samtalen er noe Paul har savnet både i forholdet til Lucy og i sitt ekteskap. Etter deres tilfeldige møte i Paris, blir Paul oppmerksom på kontrasten mellom ekteskapet med Bjørg og vennskapet med Randi: ”Han hadde en følelse av at han kom tilbake til hverdagen – og en nokså hverdagslig hverdag, litt flau og saftløs i smaken, da han sprang oppover trappene i deres hotell [...]” (G: 392). Randi er i Pauls øyne både vakker og klok, og selv om Paul først mener at hun kaster bort sitt liv og sine evner ved å gå i kloster, kommer han til en erkjennelse om at askese og sølibat er hennes vei til Gud. Randi gir Paul en rosenkrans når de møtes i Paris, kanskje symboliserer den hennes betydning som religiøst forbilde i hans liv. Hun er dessuten den som i siste del av *Den brennende busk* viser Paul veien til forsoning og videre dannelse: ””Det meste, det er at alt fra vårt gamle liv som var av det gode, det *har* vi allikevel med oss, bare at vi eier det på en

ny måte – alt fra før som det er verdt å bli ved å eie” (DBB: 492). Ved å bygge videre på de verdier han har med seg fra barndommen kan Paul leve som katolikk i forsoning med sin familie og sine omgivelser. Nettopp Pauls evne til å inngå kompromisser og tilpasse seg omgivelsene, gjør det mulig for han å finne nye muligheter med sitt liv etter å ha feilet. Denne evnen mangler Jenny, hun holder standhaftig fast på sine verdier selv om hun ser at de ikke er forenlige med den virkeligheten hun lever i.

I aristotelisk forstand fremstår både Randi og Gunnar som kloke forbilder som andre kan trekke lærdom av og dermed ta egne, kloke valg. Randi lever som hun lærer, hun drar nytte av sine erfaringer og arbeider stadig med seg selv for å utvikle sin dyd og dermed bli klok i aristotelisk forstand. Gunnars utgangspunkt er et annet, religion har ingen plass i hans liv. Som Randi er han allikevel i stand til å kombinere elementer fra en gammel kulturarv med de sidene av det moderne samfunnet som han synes er verdt å bygge videre på. Hans råd til Jenny viser hvordan hans tanker synes å sammenfalle med både Aristoteles’ og Aquinas’ ideer om samhandling med andre mennesker, samtidig som de vektlegger individets ansvar for eget liv: ”Jeg sier allikevel, det kommer an på deg selv – for det *må* være slik. Om du vil at disse minnene skal ødelegge deg. Eller om du vil ta dem som en lærepenge – så grusomt hardt det høres -. At det mål du hadde før den gang, mener jeg, var det riktige – for deg” (J: 285). De sammenfaller også med Randi Almes syn når hun forklarer Paul hvordan man som katolikk lærer med de feilsteg man gjør. Menneskets frie vilje er sentralt i etisk tankegang, det samme er de erfaringer man får i livet. Gjennom sin fornuft og sine erfaringer gis mennesket mulighet til å leve sitt liv på best mulig måte i et velfungerende samfunn, *polis*.

Kapittel 5: Dannelse i frihetens tidsalder

Både lykkebegrepet og frihetsbegrepet har endret seg gjennom historien, og den moderne oppfatning av frihet kan knyttes opp mot endringene i synet på lykke. Det går et viktig skille mellom hva som er målet for dannelsesprosessen i den tradisjonelle dannelsesromanen og det Aristoteles beskriver som målet for mennesket, nemlig et lykkelig liv eller *eudaimonia*. I dannelsesromanen er det individet og dets selvrealisering som står i sentrum, og denne selvrealiseringen er avhengig av den friheten som moderniteten idealiserer. For Aristoteles var individets frihet synonymt med det å leve i et demokrati som gav individet mulighet til å delta i samfunnet, *polis*. Han så på frihet som en frihet til å realisere seg selv i fellesskap med andre. På samme måte som lykke for Aristoteles var et objektivt begrep, var også hans frihetsbegrep det. Friheten knyttes til den dydige handlingen, og Aristoteles skiller mellom frivillige og ufrivillige handlinger:

Ettersom dyd har å gjøre med følelser og handlinger, og da det er de følelser og handlinger som er frivillige, som får ros eller bebreidelse (de som er ufrivillige, unnskyldes, og undertiden beklages de), er det kanskje nødvendig for dem som skal utforske dyd, å definere 'frivillig' og 'ufrivillig' [...] (N.E.3.1)

Karakteren skal vurderes ut fra beslutningen, ikke fra selve handlingen, fordi "beslutningen later til å være frivillig" (N.E.3.2). Et dydig menneske vurderer en spesiell situasjon slik at han frivillig utfører den riktige handling. For Aristoteles er individets frihet av betydning fordi den etter hans oppfatning er en evne til *frivillig* å ta de rette beslutninger i samhandling med andre. Et dydig liv er dermed synonymt med et liv i frihet. Kvinner og slaver var ikke omfattet av Aristoteles tenkning omkring dyd, hans frihetsbegrep omfattet ikke alle mennesker. Det greske samfunnet representerte en avgrenset kulturell enhet som i utgangspunktet ga klare rammer for individet, av den grunn er deres begrepsbruk ikke direkte overførbart til den virkeligheten moderniteten representerer. Allikevel er det uten tvil mange av hans argumenter som fortsatt er aktuelle i moderniteten, særlig når det gjelder synet på mennesket og dets *telos*. Fordi både Aristoteles dydsbegrep og selve dannelsesprosessen sikter mot et mål, nemlig det å mestre livet på best mulig måte, gir hans etikk et verdifullt bidrag til tenkningen omkring hva som er et lykkelig liv for mennesket.

Den grenseløse friheten

Modernitetens frihetsbegrep var basert på opplysningstidens idealer og handlet altså for en stor del om individets ubegrensede mulighet til selvrealisering. Kant knytter sammen fornuft

og frihet:”[...] det fornuftige vesens vilje kan være dets egen bare ut fra idéen om frihet, og friheten må derfor, og i praktisk henseende, tillegges alle fornuftige vesener” (Kant 1997: 60). Dette var et subjektivt begrep, individets frihet ble etablert som et ideal og som grunnlaget for lykke. Individet selv måtte foreta valg som i sin ytterste konsekvens førte til ufrihet heller enn til frihet for den enkelte. Tidligere etablerte normer mistet sin betydning, noe som førte til at individet fikk en grenseløs frihet til å foreta valg basert kun på egen dømmekraft. Den erfaringen historien kunne gi, ble ikke lenger sett på som en kilde til nyttig kunnskap. Med liberalismen og blant andre John Stuart Mill innføres en annen type frihet, nemlig tankefrihet og ytringsfrihet, i tillegg til ”frihet til å ha sin egen smak og frihet til å forfølge sine egne mål, frihet til å forme vårt eget liv i overensstemmelse med vår karakter” (Mill 1947: 35). Staten kan bare gripe inn hvis handlingen vil ”være av den art at den vilde skade andre” (Mill 1947: 31).

Nettopp frihet som begrep er etter min mening sentralt for å forstå hvordan vi også i beskrivelsene av Roma og Kristiania kan forklare endringen i Jennys karakter. Selve strukturen i *Jenny* kan sees på som en kritikk av modernitetens syn på frihet. I Roma er frihet et positivt ladet begrep og kan sammenlignes med det aristoteliske synet på frihet som selvrealisering i fellesskap med andre. Friheten Kristiania representerer blir for Jenny en negativ frihet, og blir her vist gjennom den følelsen *hjemmet* gir. Livet i Kristiania leves for en stor del innendørs, og Tone Selboe tar opp den ”negative konsekvensen hjemmets drivhusluft får i forhold til det ’frie’ liv i Roma” (2003: 82). Hjemmet er ikke et virkelig hjem, og familien representerer ikke et egentlig fellesskap. Jennys forhold til sin egen mor er overflatisk og preget av manglende forståelse. Helges hjem gir henne ”den tunge, kvelende ulystfølelse” (J: 152), en følelse som er diametralt forskjellig fra den friheten hun mener å oppleve i Roma. I første kapittel representerer byen en frihet fra den følelsen av tvang og undertrykkelse som hjemmet gir henne, i tredje kapittel representerer den derimot frihet til å arbeide i samhandling med andre. Selv om Jennys syn på både frihet og lykke nå tilsynelatende har endret seg fra subjektive til objektive begrep som en følge av hennes erfaringer, fører hennes tilbaketrekking fra verden til at hun ikke klarer å utnytte den friheten hun tross alt har. Hennes handlinger endrer seg heller ikke. I *Frihetens forvandling* (2009) vektlegger Vetlesen hvordan frihet, i betydningen individuell selvrealisering, kan føre til en sårbarhet hos individet som igjen kan gjøre det utsatt for sosialt betingede lidelser (2009: 17-19). Det kan se ut som om modernitetens frihetsbegrep nærmest blir et hinder for lykke hos Jenny. Valgmulighetene blir for mange, og hennes egne idealer begrenser hennes

muligheter for å tilpasse seg det subjektive frihetsidealet. Hennes lykke ser allikevel ut til å avhenge av andre, i letingen etter en herre og i moderskapets betydning.

Nietzsche sier om frihet at frihet og avhengighet er motsetninger og gjensidig utelukkende. Frihet betyr vilje til å ta ansvar for seg selv (Vetlesen 2007: 84). Jenny uttrykker tanker som ligner Nietzsches når hun forklarer for Helge hvorfor reisen ut er et viktig element i frigjøringen fra hjemmet: ”Man vet, avhengig av det blir man aldri mere efter man en gang er blitt selvstendig”(J: 47). Avhengighet blir sett på som det motsatte av idealet om individets frihet, men også her finner vi en konflikt i Jenny. Samtidig som hun hevder sin subjektive rett til å realisere seg selv som kunstner, ser hun på moderskapet som sin siste mulighet for lykke. Dette er tanker som i høy grad kommer i konflikt med kampen for kvinners frigjøring som blir viktigere og viktigere i samtiden, og viser i hvilken grad Jennys idealer er på kollisjonskurs med virkeligheten.

Når Jennys kamp for å tilpasse seg samfunnets verdier mislykkes, er det kanskje fordi hun ikke er i stand til å endre sine egne holdninger. Samtidig er det uklart i hvilken grad de idealene hun lever etter i Roma faktisk er hennes egne. Hun sier i ettertid at hun ved sitt forsøk på å tilpasse seg samtidens idealer hadde ”gjort vold på sin natur” (J: 304). Gunnar er imidlertid delvis i stand til å forene de mulighetene friheten gir han med de gamle antikke idealer, og skaper dermed nye verdier som gjør at han lettere kan forsones med samfunnet. Men også hos Gunnar er det en dobbelthet. Tilsynelatende endrer hans syn på både selvrealisering og kjærlighet seg, men sluttscenen på kirkegården kan kanskje forstås som en ironisering over den kjærligheten han nå idealiserer. Heller ikke hans søken etter lykke i form av kjærlighet finner en løsning, soldatenes latter over Gunnars tårer på Jennys grav kan sees på symbolet på hvordan også hans idealer er i utakt med virkeligheten og dermed vanskelige å realisere. Allikevel nærmer han seg tanken om dannelse og tilpasning som blir videreutviklet hos Paul Selmer.

Frihet innenfor etablerte rammer

Konversjonsromanene knytter tette bånd til virkeligheten ved å plassere handlingen midt i de virkelige og dramatiske hendelsene som unionsoppløsningen i 1905 og første verdenskrig uten tvil var. Det er med på å støtte opp omkring den modernitetskrikikken som finnes i disse romanene, samtidig som det også understreker hvordan frihet gir muligheter for utvikling og fremgang. De idealene som preger menneskene i Pauls omgangskrets er uten tvil farget av at de lever i et land som omsider er i ferd med å bli selvstendig etter mange år

uten en egentlig norsk identitet. Det er kanskje ikke så rart at nasjonalismen blomstrer, og de dramatiske hendelsene som finner sted disse forsommerdagene preger også Julie: ”Alltid har jeg synes det norske flagget var det peneste i verden. [...] Å, nu er det endelig, endelig – ikke bare tegnet for ønsker og håp - som vi trøstet oss med for å døyve skammen” (G: 102). Paul selv blir også preget av hendelsene, men hos han fører det til en følelse av at ”livet er alvor” (G: 103) og en takknemlighet som gjør at han for første gang føler et behov for en Gud:

Han skjønnte det i kveld, hvor menneskene trengte noe slik – en Gud som det gikk an å komme i samfunn med. Sånn at man var minst alene når man kjente seg mest alene mellom menneskene. Hvis man da kunne rekke ut med sin sjel og røre ved en usynlig – som ville hjelpe en til å se dypere eller høyere enn på alt det irriterende og forstyrrende, forbi dumheten og plattheten og våsete uttrykk, inn til det verdifulle hos dem man var sammen med, til en felles kjærlighet og en felles ed som man sverger. (G: 105)

De ytre omstendighetene for handlingen kan kanskje sees på som faktorer som vanskeliggjør en tradisjonell dannelse. Det norske samfunnet endrer seg fra et tradisjonelt bondesamfunn til et industrisamfunn i løpet av noen få år, og de idealene som ligger til grunn for den tradisjonelle dannelsesprosessen er ikke lenger viktige. Dette har likhetstrekk med det Moretti beskriver i den franske dannelsesromanen. I motsetning til den engelske dannelsesromanen som springer ut av et samfunn med et relativt stabilt verdigrunnlag, blir den franske til i et postrevolusjonært samfunn. Dette gjør at romanene ikke lenger kan betraktes som klassiske dannelsesromaner, men heller som desillusjonsromaner som Lukács definerer dem. Allikevel har de et element av selve dannelsesstanken i seg. Målet om modning og frigjøring er det samme, men dannelse i form av en tilpasning til samfunnets verdier uteblir i større eller mindre grad. Skuffelsen over samfunnet er absolutt til stede, det finnes ikke lenger et felles verdisyn å forholde seg til. Tilværelsen er fragmentert, lykken er subjektiv, friheten er ubegrenset, og menneskene mister målet med sitt liv av syne. For Pauls vedkommende er det hans foreldres skilsmisse som fører til letingen etter en autoritet. Til tross for at han er i utakt med samfunnsutviklingen, synes det å inntre en form for dannelse hos han. Paul har ikke gitt opp, han leter etter et mål med sitt liv. Hans oppvekst kan være med på å forklare hans behov for å skape seg en fremtid basert på et annet sett med verdier enn de hans foreldre hadde. Både forholdet til Lucy, oppbruddet fra Kristiania og ekteskapet med Bjørg er muliggjort av det subjektive frihetsidealet. Både samfunnsutviklingen og hans oppdragelse gir Paul mulighet til å ta sine egne valg, og det er et paradoks at han opplever at de tidstypiske idealene ikke er nok til å gi hans liv

tilstrekkelig mening: ”Det kunne være bra nok å være en hederlig mann, men det var uutholdelig ikke å ha annet enn rent menneskelige mål og begreper” (DBB: 96).

Pauls mor har oppdratt sine barn etter sitt eget frihetsideal, men allikevel innenfor de rammer hun selv har etablert:

Hun hadde hersket over dem nettopp ved det at hun kommanderte så lite, aldri maste – på en måte hadde hun jo latt dem få ha det så meget friere enn andre barn. Men hun smilte, hun lo den bitte lille latteren sin – og så var det likesom ikke mulig å gjøre noe annet enn det hun ville. (G: 45)

Til tross for sin frisinnethet har Julie ganske tradisjonelle forventninger både til barnas karriere og til deres valg av livspartner innenfor deres eget sosiale sjikt. Når Paul velger å avbryte sin universitetsutdannelse for å reise til Trondheim for å bli forretningsmann, er det et brudd med disse forventningene. Samtidig er det en handling som moren som frigjort kvinne respekterer: ”Noe i det at gutten hennes sånn brøt av alle broer bak seg – det tiltalte henne i grunnen, det merket Paul godt”(G: 246). Julies oppdragelse har gitt han en tro på egne evner. Det er nettopp ideen om individets selvrealisering som gir Paul muligheter til å ta egne, selvstendige valg.

Til tross for de mulighetene friheten gir ham, er Paul er skeptisk til de moderne begrepene i tiden: ”Han hadde alltid sett litt skeptisk på den populære begeistring for sånne alminnelige begreper som det er god tone å ’elske’ – sannhet, frihet, rettferdighet, kunnskap og så videre” (DBB: 56). Han synes at bruddet med de gamle verdiene har ført til at fellesskapsfølelsen er blitt erstattet av en form for likegladhet: ”Og tilbake er prikken, det lille jeget, hjertet som iallfall en gang var sentrum i en liten krets og fylte opp med varme inni den. Nu bare stråler den velsignede hjertevarmen ut i tomrom [...]” (G: 74). Denne skepsisen til et subjektivt verdisyn bringer han i retning av den katolske kirken, og det største bruddet med samtidens idealer er hans avgjørelse om å bli katolikk.

Pauls far er mer konservativ enn Julie, men også han er preget av det moderne idealet om frihet og selvrealisering og av de nasjonalistiske strømningene i tiden. Når det gjelder katolisismen, anser han den moderne nordmann for å være for selvstendig til å innordne seg den katolske kirkes rammer: ”En sånn kristendomsform ligger ikke for oss. Vi er altfor selvstendige til å la oss lede av en prestestand med et sånt supranaturalistisk mandat” (G: 219). Mye av Pauls kritiske holdning til kristendommen er imidlertid knyttet til den muligheten protestantene har til å forme sin egen tro. I samtalen mellom Paul og svogeren Hallstein Garnaas kommer Pauls holdning til de subjektive verdiene den protestantiske kirken representerer tydelig frem: ”Men hvis Halsteins tro bare er noe som Halstein tror, så skjønner jeg bare ikke meningen med at vi skal være med og betale ham for

å fortelle oss hva han tror. Det var noe annet hvis Halstein kjente en autoritet som han trodde på [...]”(G: 218). Dette sitatet oppsummerer Pauls dilemma. Han leter etter en frihet som er begrenset av et gitt sett av verdier og en gitt autoritet. På samme måte som den aristoteliske friheten innebar frihet innenfor rammene av *polis*, er katolikkenes frihet begrenset av et gitt sett med normer. Målet og lykken for katolikkene er å leve et liv som kvalifiserer til et liv etter døden, noe som innebærer at dette livet blir en øvelse i å bli det Matlary kaller ”Gud-lik”. Søster Joan, tidligere Monika Gotaas formulerer hvordan mennesket selv har et valg når det gjelder tro: ”Men menneskene har han gitt frihet til å velge om de vil ha ham til herre eller være sine egne herrer”(DBB: 374). Det thomistiske synet på mennesket som er bygget på Aristoteles etikk innebærer en frihet til å velge, men også en plikt og et ansvar til å velge rett.¹⁹ Modernitetens ideal om frihet og selvrealisering gir Paul en mulighet til uavhengighet, hos han fører dette paradoksalt nok til at han leter etter en autoritet som gir livet hans tydelige rammer.

Makt og autoritet

Den tilpasningen til samfunnets verdier som en dannelsesprosess består av, betinger at man innordner seg den autoriteten som ligger i en aksept av de bestående verdier. Både *Jenny* og konversjonsromanene inneholder en tydelig kritikk av det frihetsidealet som var typisk i samtiden. Jenny og Paul har det til felles at en søken etter en autoritet i deres liv står i fokus. Kanskje er dette et resultat av modernitetens oppløsning av de normer som tidligere har ligget til grunn for menneskenes liv og som har medført en form for trygghet og stabilitet? Når målet for livet blir individets selvrealisering og lykken subjektiv, kan utryggheten bli stor. Når foreldregenerasjonen ikke lenger ser ut til å representere forbilder som man i voksen alder kan forsones med, blir det nødvendig å finne sin egen vei eller å gå til grunne. Jenny ser ut til å lete etter denne autoriteten i en mann: ”Hun ville ikke ha en elsker, for hun ventet på sin herre” (J: 207). Jennys oppvekst har gitt henne en grunnleggende utrygghet, og hennes spede forsøk på å frigjøre seg fra barndommens idealer mislykkes. Til tross for at hun tilsynelatende har et problematisk og ganske overflatisk forhold til sin mor, ser Jenny på fru Berner som lykkelig i sin tidvis ukompliserte tilværelse som kone og mor. Fordi forholdet til moren alltid har vært preget av manglende kommunikasjon, har imidlertid ikke

¹⁹ Dette er omtalt i avsnittet ” Thomas Aquinas og thomismen, bindeleddet til den katolske kirken ” i kapittel 2

Jenny opparbeidet seg en tro på at man kan dra nytte av andres erfaring: ”Det nytter ikke å rådføre seg med andre. Jeg liker ikke å snakke med noen om slikt, sa hun avvisende” (J: 170). Jenny klamrer seg til sine idealer, og fordi hun ikke klarer å be om hjelp hos sin familie og sine venner, forblir hun ensom selv i samvær med sine nærmeste. Friheten gjør henne passiv og hun overlater ansvaret for sitt liv til andre. Slik slipper hun selv å velge. Etter hvert som Paul vokser opp ser han tydeligere og tydeligere at hans idealer er annerledes enn de han finner hos sine nærmeste, og hans søken etter mening og et overordnet mål med sitt liv leder ham til den katolske tro:

Så var det vel først og fremst en autoritet han hadde søkt etter. Men noen legitim autoritet hadde han aldri vært i stand til å få øye på ute i verden – bare forskjellige slags øvrigheter med relativ rett til å dirigere trafikken på menneskenes vei mellom vuggen og graven, og de moralske autoriteter han var blitt presentert for, hadde han mistenkt for å være køpenickkaptener alle som en. Til han omsider listet seg inn i en kirke for å spørre: ’Er du her, Gud?’ (DBB: 94)

Moderniteten har brakt med seg en pluralisme, et mangfold av verdier. Det er ikke lenger bare ett verdisett å forholde seg til. Som tidligere nevnt reagerer Paul på den protestantiske ideen om at mennesket selv kan velge hva slags Gud det velger å tro på. Han finner i katolisismen et syn på Gud som autoritet, troen innebærer faste rammer og et felles verdisyn. Den katolske kirken representerer for ham en kultur basert på en to tusen år gammel tradisjon. Den autoriteten Paul leter etter er til forskjell fra hos Jenny ikke en autoritet som fratrar ham selv for ansvar for sitt eget liv, men en som kan hjelpe ham til å foreta de riktige valg og utføre de riktige handlinger. Også her skiller Paul seg fra Jenny. Mens hun gir opp og overlater sitt liv til skjebnen etter i egne øyne å ha feilet, leter Paul etter noe eller noen som kan hjelpe han til å nå målet om et lykkelig liv. Pauls konversjon fører imidlertid ikke til den forsoningen med omgivelsene som en tradisjonell dannelsesprosess består i, men blir snarere et oppgjør med de verdiene han ikke aksepterer. Med dette utvides rammene for Pauls dannelsesprosess. Han utvikler seg gjennom en dialektisk prosess både med seg selv og med sine omgivelser. Den autoriteten han leter etter, finner han altså hos Gud. Denne oppdagelsen går på tvers av det rådende syn i det samfunnet han lever i.

Vilje til makt

”[...] *Gud er død*” (Nietzsche 2008: 11), slo Nietzsche fast blant annet i *Slik talte Zarathustra* (2008), og mente med dette å konstatere at menneskene selv hadde tatt livet av Gud. Som en konsekvens av dette ble det vanskelig å forsvare bruken av de distinksjoner som religionen tidligere hadde skapt til å skille mellom rett og galt. Menneskene ble dermed

kastet ut i en nihilisme, en form for etisk meningsløshet. Fordi mennesket har forkastet Gud, må det selv påta seg oppgaven å skape sitt eget sett med moralske distinksjoner og verdier ”Døde er alle guder: nå vil vi at overmennesket skal leve!” (Nietzsche 2008: 54). Det er imidlertid bare noen få mennesker som er i stand til dette, og her drar Nietzsche et skille mellom *herremennesket* og *slavemennesket*. Herremennesket forkaster fortiden og orienterer seg mot fremtiden som de ser på som full av muligheter. Slavemennesket har derimot en hukommelse som gjør at de husker alle sine nederlag, og de betrakter herremennesket som moralsk underlegne og hensynsløse. Sentralt i deres tankegang er skyldfølelse og samvittighet (Vetlesen 2007: 76-80). Det fornemme og det livskraftige som av herren oppleves som godt, defineres av slaven som ondt. Nietzsche vil vise hvordan slavemoralen lykkes i å bli den eneste moral ved å oppleves som en indre stemme, slik at påbudene har sitt opphav i individet snarere enn å komme utenfra, fra samfunnet (Johansen og Vetlesen 2005: 84-85). Nietzsche formulerer egentlig ingen etikk, men gjennom sin bitende samfunnskritikk understreker han snarere behovet for en. Thomas H. Brobier trekker i artikkelen ”Nietzsche’s affirmative Morality” paralleller mellom den greske antikken og Nietzsches tanker på grunnlag av Nietzsches fokus på karakterens betydning, en ”ethics of character” som han sammenligner med en ”ethics of virtue”. Brobier mener at Nietzsches overmenneske er en slags moderne variant av den rollen gudene hadde i gresk tradisjon, hvor de fungerte som et forbilde for menneskene (2003: 66-67).

Gunnars ganske kyniske holdning til samfunnet og hans uttalelser om hvordan det etter hans oppfatning bør styres har fellestrekk med både Aristoteles’ dydsetikk og det synet på samfunnet som Nietzsche formulerer:

’Det er alle som frykter rettferdigheten, jeg kaller det legitime proletariat – det som skal bekjempes – uten skånsel.[...] Det er et samfunn hvor overklasseindivider styrer, som må være målet. For overklasseindivider kjemper aldri for seg selv - de føler sine egne uuttømmelige ressurser – de øser ut til de fattige – kjemper for å skaffe lys og luft til hver liten evne av godt og vakkert hos småsjelene – de som hverken er det ene eller det andre – gode, når de har råd til det – slette, når proletariatet tvinger dem til det’. (J: 75)

For Gunnar er rettferdighet et sentralt begrep og danner grunnlaget for sosialdemokratiet, og er dermed begrunnelsen for hans forsvar av overklasseindividet. Det er ikke alle mennesker som er i stand til å utøve makt til beste for hele samfunnet, men et individ som har evnen til å utøve rettferdighet er også dydig etter aristotelisk tankegang. For Gunnar er et rettferdig samfunn nøkkelen til et best mulig liv for flest mulig, og for Aristoteles er rettferdighet en grunnleggende forutsetning for dyd. Gunnars rettferdighetssans fører tankene tilbake til Aristoteles, som mener at rettferdigheten viser seg gjennom karakterenes handlinger. Den kloke er også rettferdig, og Aristoteles sier om rettferdighet at det ”er den *mest* fullkomne

dyd fordi det er den fullkomne dyd i bruk. Den er fullkommen fordi den som har den, også kan bruke sin dyd overfor andre og ikke bare overfor seg selv” (N.E. 5.1).

Gunnar betegner seg som ”sosialdemokrat” (J: 74), og hans lovprising av overklasseindividet blir av Oftestad brukt som et argument for at Gunnars holdning er tidstypisk og basert på blant annet Nietzsches forestillinger om ”overmennesket” og politikkenes amoralitet (Oftestad 2003: 78). Både Aristoteles’ og Nietzsches tankegang har elitistiske trekk. Etter deres oppfatning er det ikke alle individer som har de egenskapene som skal til for å styre et samfunn, noe som ifølge Aristoteles henger sammen med det å være et dydig menneske.:

[...]for en forfatning som bygger på dem som har de beste personlige egenskapene i absolutt forstand, og ikke bare antas å være bra mennesker, er det eneste som det er riktig å kalle et aristokrati; bare i den er den gode mannen og den gode borgeren rett og slett én og samme person; [...]. (*Politikk*: IV.7.2)

Aristoteles’ tenkning omkring aristokratiet i *Politikk* kan leses som en forklaring på sammenhengen mellom aristokratiet og overklasseindividet, det dydige mennesket er det som er i stand til å styre samfunnet og samtidig være et forbilde for andre. Menneskene må ha vilje til makt forstått som en egeninteresse som medfører en evne og ikke minst en vilje til å ta de avgjørelser som gir dem mulighet til et lykkelig liv i aristotelisk betydning, i et velfungerende *polis*.

Dannelse og desillusjon

Både *Jenny* og konversjonsromanene har som tidligere sagt tydelige likhetstrekk med den klassiske dannelsesromanen samtidig som de fremstår som samfunnskritiske romaner. Modernitetskritikken arter seg imidlertid forskjellig i disse romanene, og protagonistenes dannelsesprosess er heller ikke den samme. Jenny og Paul har ulik bakgrunn og oppvekst, og det faktum at de er av forskjellig kjønn har også en viss betydning for deres muligheter til selvrealisering. Deres måte å håndtere de prøvelser de blir utsatt for er dessuten svært forskjellig. Tidligere i oppgaven har jeg vist til at Aristoteles i sin etikk vektlegger oppvekstens betydning og individets samhandling med andre mennesker for å oppnå *eudaimonia* i et velfungerende *polis*. En annen tilnæringsmåte som kan være fruktbar for å se på ulikhetene i protagonistenes skjebne er Georg Lukács’ tanker omkring sammenhengen mellom sjel og omverden slik de formuleres i *Romanens teori*. Han har det til felles med Aristoteles at han betrakter forholdet til andre mennesker som sentralt i dannelsesprosessen: ”fellesskapet er frukten av en rik og berikende resignasjon,

høydepunktet i en dannelsesprosess, en vunnet og tilkjempet modenhet” (Lukács 2001: 109).

Selv om Lukács i sitt eget forord fra 1962 tar avstand fra sine egne teorier, er det allikevel interessant å se på i hvilken grad hans teorier beskriver henholdsvis Jennys og Pauls dannelsesprosess.²⁰ Lukács’ samfunnskritiske utgangspunkt gjør det aktuelt å benytte seg av denne innfallsvinkelen til disse modernitetskritiske romanene hvor protagonistene på ulikt vis forsøker å finne fotfeste i en tid hvor rammer og normer oppløses, og nye krav og forventninger stilles til menneskene.

Jenny - Ideal og nederlag

Jennys mislykkede sosiale tilpasning og hennes manglende evne til kommunikasjon er kanskje med på å bidra til at hun ikke mestrer de vanskelighetene hun kommer ut for. I tillegg er hennes ”lille, gamle moral” et hinder for en tilpasning og forsoning med omverdenen. For å nå sitt mål om et lykkelig liv i henhold til sine idealer, må Jenny i egne øyne først og fremst være ”sannferdig og behersket”: ””hvis man ikke kan trene sin vilje til å beherske sine stemninger og drifter og den slags, sier hun – hvis man ikke lenger er herre over seg selv, gjør man best i å skyte seg [...]” (J: 64). Jennys avstand til samfunnet omkring seg blir større og større, og hennes virkelighetsoppfatning ser ut til å være basert på et ideal som ikke er mulig å realisere i et moderne samfunn. I Jennys egne øyne gis det ikke flere sjanser, hun har etter egen oppfatning blir ”flekkt litt til” og ”forsjøflet” av sine feiltrinn, for henne er det ikke mulig å rette dem opp. Hele tiden har hun i bakhodet tanken om at ””Man har da alltid den trøst at man lever ikke lenger enn man selv vil – ””(J: 290). Den eneste løsning hun ser for seg selv når hun svikter sine idealer, er å ta livet av seg. Hun kan kanskje sies å ha et stoisk livvsyn²¹, noe som står i skarp kontrast til det ansvaret Aristoteles pålegger individet selv for å oppnå lykke. Etter hans oppfatning har mennesket mulighet til å realisere seg selv i fellesskap med andre, noe som er avhengig av egne

²⁰ I dette forordet tar Lukács avstand fra de teorier han utviklet i *Romanens teori*, blant annet med den begrunnelse at de var for enkle og generelle og preget av hans ungdommelige begeistring for Diltheys, Simmels og Max Webers arbeider og for den åndsvitenskapelige metode. Han ser i ettertid de samfunnskritiske forutsetningene boken ble skrevet ut fra som ”helt og holdent utopisk”. Samtidig sier han at boken, til tross for sine begrensninger, inneholdt nye trekk som skulle få betydning i lys av senere begivenheter (2001: 10-12). Kritikken av den metoden han brukte, formulerer han som ”uttallige ganger abstrakt, nettopp i svært viktige sammenhenger, revet løs fra konkrete samfunnsmessige realiteter. Altfor ofte fører den, som nevnt, til vilkårlige konstruksjoner” (2001: 14).

²¹ Stoisismen formulerer etisk ideal som er bygget på det å ha selvkontroll. Målet for mennesket var for dem å nå en tilstand av upåvirkethet (gr. *apathia*) Sentralt står læren om forutbestemthet, og også for stoikerne er menneskene i kraft av sin fornuft i stand til å erverve seg dyd. Dyd er for stoikerne også det å akseptere determinismen, det å godta sin skjebne. (Johansen og Vetlesen 1996: 47-49)

handlinger og valg. Jenny har en nærmest deterministisk syn på livet når hun lar tilfeldighetene eller skjebnen avgjøre sin fremtid, i stedet for at hun gjennom målrettet handling tar kontroll over sitt eget liv. Hennes forsøk på å ta opp i seg samfunnets normer skaper en selvforakt i henne selv, noe som til sist fører til hennes undergang.

Oftestad henviser til Jennys ”aristokratiske individualisme”, som han mener er den grunnleggende forutsetningen for hennes livsprosjekt. Det essensielle for Jenny er å realisere seg selv som menneske, ikke som kunstner, det å skape sin egen identitet. Samtidens ideal var det uavhengige individet. Man måtte overleve eller gå til grunne, og det var de sterkeste som overlevde. Ifølge Oftestad var også selvmordet et resultat av den aristokratiske individualisme, og ble sett på som en naturlig utvei hvis man ikke mestret livet (2003: 64-68). Jennys idealer er ikke forenlig med det synet på livet som hun selv uttrykker i romanens første del. Hun befinner seg langt fra det idealet Gunnar viser til når han ber Jenny om å betrakte sine erfaringer som lærepenge. Fordi hun ikke evner å tilpasse sine idealer til omgivelsene fører misforholdet til en stadig større selvforakt i stedet for en forsoning med samfunnets verdier.

Jennys mislykkede dannelsesprosess kan settes i sammenheng med hennes manglende evne til forsoning. Hennes passivitet kan kanskje også forklares gjennom Lukács’ teorier omkring desillusjonsromantikken. Kanskje har *Jenny* mer til felles med desillusjonsromanen som den beskrives av Georg Lukács i *Romanens teori* enn med den klassiske dannelsesromanen? Ulikheten mellom desillusjons- og dannelsesromanen forklarer Lukács blant annet slik:

[...] bestrebelse som er rettet mot et felles mål, kan lykkes. Gjennom dette skjebnefellesskap blir de enkelte individuelle skikkelser intimt knyttet til hverandre, mens parallelliteten i livskurven bare forsterker menneskenes ensomhet i desillusjonsromanen. (Lukács 2001: 110).

Desillusjonsromanens protagonist er preget av passivitet og av en uoverensstemmelse mellom ideal og virkelighet. Dette synes å passe godt med den passiviteten som preger Jenny i romanens siste del, og som fører til at hun baserer sitt liv på tilfeldighetene når hun ved en enkel handling kunne selv ta ansvaret for sin skjebne.

Og for hennes sjel, som smuldret opp der hun satt og ventet, ble det til det: Kom han, så skulle hun leve. Kom en annen, så måtte hun dø. Og da hun hørte trinn i trappen, og det ikke var Gunnar, og da det banket på hennes dør, bøyde hun hodet og gikk skjelvende hen og lukket opp for Helge Gram. *For henne* stod det bare som hun lukket opp for den skjebne hun selv hadde manet over seg. (J: 305, min utheving)

Fortelleren kommer her med en av sine sjeldne kommentarer til Jennys handlinger. Gjennom å understreke at det *for henne* fremstår som om hun nå bare har en mulighet igjen, markeres en avstand til dette synet Jenny har på sin egen skjebne som forutbestemt.

Paul - Ideal og tilpasning

Der Jenny i sitt forsøk på å forene sine idealer med samtidens mislykkes, viser Paul en helt annen tilpasningsdyktighet. Paul gjenkjenner i katolisismen det samme synet på erfaringens betydning som han selv har. Dette synet har likhetstrekk med Aristoteles' filosofi der han setter dyden *mot* i sentrum, og i lys av dette gis mennesket muligheter til hver dag å streve mot å leve et mer fullverdig og dermed meningsfullt liv. Hans evne til refleksjon og kompromiss fører til at hans liv etter aristoteliske begreper kan betraktes som lykkelig. Paul mestrer sitt liv selv om det ifølge vår subjektive oppfatning om lykke inneholder både tap, sorg og forsakelser. Paul mister sin store kjærlighet Lucy, og han holder ut i det haltende ekteskapet med barnekvinnen Bjørg. Til tross for disse prøvelsene er ikke Paul misfornøyd med sin tilværelse, og selv om han til tider gjør store feil gir de han erfaringer som han klarer å benytte seg av for å få et lykkelig og meningsfylt liv. Dette innser han også selv:

Den som har mot og tålmodighet nok til å bære sorgen, ikke forsøker å kripe unna den, vil vel alltid ende med å oppdage det er en mektig og hemmelighetsfull egn av livet. Får han arbeidet seg igjennom den, så blir han selv så meget annerledes, så han er vokst fra sine gamle forestillinger om hva som er godt og lykkelig. (DBB: 170)

Lukács sier om dannelsesromanen at den viser "forsoningen mellom det problematiske individ, ledet av et opplevd ideal, og den konkrete, samfunnsmessige virkelighet" (2001: 108). Dette forutsetter et menneskelig fellesskap, og innebærer "en forståelse for og evne til samvirke når det gjelder det vesentlige mellom mennesker" (Lukács 2001: 109).

Gjennom den katolske tro finner Paul en autoritet som blir styrende for hans handlinger, men hans liv er allikevel preget av alle de løse trådene som de brutte relasjonene i livet hans fører til. Foreldrenes skilsmisse og Pauls brutte forhold til Lucy har betydning for de avgjørelsene han tar senere i livet. Lucys plutselige forsvinningsnummer setter Paul i en tilstand av uvirkelighet, og kan sees på som utløsning for ekteskapet med Bjørg. Ekteskapet blir den prøvelsen som Paul må utholde som katolikk, hans konversjon gjør at en skilsmisse er utelukket. Gjenforeningen med Lucy gjør at Paul klarer å ta et oppgjør med sin fortid. Når trådene endelig samles og han avklarer sin rolle i forhold til kvinnene og seg selv, sluttet sirkelene. Det kan se ut som om Paul på mange måter er i ferd med å finne fred i sine roller som mann, sønn, ektemann, far og katolikk.

Drøm og virkelighet

Jenny og konversjonsromanene har mange likhetstrekk, noe som gjør en komparativ analyse av dem interessant både ut fra et dannelsesperspektiv og for å finne en mulig etisk dimensjon i disse romanene. Hva skyldes det at Pauls dannelse ser ut til å være en uavsluttet og pågående prosess, mens Jennys stopper opp og ender med at hun tar livet av seg?

Formmessig er romanene ganske like. De er tredjepersonsromaner, fortelleren er tydelig til stede og gjennom fortellerens overordnede perspektiv blir handlingen rullet frem. Romanene inneholder flere sirkulære bevegelser med handlingstråder som er ment å avsluttes når dannelsesprosessen fullføres. De hendelsene som blir fortalt er ofte knyttet til de karakterene av motsatt kjønn som er viktig for protagonistens utvikling og dannelse. Sentralt i begge romanene er partiene med Jennys og Pauls tanker og refleksjoner, og her kommer forskjellen mellom de to protagonistene tydelig frem. Riktignok strekker handlingsforløpet i *Jenny* seg over noen få år, mens konversjonsromanene omfatter en tidsperiode på hele 28 år, allikevel ser ikke Jenny ut til å modnes i løpet av denne tiden, snarere ser hun ut til å bli stadig mer innadvent og tilbaketrukket. Hos Paul ser vi derimot tidlig den endringen som er typisk for protagonisten i en dannelsesroman. Han oppnår stadig nye innsikter, og hans endring fra gutt til voksen mann kommer tydelig frem både i hans tanker og hans handlinger.

Narrasjonen i romanene er lagt til samme tidsperiode og har det samme geografiske utgangspunkt. Jenny og Paul vokser begge opp i Kristiania, en storby etter norske forhold, men provinsiell i europeisk sammenheng. Samtidens fokus på frihet og tro på individets selvrealisering preger dem begge og er en faktor som gjør det mulig for dem å reise hjemmefra for å realisere seg selv. Deres familiebakgrunn er svært forskjellig, noe som kan ha hatt betydning for deres mulighet til å etablere en identitet i barndommen. Både Jennys og Pauls dannelsesreise synes delvis å være en flukt fra hjemmet. Jenny nærmest rømmer fra et tyngende ansvar for sin mor og sine søsken. Kanskje er det for å realisere seg som kunstner, men det er nok også fordi det ansvaret hun føler hjemme hemmer hennes livsutfoldelse. Paul skaper en fysisk avstand til sin mor fordi han innser i hvilken grad han er influert av henne, men han beholder hele tiden en verbal kontakt med henne. Det faktum at de er av ulikt kjønn kan nok sies å ha betydning i forhold til hvordan deres frigjøringsprosess arter seg. Paul klarer tilsynelatende uten alt for store konflikter å frigjøre seg fra sin mor. Han reiser til Trondheim for å skape seg et liv på egne premisser, og delvis lykkes han også med dette. Han skaper seg et voksenliv og en karriere, og frigjør seg

definitivt fra hjemmet. Jennys frigjøringsprosess blir derimot bare så vidt påbegynt før hun forlater Roma og reiser tilbake til Kristiania for å hjelpe sin mor. Kanskje legger hun allerede nå også drømmen om et liv som kunstner bak seg? I Kristiania faller hun tilbake i den samme rollen som oppofrende datter som før oppholdet i Roma. I løpet av tiden hjemme endrer hun seg fra å være en moderne ung kvinne som tilsynelatende ønsker å utvikle seg som kunstner til å bli passiv, desillusjonert og uten håp om lykke. Målet med hennes liv er flyktig og foranderlig. Når hun mislykkes med å finne en ren og plettfri lykke gjennom en mann som kan være hennes herre, blir morsrollen den siste muligheten hun har. Dette er uten tvil den store selvmotsigelsen i Jennys personlighet. Samtidig som hun hevder å leve etter de moderne idealer som innebærer individets og spesielt kvinnens selvrealisering, tviholder hun på sin egen lille gamle moral. Det moderne subjektive lykkeideal og troen på at man kan realisere seg selv kun gjennom arbeidet er rett og slett ikke forenlig med Jennys mål og idealer. I sin leting etter en mann å elske er det ikke rom for å ta gale valg. Hvis hun blir ”forsjøflet” som hun selv kaller det, kan hun like godt ta sitt eget liv. Fra første stund synes romanen å forutsi en tragisk endelikt, og Jenny ser hele tiden på selvmordet som en utvei.

Paul er derimot gjennomgående positiv, energisk og handlekraftig. Han lengter også etter kjærlighet og lykke, noe han mener å ha funnet i det erotiske forholdet til Lucy. Den unge Paul har på mange måter overtatt sin mors ideer om moral: ” [...] det som er vakkert, er ikke synd -” (G: 157). Det han kaller borgerlig moral og anstendighet er etter hans oppfatning dobbeltmoral. Imidlertid fører hans religiøse vekkelse til at han oppdager noe han kaller ”moralske naturlover, under de borgerlige morallover” (DBB: 93). Han innser at han til tider har handlet galt, allikevel fører det ikke til noen anger hos Paul. Derimot ser han hele tiden muligheter til å bedre sin oppførsel og endre kurs. Det ser ut som om hans livskriser bringer han inn i en form for uvirkelighetstilstand, mens lykkelige begivenheter gir han behov for en autoritet i sitt liv. Både Jenny og Paul legger vekt på hvordan man vokser gjennom sorg og erfaring, men i realiteten er det bare Paul som har det motet som kreves for å modnes gjennom sine erfaringer. Jenny blir brutt ned av sine feil. Fra det øyeblikket hun kysset Helge på campagnaen var hennes skjebne beseglet. Hun forrådte sitt ideal om beherskelse, og gjennom å gå inn i et forhold basert på løgn sviktet hun sitt ideal om sannferdighet.

Jennys og Pauls oppvekst har formet deres syn på betydningen av et fellesskap med familie og venner. Paul ser opp til begge sine foreldre til tross for at deres idealer er forskjellige fra hans. Jenny har ikke hatt noen foreldre å se opp til, rent bortsett fra i den

korte perioden Nils Berner var en del av hennes liv. Helt fra sin tidlige ungdom er Paul i stand til å kommunisere sin frihetstrang og sitt opprør, mens Jenny har lært å legge lokk på sine følelser for å beskytte sin mor. Paul utviser mot og handlekraft både gjennom sine meninger og sine handlinger, mens Jenny selv innser at hennes manglende åpenhet overfor moren er et resultat av hennes feighet. Han beskytter nok også til en viss grad sine omgivelser, men involverer allikevel sine foreldre i sitt liv. I aristotelisk sammenheng fremstår Paul som klok. Han lærer gjennom erfaring og han har evne til kompromiss og forsoning, det Aristoteles kaller ”den gyldne middelvei”. Jenny mestrer ikke virkelighetens utfordringer, hun lever i en drøm om en virkelighet som ikke lar seg realisere.

Formmessig ser vi i *Jenny* en sirkulær bevegelse som sluttes når Jenny kommer tilbake til Roma. Her er det imidlertid ingen dannelsesprosess som avsluttes, det er hennes selvmord som fullfører desillusjonsprosessen når selv Romas frihet og virkelighet ikke lenger representerer en mulighet for selvrealisering og lykke for Jenny. Ikke engang her kan hennes drøm forsones med virkeligheten. I konversjonsromanene er det derimot flere sirkulære bevegelser som sluttes. Allikevel fullføres ikke Pauls dannelsesprosess, snarere har den en spiralform. Paul når stadig videre på sin vei mot modning. Hans frigjøring fra sin mor kan sees på som den første sirkelen, hans retur til Kristiania den neste, og gjenforeningen med Lucy gjør at hans uavklarte forhold til fortiden får en slutt. Forsoningen med familien i siste del av *Den brennende busk* er på mange måter også en endelig avslutning for Pauls frigjøring fra de verdiene han er kritisk til i moderniteten. Fremdeles peker hans dannelsesprosess videre fremover. Nå har han funnet en vei mot videre dannelse innenfor den katolske kirkes rammer, men i forsoning med sine omgivelser.

Sett i forhold til Lukács’ romantypologi tror jeg det er nærliggende å karakterisere *Jenny* som en desillusjonsroman. Jenny fremstår som passiv og ute av stand til å forholde seg til virkeligheten. Hun unngår konfrontasjoner, sannsynligvis som en følge av sin egen feighet. Jenny velger å forsøke å takle sine vanskeligheter i ensomhet. Hennes sjel er for bred for virkeligheten, hun anser sine egne idealer for å være de sanne idealer og virkelighetens idealer som umulige å forholde seg til. Hennes forsøk på å tilpasse seg dem fører til hennes undergang. Konversjonsromanene viser derimot frem en hovedperson som etter mønster fra den klassiske dannelsesromanen blir forsonet med sine omgivelser. Riktignok er formen på konversjonsromanene annerledes enn den klassiske dannelsesromanen fordi den ikke viser frem en avsluttet dannelsesprosess, men snarere en pågående dannelse og modning. Paul er en helt som forholder seg til virkeligheten og på mange måter tar opp i seg modernitetens idealer. Han benytter seg av den friheten han gis til

å gjøre sine egne valg. Når han blir katolikk, er det et valg som står i sterk kontrast til de rådende idealer. Allikevel tilpasser han seg samfunnets krav både gjennom sitt arbeid og gjennom sine nære relasjoner til det fellesskapet han tilhører. Gjennom kompromiss og forsoning mestrer han de utfordringene moderniteten gir han og bygger dermed en bro mellom de gamle idealer han lever etter og en moderne, sekularisert tid.

Kapittel 6: Et litterært prosjekt – en tydelig stemme

Sigrid Undsets stemme var tydelig og kompromissløst til stede i samtidens offentlige debatt. Hun var elsket og omstridt på samme tid, og hennes posisjon som leder av forfatterforeningen viser den betydningen hun hadde i sin samtid. Gjennom sine essays skaper hun et bindeledd mellom sitt skjønnlitterære forfatterskap og sin offentlige stemme. Til grunn for hennes forfatterskap lå det faktum at hun ikke klarte å la være å skrive, det var hennes måte å bearbeide sin samtid på. Jeg våger imidlertid å påstå at hun også hadde som hensikt å formidle et budskap hun anså som viktig gjennom sitt forfatterskap. Samfunnskritikken er tydelig allerede i *Jenny*, men både formen og budskapet er famlende og prøvende og avslutningen på romanen er til dels selvmotsigende og vanskelig å tolke.

Konversjonsromanene har derimot et tydelig budskap som på samme tid er modernitetskritisk og løsningsorientert. Dette synes for meg å ha sammenheng den plikten Undset mener at hun har som katolikk og som hun formulerer i essayet ”Katolske forfattere”: ”Nettopp vi katolikker burde kunne erkjenne for en rystende foreteelse menneskelivet er” (Undset 2008b: 148). Anne-Lisa Amadou beskriver sitt arbeid med Undsets forfatterskap på denne måten: ”Å lese Sigrid Undset har vært å lytte til en stemme som formulerer et viktig budskap om menneskets bestemmelse i verden. Å skrive om henne har vært å gi denne stemmen et svar” (Amadou 1994: 10). Undsets stemme i samfunnsdebatten er så tydelig og så mettet med budskap at det er en takknemlig oppgave å arbeide med en etisk dimensjon i hennes tekster.

En samfunnsengasjert realist - den selvbiografiske dimensjonen

Sigrid Undsets realisme er hennes sterkeste virkemiddel når hun formidler et budskap til leseren. Ved å knytte narrasjonen så tett opptil historiske hendelser som hun gjør i *Gymnadenia* og *Den brennende busk*, tydeliggjør hun fiksjonens relevans i forhold til de dilemmaene det moderne mennesket stilles overfor. Romanene kan dermed også brukes som et grunnlag for etisk refleksjon. Undset viser i sine romaner hvordan fiktive personer handler i fiktive situasjoner, men ved sitt forhold til virkelige hendelser viser hun at det like gjerne kunne vært virkelighet. Slik får hennes budskap en kraft som bidrar til å få frem hvordan litteratur kan bidra til refleksjon og ettertanke.

Georg Lukács er i essayet ”Forord til Balzac og den franske realismen” (2003) opptatt av den realistiske romanens forhold til virkeligheten: ”Men felles for dem alle er at

de hadde sine røtter i samtidens sentrale problemer og at de nådeløst ga uttrykk for virkelighetens sanne vesen” (Lukács 2003: 313). Han er dessuten opptatt av forfatterens rolle i den realistiske romanen. Etter hans oppfatning påvirker forfatterens samfunnsengasjement litteraturen: ”hvordan fundamentale forskjeller i kunstnerisk gestaltning er avhengige av om forfatteren deltar i det samfunnsmessige liv eller ikke, om han kjemper aktivt med i dets konflikter eller bare er en passiv tilskuer til striden” (Lukács 2003: 311). Ifølge Lukács skaper forfatterens deltakelse i det samfunnsmessige liv fundamentale forskjeller i de fiktive karakterene: ”Når de store realisters skikkelser nå en gang er unnfanget i dikterens indre visjon, så lever de et liv uavhengig av sin skaper, de utvikler seg i en retning og lider en skjebne som bestemmes av den indre dialektikk i deres samfunnsmessige og sjelelige situasjon” (Lukács 2003: 311). Dette er i samsvar med hva Undset selv uttalte om sine konversjonsromaner. I flere brev til den danske Gyldendal-direktør Peter Nansen skriver hun om hvor spent hun er på hvordan hennes nye bok skal bli (Amadou 1994: 77-78). Hennes ”skikkelsesdannende evner” gjør at hennes karakterer er uforutsigbare også for henne selv, de lever et selvstendig liv innenfor fiksjonens rammer. Det er en indre dialektikk i karakterene som kommer til syne gjennom hvordan Jennys og Pauls refleksjoner blir utløst av viktige hendelser i deres liv. Dette er helt i tråd med Aristoteles’ etikk og hans syn på erfaringens betydning for karakterutviklingen.

Den betydningen Lukács her tillegger forfatterens kreative prosess må også taes i betraktning i en diskusjon omkring hvorvidt det er relevant å lese skjønnlitteratur med et etisk blikk. Undsets egen livserfaring kommer til syne i mange av hennes romaner, noe mange forskere tidligere har pekt på. Det viser seg blant annet gjennom de mange likhetstrekk mellom hennes essays og hennes romaner. *Jenny* kan nok sies å ha hentet inspirasjon fra Undsets opphold i Roma. Liv Bliksrud viser til hvordan beskrivelsene av Jennys malerier egentlig beskriver Svarstads malerier, og hvordan Gunnar synes å ha likhetstrekk med Svarstad. I konversjonsromanene bruker hun uten tvil sin erfaring som konvertitt, men gjennom å bruke en mannlig hovedperson skaper hun allikevel en avstand til sitt eget liv. Selv skriver Undset i essayet ”Hvorfor jeg skrev”:

Ja, det er jo noen diktere som er slik, at alle de skikkelser de skaper har en så utpreget familielikhet så en får inntrykk av at det er bestandig seg selv de skriver om – seg selv som de gjerne ville være, seg selv hvis ønskedrømmer kunne gå i oppfyllelse, seg selv som de er redde for å bli, det i seg selv som de avskyr og forakter og det i seg selv som de beundrer og hemmelig klapper seg selv på ryggen for [...] I virkeligheten er det vel kanskje det vi gjør alle sammen, bare at det er noen av oss som har lettere for å fly ut av seg selv og identifisere seg med mennesker som er helt annerledes. Så blir altså ens skikkelsesdannende evner mer variert [...]. (Undset 2008a: 678)

Hun innrømmer at hun bruker sine egne erfaringer når hun skriver, men allikevel kan man ikke på noen måte regne hennes romaner som selvbiografiske. Snarere skapte de et rom for refleksjon for henne selv, noe hun selv bekrefter når hun forklarer sitt forfatterskap som sin måte å bearbeide sin samtid på.

Undsets konversjon var som Oftestad påpeker et resultat av hennes egen individuelle livsprosess (2003:18), og han mener at boken *Elleve år* (1934) viser at konversjonen ”må ha motivert Undset til tilbakeskuende refleksjon over egen utvikling og oppvekst” (2003: 242). I så måte var skriveprosessen en del av hennes pågående dannelsesprosess. Gjennom sine essays forsøker hun å formidle hva konversjonen faktisk innebar for henne selv, og samtidig skape en forståelse for katolisismens grunntanker. Hun forsøker å vise hvordan moderne menneskers vei til katolisismen er en konsekvens av modernitetens krise, og samtidig bidra til å øke forståelsen for den katolske tro (Oftestad 2003: 241-42). Som tidligere nevnt er det klare paralleller mellom hennes egen konversjon og Paul Selmer sin. I flere av sine essays formidler hun de samme holdninger som senere kommer til uttrykk i konversjonsromanene. Også hennes motstand mot kvinnekampen har sin rot i de samme tankene.

I essayet ”Noen kvinnesaksbetraktninger” fra 1912 beskriver hun som tidligere nevnt hvordan hun så på kvinnefrigjøringen ikke som noe som frigjorde kvinnen, men som et nødvendig resultat av at maskinkulturen hadde gjort det nødvendig for noen kvinner å forsørge seg selv. De samme tankene blir også formulert av Paul i *Gymnadenia*: ”Æsj, kvinnesaken - den var jo slett ikke noen frihetsbevegelse – bare en tilpasning av nødvendighet – til et nytt system i samfunnshusholdningen”(G: 76). Dette sitatet viser hvordan enkelte av hennes holdninger ikke endret seg etter konversjonen, og kaster kanskje et lys over hvordan hennes konversjon snarere var et resultat av hennes holdninger enn motsatt.

De gamle blanke ordene

I ”Katolske forfattere” viser hun til hvordan katolikkene i kraft av sin tro får et grunnlag for å ta riktige valg: ”Men det er mitt håp om at alle katolikker har en viden som er sunket ned i det underbevisste og som avholder oss fra noen bestemte villfarelser i vår tenkning [...]” (Undset 2008b: 147). Dette kan sammenlignes med den evnen som Aristoteles mener et dydig menneske innehar, nemlig evnen til å ta de riktige avgjørelser basert på tidligere erfaringer, *phronesis*.

En tro på dydenes betydning i menneskenes liv synes å være grunnleggende for Sigrid Undset. Dydene er viktige elementer i den katolske tro, og i katolisismen og thomismen kjente hun igjen sine egne refleksjoner omkring modernitetens utfordringer. Allerede i essayet "Hedre din far og din mor" fra 1914 viser hun til "de gamle blanke ordene, dydenes navn". I *Den brennende busk* reflekterer Paul over hvordan han i nythomismen gjenkjenner de tanker og følelser han selv strever med: "Selv noe sånt som hans fornemmelse overfor arbeidet, hadde St. Thomas en psykologisk forklaring for – han definerte kunst, ars, som en intellektuell dyd, og dyd i hans sprog betyr kraft" (DBB: 260). Steinhuggeren Jo Bråstadlykkjen er et godt eksempel på hvilken betydning dyd har for karakterdannelsen: "han var nu et fint eksempel på forskjellen mellom intellektuell og moralsk dyd, som skolastikken definerer, for all Jos dyd gikk med til å gjøre Jos arbeider bedre og bedre; mannen selv forandret seg aldri et grann" (DBB: 261). Pauls tro på den rollen arbeidet spiller i dannelsesprosessen er begrenset:

Det er svært moralsk naturligvis, å være arbeidsom. Og moral er et uunnværlig hjelpemiddel til å utvikle dyder i metafysisk forstand – kraft til å ville gå opp i Guds verdensplan, mot til å tøyse seg oppover mot sitt opphav. Blir moralen redusert til å være et mål i seg selv – en bekvemmelighetsanordning for denne tids liv bare – så går den i forråtnelse nokså snart. Nyttemoral lukter det alltid lik av. (DBB: 170)

Moral har i seg selv ingen betydning annet enn i sammenheng med dyd. I "Hedre din far og din mor" skriver Undset: "Det er når menneskets bevissthet tar standpunkt til de naturlige drifter at moral oppstår" (2004c: 134). Mot er en viktig dyd både for Aristoteles og for Thomas Aquinas, og ifølge Oftestad er det særlig motet som er sentral for Undset (2003: 297). Paul Selmer viser mot når det er nødvendig. Han gir ikke opp når tilværelsen blir vanskelig. Også i *Jenny* er mot viktig. Jennys undergang skyldes nok for en stor del hennes feighet. Hun mangler mot til å være ærlig i sine relasjoner, kanskje med unntak av i forholdet til Gunnar. Hennes vennskap mangler for en stor del den gjensidigheten som Aristoteles vektlegger, noe som gjør at hun ikke klarer å utvikle seg i samspill med andre. Hun mangler mot til å tilgi seg selv for de feilgrep hun har gjort når hun sviktet sine idealer. Jenny mangler dessuten mot til å våge å tilpasse sine idealer til samfunnets, gjennom å velge midelveien som for Aristoteles er dyd. Gunnar fremstår som modigere, han våger å bruke sine erfaringer til å utvikle seg. Ved hjelp av motet mestrer han livet og kan "i et fullt liv" oppnå målet om *eudaimonia*, et lykkelig liv i aristotelisk forstand. Dydsetikken gir imidlertid ikke en fasit for hva som er etisk riktig og galt, men danner et grunnlag for handling basert både på eksempelets makt og på egen erfaring. Det er en utfordrende tankegang, noe som gjør at analysen av romanene heller ikke gir et entydig svar. De bidrar i

stedet til å gi flere mulige innfallsvinkler til karakterenes handlinger og deres dannelsesprosess.

Leserens egne erfaringer har også betydning for om litterære tekster kan gi grunnlag for etisk refleksjon. En lesning av et verk som inneholder etiske komponenter, utfordrer leseren til å sammenligne og vurdere alternativene og sammenligne dem med våre egne erfaringer og vårt syn på livet. Hvilken relevans har så skjønnlitterære tekster i utformingen av et etisk budskap i vår tid? Kan vi som lesere av skjønnlitteratur dra nytte av det budskapet vi synes å lese ut av en tekst i vår egen dannelsesprosess?

Virkelighet som fiksjon og fiksjon som virkelighet

Litteratur er egnet til å utfordre våre tanker, og det at litteratur til alle tider har blitt regnet som en fare av totalitære regimer er med på å gjøre denne teorien troverdig. En av litteraturens styrker er dens provokative kraft, gjennom fiksjon kan man sette søkelys på problemstillinger som det er vanskelig å belyse med andre virkemidler. Litteratur kan få leseren til å reflektere, og i så måte har kanskje Undsets romaner en særlig aktualitet gjennom den kritiske holdningen til samfunnet de synes å uttrykke. De skapte sterke reaksjoner da de kom ut, og hennes forfatterskap har stadig en evne til å engasjere og provosere også i vår tid. De antyder et alternativ til den livsformen som er allment akseptert, og selv om man som leser ikke nødvendigvis er enig i de handlinger og valg hennes karakterer gjør, skaper de tanker og refleksjoner hos leseren.

Diskusjonen rundt i hvilken grad Knut Hamsuns nazistiske sympatier påvirker hans forfatterskap aktualiserer en refleksjon rundt forfattere og den eventuelle etiske holdningen som kommer til syne i deres litterære verk. I hvilken grad er det legitimt å se forfatter og verk i sammenheng for dermed å forsøke å lese et forfatterskap som etisk eller uetisk? I hvilken grad er det samfunnets normer og regler som styrer denne debatten? Og i hvilken grad kan et menneskes etiske normer forandres eller knyttes til den litteraturen de skaper? Som jeg var inne på tidligere i oppgaven, argumenterer Martha Nussbaum for at litteraturen, særlig romanen, gjennom å speile virkeligheten er egnet til å skape etisk refleksjon hos leseren. Et litterært verk er i utgangspunktet ikke nøytralt, det er en forbindelse mellom dets form og dets budskap. Hun viser også til den betydningen forfatteren selv har; ofte består et forfatterskap av ulike metatekster som har som funksjon å kommentere de skjønnlitterære tekstene. De kan bygge opp under de etiske holdningene som finnes i tekstene, men kan også inneholde elementer som står i motsetning til det skjønnlitterære forfatterskapet. I

tillegg kan metatekstene vise den utviklingen forfatteren og forfatterskapet gjennomgår. Undsets kommenterer mottakelsen av *Jenny* ved å vise til at hun som forfatter ikke har rett til å fortolke sitt eget verk etter at det er utgitt. Allikevel føyer hun til en setning som viser tilbake til både *Jenny* og essayene:” [...] hvert menneske bærer i vår tid selv ansvaret for sitt liv, dets ære eller dets skam, i så høy grad som ikke har vært tilfellet i mange generasjoner” (Undset 2004d: 72).²² Undsets essayistiske forfatterskap var nesten like produktivt som hennes skjønnlitterære, og det er ikke vanskelig å finne likhetstrekk mellom hennes romaner og hennes essays.

En normativ dimensjon

Som tidligere nevnt gjør Undsets spesielle fortellerteknikk det til tider vanskelig å skille mellom forteller og person. I *Jenny* er dette tydelig særlig i romanens åpning, men fordi synsvinkelen veksler mellom ulike karakterer blir allikevel fortelleren her en styrende instans som trekker i handlingstrådene. Konversjonsromanene har Paul som fokalinstans med unntak av i noen få, korte passasjer hvor den ligger hos Julie. I noen partier ligger den så tett opp til Paul at de til tider nesten smelter sammen, noe som viser seg i bruken av det personlige pronomenet *jeg* i enkelte partier med indre monolog. *Jenny* er preget av større avstand til karakterene og større grad av usikkerhet i sitt budskap. Det er allikevel noen gjennomgående temaer i romanene som jeg finner å kunne kalle en felles normativ dimensjon. Sentralt for både Jenny og Paul er det ansvaret hver enkelt har for å skape sitt eget liv. Jenny forklarer det for Helge i begynnelsen av romanen: ”Og man lærer å forstå, det avhenger bare av en selv hva man får ut av hele livet”(J: 46). Også Paul legger vekt på det ansvaret han selv har for sine handlinger: ”Hadde han enda vært født for en tyve eller femten år siden, så kunne han ha skyldt på samfunnet” (G: 166). Selv oppsummerte Undset det slik:

Selv den mest fullkomne samfunnsinnretning kan jo ikke i og for seg skape de enkelte individers lykke, men bare betingelser for lykke. Hvert menneskes lykke eller ulykke skapes først og sist av dets egen natur og dessuten som oftest vesentlig av dets nærmeste omgivelser. (Undset 2004b: 358)

Det at mennesket selv er ansvarlig for sine handlinger er en sentral tanke hos Sigrid Undset. Det er en moderne tankegang, men samtidig et bindeledd til Aristoteles. Han skriver i *Den nikomakiske etikk*: ”Det er latterlig å legge skylden på de ytre omstendigheter og ikke på seg

²² Hentet fra *Norsk Familiejournal* 1911 nr. 50

selv, fordi man lett lar seg friste av slike ting, og å gjøre seg selv ansvarlig for edle handlinger, men de behagelige ting ansvarlige for de dårlige” (N.E. 3.1).

Romanene synes å ville understreke den betydningen oppveksten og familien har for individets evne til å finne sin identitet. Jennys ”lille gamle moral” som blir skjebnesvanger i forhold til hennes manglende evne til å tilpasse sine idealer til samfunnets, synes å være utløst av hennes barndom med en mor som ikke var det forbildet hun trengte for å etablere en trygg identitet. Paul hadde forbilder i sine foreldre til tross for at han kom fra et splittet hjem og av den grunn følte seg annerledes. Gjennom dialog og gjennom erfaring klarte han å tilpasse seg til samtiden, og hans forsoning med familien i siste del av *Den brennende busk* viser hvilken betydning familien har for et lykkelig liv. Samtidens fokus på forelskelse, lidenskap, skilsmisser og individenes selvrealisering fører etter Undsets oppfatning til oppløste familiebånd og manglende stabilitet, og dermed ikke til det beste liv for menneskene.

I sine essays understreker Undset hele tiden den betydningen familien spiller i samfunnet: ”Det er slektens nedarvede kollektiverfaring om hva som er gavnlig, og hva som er skadelig for dens trivsel, som har skapt begrepene godt og ondt” (Undset 2004c: 134). Også her kan man trekke paralleller til hvordan også Aristoteles legger vekt på oppdragelsens betydning for at individet skal oppnå dyd og dermed bli medlem av et velfungerende *polis*. Dette samspillet mellom individ og samfunn er hele tiden et viktig element, overbevisningen om at mennesket ikke kan leve et fullverdig liv uavhengig av sine omgivelser, men må utvikles og modnes i et fellesskap med andre ”i et fullt liv”: ”For én svale gjør ingen sommer, og heller ikke én dag, og likeså gjør én dag eller en kort tid heller ikke mennesket salig og lykkelig” (N.E.1.7).

Oppsummering

Utgangspunktet for denne oppgaven har vært en nysgjerrighet i forhold til Sigrid Undsets forfatterskap og i tillegg en interesse for i hvilken grad det er mulig å bruke skjønnlitteratur som grunnlag for etisk refleksjon. Martha Nussbaum har valgt å nærme seg etikk gjennom skjønnlitterære verk, og hennes arbeid har vært både en inspirasjon og en veiviser for meg underveis i arbeidet med oppgaven. Mitt utgangspunkt er en analyse av *Jenny* og konversjonsromanene *Gymnadenia* og *Den brennende busk* sett i et dannelsesperspektiv. Romanene har mange likhetstrekk, protagonisten er et ungt menneske i en frigjøringsprosess, men deres liv og deres skjebne blir svært forskjellig. Romanene representerer to ulike faser i Undsets forfatterskap, før og etter hennes konversjon, og en av problemstillingene mine var om dette viser seg i form av en endret etisk norm.

I det første kapittelet oppsummerer jeg Undset-resepsjonen i grove trekk, med hovedvekt på arbeidet til kunnskapsrike Undsetforskere som A.H. Winsnes og Liv Blikrud. Teologen Bernt Oftestads studie *Modernitet og katolisisme* har vært en nyttig kilde til kunnskap omkring Undset og katolisismen sett i et modernitetskritisk lys. Min innfallsvinkel til etikkens problemstillinger er Aristoteles' etikk som han beskriver den i *Den nikomakiske etikk*. Jeg finner mange fellestrekk mellom Aristoteles' syn på hvordan man skal leve et lykkelig liv for å oppnå *eudaimonia* og det synet på lykke som finnes både i Undsets romaner og i essayene. Dette kan nok for en stor del forklares med at Thomas Aquinas' videreutvikling av Aristoteles' etikk ligger til grunn for den grenen av katolisismen som Undset fant seg til rette i. Hennes modernitetskritikk synes å bunne i hvordan modernitetens fremvekst førte til store endringer i samfunnet i form av industrialisering, sekularisering og en avvisning av gamle normer og verdier. Det ble vanskelig for menneskene å etablere en identitet, kanskje fordi nedvurderingen av etablerte fellesskap syntes å gjøre individene rotløse og utrygge.

I kapittel 2 presenterer jeg Martha Nussbaums teori omkring skjønnlitterære teksters etiske relevans. Hennes utgangspunkt er at skjønnlitteratur, og da særlig romaner, utvider leserens erfaringsgrunnlag og kan være et supplement til filosofien i letingen etter et svar på hva som er det gode liv. Jeg bruker begreper fra narratologien som innfallsvinkel til de litterære analysene mine. Det gir meg et godt utgangspunkt for forståelsen av romanenes tematikk. Kapittel 3, 4 og 5 består av selve analysen. Utgangspunktet mitt er en forståelse av disse romanene sett i et dannelsesperspektiv. Likheten med den klassiske dannelsesromanen er tydelig til stede, allikevel er det en påfallende forskjell i de unge protagonistenes

dannelsesprosess. Pauls frigjøring fra hjemmet skjer relativt uproblematisk og etter klassisk mønster. Sentralt i hans liv er allikevel letingen etter en autoritet som kan gi mening til hans oppfatning av at ”livet er alvor”. Jennys frigjøring foregår bare på overflaten. Også hun leter etter en autoritet i sitt liv, men for henne skal autoriteten komme i form av en mann som skal være hennes herre. Pauls modningsprosess lykkes etter tradisjonelle begreper, han frigjør seg fra hjemmet og skaper seg et selvstendig liv. Hans dannelsesprosess avsluttes imidlertid ikke, den fortsetter gjennom hans konversjon til katolisismen. Gjennom hele handlingsforløpet er Paul i stadig utvikling. Dette er i tråd med Aristoteles’ syn på *eudaimonia*, en utvikling som består i å øve seg i dyder for å nå et mål om selvrealisering i et velfungerende samfunn, og som ikke avsluttes før ”i et fullt liv”. Jenny mislykkes derimot i sin leting etter sin herre, hennes selvrespekt blir ødelagt fordi hun gjennom å leve på en løgn svikter ”sin lille gamle moral”. Jenny har ikke mot nok til å lære av sine erfaringer, hun blir passiv og stadig mer isolert fra sine omgivelser.

Selv om min innfallsvinkel til romanene til dels er filosofisk, er det allikevel det litterære som hele tiden står i sentrum for min oppmerksomhet. Skjønnlitteraturens evne til å inneholde et grunnlag for etisk refleksjon er for meg både spennende og viktig. Sigrid Undsets forfatterskap er i så måte et takknemlig studieobjekt fordi hennes moralske refleksjoner hele tiden er til stede. Refleksjoner over karakterenes handlinger sett i lys av Aristoteles dydsetikk synes å gi en spennende innfallsvinkel til hennes forfatterskap. Det er særlig relevant fordi Sigrid Undset selv uttrykte et ønske om å gjenopplive ”de gamle blanke dyder”. Basert både på dannelsesromanen og på det modernitetskritiske i hennes forfatterskap, er Lukács’ romantypologi som beskriver hvordan den smale eller brede sjelen tilpasser seg virkeligheten også en fruktbar innfallsvinkel til disse romanene. *Jenny* har tidligere blitt omtalt som en dannelsesroman, men gjennom å vise likhetstrekk mellom protagonisten i desillusjonsromantikken og Jennys karakter, forsøker jeg å begrunne hvorfor det etter min oppfatning er mer korrekt å betegne romanen som en desillusjonsroman. Jenny klarer ikke å tilpasse seg den virkeligheten hun lever i. Hennes idealer er absolutte og ikke gjenstand for tilpasning. Konversjonsromanene har imidlertid store likheter med en klassisk dannelsesroman. Isolert sett kan kanskje *Gymnadenia* sees på som en dannelsesroman selv om slutten avviker fra den ideen om forsoning med samfunnets verdier som dannelsesromanen tradisjonelt uttrykker. Dobbeltromanene sett som en enhet beskriver Pauls konversjon og videre utvikling, og utvider dermed rammene for hva hans dannelsesroman inneholder. Det er en uavsluttet prosess og viser kanskje bedre enn *Gymnadenia* alene hvilke utfordringer som ligger i menneskenes tilpasning til samfunnet i modernitetens

tidsalder. Selv om Paul velger katolisismen som sin løsning, kan Julies forsoning med Pauls konversjon sees på som en tilpasning til et annet sett med verdier enn det hun selv har levd etter. Dette viser at det finnes flere muligheter for tilpasning mellom individ og samfunn, det er ikke et riktig og et galt svar på spørsmålet om hvordan man skal leve sitt liv.

Undsets konversjon ser ikke ut til å påvirke de grunnleggende problemstillingene som romanene uttrykker. Til tross for sine ulikheter er disse romanene basert på et livssyn og et verdigrunnlag som legger vekt på den betydningen fellesskap og samhørighet har for menneskets mulighet til å mestre sitt liv og dermed oppnå lykke. Lykke er i denne sammenhengen ikke et subjektivt begrep, men har mer til felles med det gamle synet på lykke som Aristoteles beskrev, *eudaimonia*. Riktignok er de karakterene som kan betegnes som forbilder i henholdsvis *Jenny* og konversjonsromanene svært ulike. I *Jenny* er Gunnar den karakteren som tydeligst representerer en etisk norm, og hans verdier kan sies å ha likhetstrekk med de Nietzsche beskriver. I konversjonsromanene er Randi en veiviser for Paul i hans dannelsesprosess, og hennes etiske holdning er basert på katolsk tro og thomistiske idealer. Likhetstrekket mellom Gunnar og Randi finner vi i den vekt de begge legger på dydene og kan føres tilbake til Aristoteles' dydsetikk. Det har vært spennende å se nærmere på Jenny Winge og Paul Selmers dannelsesprosess i tangeringspunktet mellom Aristoteles etikk og modernitetens utfordringer. Et gjennomgående tema i Undsets forfatterskap er nemlig troen på at mennesket gjennom erfaring skaper seg en mulighet til å mestre sitt liv også i moderniteten. Hun formulerer det slik i forordet til D.H.Lawrences roman *Sønner og elskere*: ” – Hvad kan hvert enkelt menneske gjøre ut av sitt eget selv? – det er det som avgjør, hvad den nye tid skal bli lik” (Undset 1935: xiii).

Litteratur

Primærttekster

Undset, Sigrid. 2004. *Jenny* [1911]. Oslo

Undset, Sigrid. 2006. *Gymnadenia* [1929]. Oslo

Undset, Sigrid. 2006. *Den brennende busk* [1930]. Oslo

Sekundærlitteratur

Amadou, Anne-Lisa. 1994. *Å gi kjærligheten et språk: Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap*. Oslo

Barra, Ellen Marie. 2004. "Moderne trekk i Sigrid Undsets *Gymnadenia* og *Den brændende busk*". Oslo

Bliksrud, Liv. 1988. *Natur og normer hos Sigrid Undset*. Oslo

Bliksrud, Liv. 1989. "Nyrealismen og det etiske imperativ". *Norsk kvinnelitteraturhistorie*. Red. Irene Engelstad m.fl. Oslo, s. 79–86

Bliksrud, Liv. 2007. *Sigrid Undset*. Oslo

Hamm, Christine. 2002. "Kjønn, kropp og tro. En feministisk lesning av Sigrid Undsets roman *Gymnadenia*". *Edda* 4/2002, s 396–407

Johansen, Kristin. 1998. *Hvis kvinner ville være kvinner. Sigrid Undset, hennes samtid og kvinnespørsmålet*. Oslo

Kvinge, Anna Brit. 1981. *Sigrid Undsets Jenny. En analyse*. Oslo

Matlary, Janne Haaland. 2001. "Undsets katolske realisme. Menneskesyn og kvinnesyn". *Gymnadenia* 2001. Lillehammer, s.10–15

Oftestad, Bernt T. 2003. *Sigrid Undset. Modernitet og katolisisme*. Oslo

Selboe, Tone. 2003. "Sigrid Undset. Byen som frihet og fengsel". *Litterære vaganter. Byens betydning hos seks kvinnelige forfattere*. Oslo, s. 53–85

Slapgard, Sigrun. 2007. *Dikterdronningen. Sigrid Undset*. Oslo

Undset, Sigrid. 1935. "Forord". Lawrence D. H.. *Sønner og elskere*. Overs. Johan Borgen. Oslo, s. I–XIV

- Undset, Sigrid. 1994. *Fortellinger om Kong Arthur og ridderne av det runde bord* [1915]. Oslo
- Undset, Sigrid. 2004a. "Begrepsforvirring" [1919]. *Essays og artikler 1910-1919*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s. 329–346
- Undset, Sigrid. 2004b. "Efterskrift til et kvinnesynspunkt" [1919]. *Essays og artikler 1910-1919*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s. 353–400
- Undset, Sigrid. 2004c. "Hedre din far og din mor" [1914]. *Essays og artikler 1910-1919*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s. 122–145
- Undset, Sigrid. 2004d. "Hva mener forfatterne om sine egne bøker? Sigrid Undset om Jenny" [1911]. *Essays og artikler 1910-1919*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s. 71–72
- Undset, Sigrid. 2004e. "Noen kvinnesaksbetragtninger" [1912]. *Essays og artikler 1910-1919*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s. 75–94
- Undset, Sigrid. 2007. "Hvordan jeg ble katolikk, og hvorfor jeg er det i dag" [1936]. *Essays og artikler 1930-1939*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s. 583–596
- Undset, Sigrid. 2008a. "Hvorfor jeg skrev" [1947]. *Essays og artikler 1940-1949*. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s.678–682
- Undset, Sigrid. 2008b. "Katolske forfattere" [1942]. Red. Liv Bliksrud. Oslo, s.145–150
- Winsnes. A.H. 1982. *Sigrid Undset. En studie i kristen realisme* [1949]. Oslo

Teori og metode

- Aaslestad, Petter. 2005. *Narratologi: En innføring i anvendt fortellerteori* [1999]. Oslo
- Andersen, Per Thomas. 2001. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo
- Andersson, Helen. 1998. *Det etiska projektet och det estetiska . Tvärvetenskapliga perspektiv på Lars Ahlins författarskap*. Stockholm
- Aristoteles. 2007. *Politikk*. Red. Tormod Eide. Oslo
- Aristoteles. 2008. *Etikk: Et hovedverk i Aristoteles' filosofi, også kalt "Den nikomakiske etikk"* [1973]. Overs. Anfinn Stigen. Oslo
- Aristoteles. 2008. *Poetikk*. Overs. Øyvind Andersen. Oslo
- Bakhtin, Mikhail. 1991. "Epos og roman. Om romanstudiets metodologi" [1975]. Overs. Jostein Børtnes. *Moderne litteraturteori. En antologi*. Red. Atle Kittang m.fl. Oslo, s. 125–48

- Bernheimer, Charles. 1995. "Introduction. The Anxieties of Comparison". *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Red. Charles Bernheimer. Baltimore, s. 1–17
- Brobjer, Thomas H. 2003. "Nietzsche's Affirmative Morality. An Ethics of Virtue". Project Muse.<http://muse.jhu.edu/login?uri=/journals/journal_of_nietzsche_studies/v026/26.1brobjer.pdf> Nedlastet 1.11.2009
- Foot, Philippa. 2003. "Dyder og laster" Overs. Inge B. Arnesen. *Tekstutvalg i etikk*. Red. Olav Aasheim og Else Wiestad. Oslo, s. 135–150
- Gaasland, Rolf. 2004. *Fortellerens hemmeligheter. Innføring i litterær analyse* [1999]. Oslo
- Held, Virginia. 2006. "Feministiske omveltninger av moralteorien". Overs. Øyvind Okkenhaug og Jørgen Sandemose. *Exphil II. Tekster i etikk* [2003]. Red. Per Ariansen m.fl. Oslo, s.19–39
- Hertel, Hans 1989. *Verdens litteraturhistorie. Bind 5. 1830-1914*. Red. Hans Hertel. Oslo.
- Johansen, Kjell Eyvind og Arne Johan Vetlesen. 2005. *Innføring i etikk* [2000]. Oslo
- Kant, Immanuel. 1995. *Kritikk av dømmekraften* [1790]. Overs. Espen Hammer. Oslo
- Kant, Immanuel. 1997. *Morallov og frihet* [1790]. Red. Eivind Storheim. Oslo
- Lothe, Jacob, Christian Refsum og Unni Solberg. 2007. *Litteraturvitenskapelig leksikon* [1997]. Oslo
- Lukács, Georg. 2001. *Romanens teori* [1920]. Overs Per Paulsen. Oslo
- Lukács, Georg. 2003. "Forord til Balzac og den franske realismen" [1952]. Overs. Karl Ekroll. *Moderne litteraturteori En antologi*. Red. Atle Kittang m.fl. Oslo, s. 305–315
- Mill, John Stuart. *Om friheten*. Oslo: Dreyers forlag, 1947.
- Moretti, Franco. 2000. *The way of the world. The bildungsroman in European culture* [1987]. Overs. Albert Sbragia. London
- Nietzsche, Friedrich. 1999. *Ecce Homo* [1908]. Overs. Trond Berg Eriksen. Oslo
- Nietzsche, Friedrich. 2008. *Slik talte Zarathustra* [1883-85]. Overs. Amund Hønningstad. Oslo
- Nussbaum, Martha C. 1990a. "Introduction: Form and Content". *Love's knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York, s.3–53
- Nussbaum, Martha C. 1990b. "Perceptive Equilibrium: Literary Theory and Ethical Theory". *Love's knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York, s.168–94

- Nussbaum, Martha C. 1990c. "Reading for Life". *Love's knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York, s.230–44
- Nussbaum, Martha. 1995. "Vana, passion och reflektion i den aristoteliska traditionen". *Känslans skärpa, tankens inlevelse. Essäer om etik och politik*. Overs. Zagorka Zivkovic. Stockholm, s.23–38
- Rabbås, Øyvind. 2006. "Aristoteles". *Lærebok i filosofi- og vitenskapshistorie* [2003]. Red. Per Ariansen m.fl. Oslo, s.25–48
- Saugstad, Jens. 2006. "Moral og etikk". *Exphil II. Tekster i etikk* [2003]. Red. Per Ariansen m.fl. Oslo, s.1–2
- Saugstad, Jens og Camilla Serck-Hanssen. 2006. "Immanuel Kant". *Lærebok i filosofi- og vitenskapshistorie* [2003]. Red. Per Ariansen m.fl. Oslo, s.111–136
- Stigen. Anfinn. 2008. "Innledning". *Etikk. Et hovedverk i Aristoteles' filosofi, også kalt "Den nikomakiske etikk"* [1973]. Overs. Anfinn Stigen. Oslo, s. 7–42
- Vetlesen, Arne Johan. 2007. *Hva er etikk?*. Oslo
- Vetlesen, Arne Johan. 2009. "Det frie mennesket? Et sosialfilosofisk blikk på patologiene i opsjonssamfunnet" [2004]. *Frihetens forvandling. Essays og artikler 2002-2008*. Oslo, s. 17–54
- Zivkovic, Zagorka. 1995. "Kärlek, tillfällighet – och socialdemokrati". *Känslans skärpa, tankens innlevelse. Essäer om etik och politik*. Red. Zagorka Zivkovic. Stockholm, s. 7–21